

Завладяването на Първото българско царство (680-1018 г.) от Византия е едно от най-драматичните, трагични и същевременно недостатъчно ясни в своите детайли събития от многовековната история на българския народ. Най-образното, но и най-вярното определение на тази отчаяна борба за запазването на собствената държавност е *“Българската епопея”* - израз, който за жалост все още е недостатъчно възприет в нашата историография, публицистика и обществено съзнание. Без да съм се стремил да търся евтини сезанции или пък пропагандни ефекти, на практика не можех да избягам от крайния извод, че последният владетел на ранносредновековна България не е *Иван Владислав* (1015-1018 г.), а неговия най-голям син и престолонаследник *княз Пресиан II*. Вглеждането в събитията позволи да бъдат открити и редица подминавани от учените детайли, които изясняват много по-пълно общата картина на българо-византийския военнополитически двубой, да бъде показана по-релефно ролята на най-изявените тогавашни българи и т.н.

Настоящата книжка включва няколко тематични студии, обединени от общата тема за края на Първото българско царство. В тях предмет на изследване и размисъл е не само личността на Пресиан II, но и политиката на Самуил, Гаврил Радомир и особено на Иван Владислав. Направен е опит за по-внимателно изясняване на политическите процеси през 1015-1018 г., на произхода на Комитопулите, както и за интерпретация на една добре позната, но подценявана византийска миниатюра от около 1019 г.

Доц. д-р Пламен Павлов

Цена 5 лв

Пламен Павлов ЗАЛЕЗЪТ НА ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО (1015-1018 г.)

ПЛАМЕН ПАВЛОВ

ЗАЛЕЗЪТ НА ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО (1015-1018 г.)

GABEROFF

*Книгата се посвещава
на 130-годишнината от основаването
на Българската академия на науките*

®
GABEROFF

ПЛАМЕН ПАВЛОВ

**ЗАЛЕЗЪТ
НА ПЪРВОТО
БЪЛГАРСКО
ЦАРСТВО
(1015–1018)**

Е

Това, което ви предстои.

сканирал: Ж. Войников

<http://www.bulgari-istoria-2010.com/>

София • 1999

GABEROFF

Академично издателство
„Проф. Марин Дринов“

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Предговор</i>	7
I. Имената на първите Владиславовци (Ароновци) и въпросът за произхода на Комитопулите	9
II. Иван Владислав, Пресиан II и съпротивата срещу Византия (август-септември 1015 - есента на 1018 г.)	23
III. “Магистър Пресиан Българина” - византийски военачалник и претендент за императорската корона (1019-1030 г.).....	54
IV. Пресиановият надпис и съдбата на бившия български владетел след 1030 г.	63
V. Българите в една миниатюра от т.нар. Венециански псалтир на Василий II	66
<i>Илюстрации</i>	80
<i>Заключение</i>	89
<i>Основна библиография</i>	
Извори	90
Изследвания	92
Съкращения	96

ПРЕДГОВОР

Завладяването на Първото българско царство (680-1018 г.) от Византия е едно от най-драматичните, трагични и същевременно недостатъчно ясни в своите детайли събития от многовековната история на българския народ. Най-образното, но и най-вярното определение на тази отчаяна борба за запазването на собствената държавност е *“Българската епопея”* - израз, който за жалост все още не е достатъчно възприет в нашата историография, публицистика и обществено съзнание. Преди няколко години, провокиран емоционално от първото си посещение в днешна Вардарска Македония с група мои студенти от Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”, от срещите ни с паметни за българската история места, както и с десетки наши сънародници от “близката чужбина”, почти на “един дъх” написах малката и непретенциозна книжка *“Княз Пресиан II”* (1993). Тя беше един научно-популярен, но същевременно и полемичен опит за представянето на някои нови идеи, както и за анализиране на новооткрити паметници (преди всичко т.нар. *Пресианов надпис* от Михаловце, Източна Словакия), които на фона на известните исторически извори поставят в донякъде неочаквана светлина гибелта на Първото българско царство през злощастната 1018 г. Без да съм се стремил да търся евтини сезанции или пък пропагандни ефекти, на практика не можех да избягам от крайния извод, че последният владетел на ранносредновековна България не е *Иван Владислав* (1015-1018 г.), а неговия най-голям син и престолонаследник *княз Пресиан II*. Вглеждането в събитията позволи да бъдат открити и редица подминавани от учените детайли, които изясняват много по-пълно общата картина на българо-византийския военнополитически двубой, да бъде показана по-релефно ролята на най-изявените тогавашни българи и т.н.

Любезното, приятелско предложение за преиздаването на отдавна изчерпаната като тираж книжка за Пресиан II, направено от издателство “Е”, се оказа “катализатор” за една практически нова малка монография. Тя също, струва ми се, се отличава съществено от традиционната научна продукция, което, надявам се, в случая би трябвало да бъде само от полза. В действителност настоящата книжка включва няколко тематични студии, обединени от общата тема за края на Първото българско царство. В тях предмет на изследване и размисъл е не само личността на Пресиан II, но и политиката на Самуил, Гаврил Радомир и особено на Иван Владислав. Направен е опит за по-внимателно изясняване на политическите процеси през 1015-1018 г., на произхода на Комитопулите, както и за интерпретация

на една добре позната, но подценявана византийска миниатюра от около 1019 г. Тъй като по темата съществуват редица детайлни и подробни проучвания на класически и модерни учени (М. Дринов, В. Златарски, Б. Прокич, Ст. Рънсман, В. Тъпкова-Заимова, П. Петров, В. Гюзелев, Ив. Божилов, Ст. Антоляк и др., а напоследък и много сполучливия "дебют" на С. Пириватрич), независимо от нееднозначната оценка за някои от тях, в изложението са "спестени" немалко общоизвестни положения и решени от науката проблеми. От друга страна, предвид многото спорни въпроси и неизяснени детайли от хода на самото византийско завоевание, нашето изследване запазва своя полемичен, а на места дори и провокативен характер, предлагайки серия от, ще ми се да вярвам, нетрадиционни в положителния смисъл на думата разсъждения, предположения и хипотези. Разбира се, възможността те да бъдат посрещнати скептично, с недоверие и т.н. е напълно реална, но това поне за мен не може да бъде бариера пред евристичния подход, пред търсенето на историческата истина с всички позволени, макар и нерядко неизползвани или игнорирани средства. Възможно е много от предложените в тази книга решения и изводи да бъдат коригирани или опровергани от днешните и бъдещите изследователи, работещи върху този труден "терен". Едно подобно развитие за мен не само не е проблем на "собствената правота" (научна "суета", самомнение и т.н.), но напротив е повече от желан резултат с оглед на излизането от привичните рамки при разглеждането на тези изключително важни събития.

АВТОРЪТ

І. ИМЕНАТА НА ПЪРВИТЕ ВЛАДИСЛАВОВЦИ (АРОНОВЦИ) И ВЪПРОСЪТ ЗА ПРОИЗХОДА НА КОМИТОПУЛИТЕ

По стечение на обстоятелствата, сякаш по ирония на съдбата, единственият (?) (1) оцелял след екзекуцията на семейството на Арон, а именно неговият син Иван (Йоан) Владислав, става родоначалник на една от най-големите и известни български аристократични фамилии през Средните векове. (2) Естествено, в условията на XI-XII в. Владиславовци правят кариера във Византия, а връзките им с българските земи са твърде бегли. Противно обаче на общоприетата в миналото теза за тяхната "ромеизация" ("елинизация", "византинизация" и т.п.), (3) трябва да подчертаем, че потомците на Иван Владислав в продължение на няколко поколения са смятани, а положително и сами са се възприемали като *българи* и потомци на *българския "царски род"*. (4)

Произходът на Комитопулите е предмет на разгорещени дискусии в продължение на близо един век. Историците от XIX в. приемаха "на доверие" т.нар. "Грамоти на Пинцо и неговия син Плезо", откъдето излизаше, че бащата на тази "нова българска династия" се е казвал "Шишман". (5) Правила се е и продължава да се прави, по един или друг начин, връзка и с един характерен пасаж в книгата "Алексиада" на византийската принцеса, историчка и писателка Анна Комнина (първата половина на XII в.), която като далечна потомка на българската царска династия, заявява: "Най-здравата [българска] крепост е Велика Прислава. Този преславен град, разположен към Истър [Дунав] някога не е носел това варварско име, но, имайки гръцко име, се е наричал Мегалиполис. Откакто обаче българският император [грц. "василевс"] Мокрос и потомците му, особено Самуил, последният от българската династия, какъвто е бил цар Седекия за юдеите, започнали да нападат Запада (балканските земи на Византия - б.а., П.П.), градът получил съставно име - запазил "Мегали" ["Велики"] от гръцкото название и прибавил име от езика на славянородните, та така започнал да се нарича навсякъде Мегали Прислава..." (6)

Този разказ за някогашната българска столица Велики Преслав, където учената принцеса се опитва неумело да представи града на Симеон Велики като старо римско (ромейско) творение, за нас е интересен с друго - със споменаването на императора ("василевса", "царя") със странното име "Мокрос", предавано от някои историци и като "Мокър". Тази информация през XIX в. е приемана без (или почти без резерви) от К. Хопф, М. Дринов, К. Иречек и други изследователи. Оттук се е стигнало до комбинацията "Шишман Мокри" (бащата на Комитопулите), както според тях се е наричал някогашният комит, обявен за "западен български цар" след "въстанието" му против "провизантийския" цар Петър през 969 г. Името "Шишман" е взето от т.нар. "Зографски поменик на българските царе" (XVI в.), попаднало между владетелите на Първото българско царство по недоразумение и под влияние на фолклорните и исторически данни за последния търновски цар Иван Шишман (1371-1395). Като допълнителен аргумент се използва името на планината Мокра на отсрещния спрямо Охрид

бряг (дн. албански) на Охридското езеро.(7) В същност поне засега най-правдоподобно си остава мнението, че "Мокрос" е изопачение на "Кромос" (хан Крум), доколкото Анна Комнина очевидно смята българската династия от Охрид за идентична с царския род от Преслав.

Не можем да отменим теорията за т.нар. "Западно българско царство", приемана на времето за нещо възможно и естествено с оглед "провизантийската" политика на царете Петър (927-969) и Борис II (969-971, убит в 978 г.), съответно, опозицията на "антивизантийските сили" в провинцията. Базирайки се на първото от двете *еднотипни* съобщения на византийския хронист Йоан Скилица (средата на XI в.) за Комитопулите, отнасяно към 969 г., М.Дринов и други тогавашни учени приемаха, че патриотичното и опозиционно на "византизирания" цар Петър българско болярство предизвикало разделение в държавата. Нейните западни области останали незасегнати от "византийската поквара" и се отделили в самостоятелна държава начело с "Шишман Мокри" и неговите синове. Създадена дори била отделна църква със "западен български патриарх". Именно тази българска държава устояла на византийско-руския удар от 968-971 г., временно успяла да обнови целокупното българско царство, освобождавайки окупираните източни земи, но в крайна сметка била унищожена от Василий Българоубиеца. (8)

Теорията за "Западното българско царство" като цяло е неправдоподобна и терминологично непрецизна, тъй като не се подкрепя от никакви исторически извори. Тя е провокирана най-вече от неприязънта на старите ни историци към "вечния виновник" цар Петър и неизживените антифанариотски настроения на нашето национално Възраждане, когато всяко византийско влияние се е преценявало като измяна на българщината и едва ли не като национално предателство... Десетилетия по-късно сръбската историография в лицето на Д. Анастасиевич, Б. Прокич и др. пригоди тази "теория" за целите на държавната антибългарска програма на своята страна. "Западното българско царство" изведнъж се превърна в държава на някакви неопределени "южни славяни", различни от "турано-бугарите" (прабългарите) и по-близки или даже идентични със сърбите!(9) Тази нова конструкция не беше приета от нито един сериозен европейски изследовател на византийската и балканската история, като остана за "вътрешносръбска" употреба при оправдаването на агресивните претенции на Белград към българските земи в Македония. Нарездането на Сърбия в лагера на победителите от двете световни войни и антибългарските "постановки" на Коминтерна за съществуването на т.нар. "македонска нация" (заедно с "добруджанската" и "тракийската"), приети като оръжие от комунистическите елементи в България и Македония, вляха нов "живот" в тази злополучна антибългарска "теория", превърната в "държавотворна" политическа доктрина. Така "южните славяни" става вече "македонци", а "историчарската школа" в Скопие (не без помощта на ерудираните си "югословенски" колеги като Я.Ферлуга, Ст.Антоляк и др.) се заема да "пренапише" историята на "македонскиот народ".(10) В Титова Югославия, особено в Македония, усилията бяха (и, за

съжаление, продължават да бъдат!) насочвани към формулирането и "доказването" на уж небългарската (дори на практика антибългарската) природа на "Самуиловото царство", откъдето пък въпросът за произхода на Комитопулите трябваше да бъде изведен като "македонски", арменски и всякакъв друг, но не и български... Като игнорират единодушието на всички средновековни извори (домашни български, вкл. от самата Македония, византийски, латински, арабски, арменски, сръбски и т.н.), македонистите раздухват съществуващите само във въображението им "различия" между "словените во Македония" и "турано-бугарската държава"... Обичайното "промиване на мозъци" включва "доказването" на славянската природа на населението, която в същност не се отрича от българските учени. Същевременно обаче изследователите на "средновековна Македония" (понятие, което е трудно приложимо към югозападните български земи през средновековието, доколкото тогава под "Македония" се разбира най-вече Източна Тракия!) "забравят" за общността на *Куберовите прабългари* в Битолско-Прилепското поле - обстоятелство, което прави етногенетичния процес на българския народ в дн. Македония много по-сходен с онзи в Добруджа, околкото например с Тракия.(11) Тези прабългари, както се знае, освен че участват в етногенезиса на българския народ, същевременно играят съществена политическа роля в продължение на почти две столетия. Игнорирането на Куберовите българи обаче е по-малката злина, тъй като от писанията по "македонска" история читателят остава с впечатлението, че в пределите на днешна България като че ли е нямало славяни или пък че (когато все пак няма как славяните да бъдат подминати), то тези славяни са някакви "други"... Историческите извори, езиковедските и археологическите проучвания отдавна са доказали, че отделна група "македонски славяни" не е съществувала, пък и е нямало как да се "появи", тъй като демографският поток на югоизточните (дакийските през V-VI в.) славяни е достатъчно хомогенен в етническо и езиково отношение. Все пак именно "турано-бугарите", определяни тенденциозно като "татари", "турци", "номадски племиња" и т.н., са най-"удобните" за днешните волни или неволни манипулатори и, колкото и да е грозно това понятие, фалшификатори на националната история, които продължават да "промиват" съзнанието на нашите сънародници отвъд днешната българо-македонска граница. Те обаче "забравят", че за средновековните "македонски" владетели Самуил и Йоан Владислав е било въпрос на чест да заявят, че са "българи родом", т.е., че произлизат именно от т. нар. "турано-бугарска" царска династия.

Как най-лесно може да бъде "македонизиран" произходът на Комитопулите? - разбира се, като те бъдат обявени за потомци на местен славянски княжески род. Още повече, че за великосръбската и днешната македонска историческа "школи", както стана дума, тези "македонски словени" въпреки общия произход, език, процес на заселване на Балканите и т.н., и т.н. сякаш нямат нищо общо с едноразичните си съплеменници от територията на днешна "Бугария"... Тази отговорна "роля" традиционно се отрежда на племето *берзити* (верзити, бърсяци), което е обитавало района на Охридското езеро. Факт е обаче, че това славянско

бряг (дн. албански) на Охридското езеро.(7) В същност поне засега най-правдоподобно си остава мнението, че "Мокрос" е изопачение на "Кромос" (хан Крум), доколкото Анна Комнина очевидно смята българската династия от Охрид за идентична с царския род от Преслав.

Не можем да отменим теорията за т.нар. "Западно българско царство", приемана на времето за нещо възможно и естествено с оглед "провизантийската" политика на царете Петър (927-969) и Борис II (969-971, убит в 978 г.), съответно, опозицията на "антивизантийските сили" в провинцията. Базирайки се на първото от двете *еднотипни* съобщения на византийския хронист Йоан Скилица (средата на XI в.) за Комитопулите, отнасяно към 969 г., М.Дринов и други тогавашни учени приемаха, че патриотичното и опозиционно на "византизирания" цар Петър българско болярство предизвикало разделение в държавата. Нейните западни области останали незасегнати от "византийската поквара" и се отделили в самостоятелна държава начело с "Шишман Мокри" и неговите синове. Създадена дори била отделна църква със "западен български патриарх". Именно тази българска държава устояла на византийско-руския удар от 968-971 г., временно успяла да обнови целокупното българско царство, освобождавайки окупираните източни земи, но в крайна сметка била унищожена от Василий Българоубиеца. (8)

Теорията за "Западното българско царство" като цяло е неправдоподобна и терминологично непрецизна, тъй като не се подкрепя от никакви исторически извори. Тя е провокирана най-вече от неприязънта на старите ни историци към "вечния виновник" цар Петър и неизживените антифанариотски настроения на нашето национално Възраждане, когато всяко византийско влияние се е преценявало като измяна на българщината и едва ли не като национално предателство... Десетилетия по-късно сръбската историография в лицето на Д. Анастасиевич, Б. Прокич и др. пригоди тази "теория" за целите на държавната антибългарска програма на своята страна. "Западното българско царство" изведнъж се превърна в държава на някакви неопределени "южни славяни", различни от "турано-бугарите" (прабългарите) и по-близки или даже идентични със сърбите!(9) Тази нова конструкция не беше приета от нито един сериозен европейски изследовател на византийската и балканската история, като остана за "вътрешносръбска" употреба при оправдаването на агресивните претенции на Белград към българските земи в Македония. Нарездането на Сърбия в лагера на победителите от двете световни войни и антибългарските "постановки" на Коминтерна за съществуването на т.нар. "македонска нация" (заедно с "добруджанската" и "тракийската"), приети като оръжие от комунистическите елементи в България и Македония, вляха нов "живот" в тази злополучна антибългарска "теория", превърната в "държавотворна" политическа доктрина. Така "южните славяни" става вече "македонци", а "историчарската школа" в Скопие (не без помощта на ерудираните си "югословенски" колеги като Я.Ферлуга, Ст.Антоляк и др.) се заема да "пренапише" историята на "македонскиот народ".(10) В Титова Югославия, особено в Македония, усилията бяха (и, за

съжаление, продължават да бъдат!) насочвани към формулирането и "доказването" на уж небългарската (дори на практика антибългарската) природа на "Самуиловото царство", откъдето пък въпросът за произхода на Комитопулите трябваше да бъде изведен като "македонски", арменски и всякакъв друг, но не и български... Като игнорират единодушието на всички средновековни извори (домашни български, вкл. от самата Македония, византийски, латински, арабски, арменски, сръбски и т.н.), македонистите раздухват съществуващите само във въображението им "различия" между "словените во Македония" и "турано-бугарската държава"... Обичайното "промиване на мозъци" включва "доказването" на славянската природа на населението, която в същност не се отрича от българските учени. Същевременно обаче изследователите на "средновековна Македония" (понятие, което е трудно приложимо към югозападните български земи през средновековието, доколкото тогава под "Македония" се разбира най-вече Източна Тракия!) "забравят" за общността на *Куберовите прабългари* в Битолско-Прилепското поле - обстоятелство, което прави етногенетичния процес на българския народ в дн. Македония много по-сходен с онзи в Добруджа, околкото например с Тракия.(11) Тези прабългари, както се знае, освен че участват в етногенезиса на българския народ, същевременно играят съществена политическа роля в продължение на почти две столетия. Игнорирането на Куберовите българи обаче е по-малката злина, тъй като от писанията по "македонска" история читателят остава с впечатлението, че в пределите на днешна България като че ли е нямало славяни или пък че (когато все пак няма как славяните да бъдат подминати), то тези славяни са някакви "други"... Историческите извори, езиковедските и археологическите проучвания отдавна са доказали, че отделна група "македонски славяни" не е съществувала, пък и е нямало как да се "появи", тъй като демографският поток на югоизточните (дакийските през V-VI в.) славяни е достатъчно хомогенен в етническо и езиково отношение. Все пак именно "турано-бугарите", определяни тенденциозно като "татари", "турци", "номадски племиња" и т.н., са най-"удобните" за днешните волни или неволни манипулатори и, колкото и да е грозно това понятие, фалшификатори на националната история, които продължават да "промиват" съзнанието на нашите сънародници отвъд днешната българо-македонска граница. Те обаче "забравят", че за средновековните "македонски" владетели Самуил и Йоан Владислав е било въпрос на чест да заявят, че са "българи родом", т.е., че произлизат именно от т. нар. "турано-бугарска" царска династия.

Как най-лесно може да бъде "македонизиран" произходът на Комитопулите? - разбира се, като те бъдат обявени за потомци на местен славянски княжески род. Още повече, че за великосръбската и днешната македонска историческа "школи", както стана дума, тези "македонски словени" въпреки общия произход, език, процес на заселване на Балканите и т.н., и т.н. сякаш нямат нищо общо с едноезичните си съплеменници от територията на днешна "Бугария"... Тази отговорна "роля" традиционно се отрежда на племето *берзити* (верзити, бърсяци), което е обитавало района на Охридското езеро. Факт е обаче, че това славянско

племе е имало връзки още с хан Телериг в 774 г., който според хрониста Теофан искал да "пресели (или присъедини? - б.а., П.П.) Верзития към България". Както е известно, тази акция била провалена заради византийската агентура в Плиска. Провокиран именно от това събитие, Телериг намерил хитроумен начин да ликвидира византийските шпиони и "приятели" в държавата си - един от христоматийните примери в нашата история. (12) Така че берзитите са били в някакви връзки с българските владетели, а положително и с потомците на живеещите в непосредствена близост до тях Куберови прабългари (те пък са били пряко свързани със съседните *драговити*), и вероятно техният княжески род е запазил високо обществено положение и през IX - XI в. Но и това решение за произхода на Комитополуте не е оригинално, тъй като и то е рожба на XIX в. Срещаме го още у К. Иречек и други тогавашни автори, при които, разбира се, няма и помен от "южни славяни" (= "югославяни" според политическите понятия на XX в.) или "македонци", а само "... потомци на ония славянски князе (...) или пък на български велможи от IX в.". (13) В сходна светлина произходът на Комитопулите е разгледан и от друг класик, В. Златарски, за когото времето след покръстването е "епоха на славянизацията на българския народ" и е нормално и естествено славянската аристокрация все повече да навлиза в управлението на българската държава. (14)

И все пак, ние нямаме никакви указания комит Никола да е имал нещо общо с местните славянски княжески родове (още по-малко пък с *романоезични*, *персийски* и други елементи по онези места!)(15) - било в дн. Македония, било в други райони на държавата. В научната литература съществува и една друга теза, която е коментирана и у нас, но най-вече в европейската византология - тази за *арменския произход* на Комитопулите. В българската научна литература неин привърженик бе Й. Иванов, а в чуждата - белгийският ориенталист Н. Адонц, следван от някои югославски историци, вкл. от Ст. Антоляк. (16) Въпросната теза не е безпочвена и се базира главно върху твърденията на съвременния на събитията арменски историк Степан Таронски (Асохиг или Асогик). Той разказва следното:

"Те бяха двама братя, които се наричаха *комсадцаги*. Името на по-възрастния беше Самаел. Те бяха арменци и произлизаха от областта Дерджан. И Василий ги бе довел в Македония (по онова време Източна Тракия - б.м., П.П.) с наемните войски, за да се бият срещу българите. Те обаче в един сгоден момент се откъснаха от императора на гърците и минаха на страната на царя на българите, който беше евнух. Поради своята храброст те се издигнаха в неговите очи. След това императорът на гърците започна война с царя на българите, кастрирания евнух. Комсадцагите, които фактически управляваха страната, започнаха сериозна борба против императора на гърците." (17)

Тезата на Й. Иванов (при неговата интерпретация става въпрос за арменски колонисти в Тракия от VIII в.), Н. Адонц и др. е разкритикувана най-последователно от Б. Благоева, която не е склонна да приеме и арменското потекло на Рипсимия, съпругата на комит Никола. Според нас обаче пълното и безапелационно отхвърляне на твърденията на Асохик е пресилено, тъй като арменският

съвременник очевидно е бил силно заинтригуван от някакви слухове за потеклото на великия "цар Самаел", ширещи се в Армения още в края на X в. И наистина, Рипсимия би могла да е арменка - както поради интригуващото си и несрещащо се никога повече в българската антропонимия име "*Хрипсима*" (националната светица на Армения), така и във връзка със значимото, както може да се мисли, арменско присъствие в Преславския двор при цар Петър. То се е дължало на царицата Мария-Ирина Лакапина, съпругата на цар Петър, която довела в българската столица още през 927 г. голяма свита от свои родственици и приближени. Те в мнозинството си естествено са били арменци, какъвто е произходът на самите Лакапини. Като се има предвид, че комит Никола е бил сред "велемошните" боляри на Петър, а навярно и негов роднина, напълно възможно е той да е получил ръката на някоя братовчедка или друга "дворцова дама" от обкръжението на царицата. Самият Никола обаче, въпреки остроумните комбинации на Адонц не би могъл да бъде с друг произход, освен български (като корени - почти сигурно прабългарски), независимо от наличието на знатни арменци на българска служба още през IX в. Титлата "комит" е носена от притежаващи огромна власт и правомощия висши държавни функционери и, както изглежда (срв. случаите със Салан, Глад, Охтум, Таридин, Дристър, Домета и др.), е давана единствено на българи. Ако съдим по споменаването на "*комитски род*" в едно от житията на св. Климент Охридски, не е изключено, подобно на кавхана и ичиргу-боила, и комитите да са принадлежали на определени родове. (18)

И все пак, след като не е арменски (или пък поне по бащина линия не е такъв), то могат ли наистина Комитопулите да са потомци на местна славянска княжеска фамилия? Струва ми се, че отговорът на този въпрос трябва да бъде отрицателен, въпреки че сродяването между знатни прабългарски и славянски родове поне през IX в. вече сигурно е било достатъчно разпространена практика. Вярно е, че в българските държавни структури навлизат знатни славяни - в средата на VIII в. знаем за видното положение на княза на северите *Славун*, при Крум български пратеник в Цариград е славянският велможа *Драгомир*, между "хранените хора" на Омуртаг е багатур-багаинът *Славна* и т.н. След покръстването и безпощадната разправа на Борис-Михаил с вдигналото се на бунт през 865 г. болярство (очевидно най-вече прабългарско - ако се вярва на един западен хронист, петдесет и два рода!) този процес вероятно е взел още по-значими мащаби. Но, така или иначе, ръководните постове в столицата и провинцията са оставали в ръцете на династията и най-близките ѝ роднини, а те все пак са били в основата си с прабългарски произход. Редица от най-приближените на Борис-Михаил лица са именно от прабългарско потекло: ичиргу-боилът *Стазис*, багатур *Сондоке*, самписът (ханският секретар) *Персиан* (или *Чишюн*) и т.н. Важната служба на областен управител (комит) се е предоставяла най-често именно на такива лица - в началото на X в. в откъдунавските земи срещаме *Салан* и *Глад*, първият от които според т.нар. унгарска "*Gesta Hungarorum*" (или "Аноним") е внук на някогашния "Велик хан", завладял онези земи (т.е. Крум или Омуртаг) и братовчед на управляващия тогава български владетел (цар Симеон Велики, 893-927). В

началото на XI в., т.е. при царуването на самия Самуил (или още на Роман?), комит на Видин е *Охтум*, също роднина на владетеля.(19)

Вероятно и Никола като един от „най-могъщите комити“ в България е бил близък родственик на Плисковско-Преславската владетелска династия. Още по времето на Борис-Михаил в дн. Македония срещахме комитите *Таридин*, *Курт* и *Домета*, при Симеон в региона на Солун, дн. Южна Македония и Беломорието виждаме *олг-таркана* („великия таркан“) *Теодор* и комита *Дристър*. Възможно е комит Никола да е пряк потомък на някоя от тези видни личности, в чийто прабългарски корени надали можем да се съмняваме. Неговият внук Иван Владислав се самоопределя като „българин родом“, което само по себе си би било странно, ако го тълкуваме съвсем буквално. Странното е в това, че едва ли е необходимо владетелят „да съобщава“ на поданиците си и потомците, че принадлежи към собствения си народ... Всъщност така „българският самодържец“ навярно откроява изконната си българска (прабългарска) кръв, дори принадлежността си към „българския [царски] род“. Византийските хронисти от онова време по един и същ начин пишат за „Симеон Българина“, „Петър Българина“, „Самуил Българина“, „Пресиан Българина“, „Арон Българина“ и т.н., имайки предвид все лицата от българската царска династия.

Идеята за родствената обвързаност на комит Никола с Преславската царска династия е предложена още от Н.П.Благоев, който извежда роднинството чрез Рипсимия (според него *дъщеря на цар Симеон Велики!*), но много по-убедителен и съобразен с изворите вид тя доби в една незаслужено забравяна или подценявана у нас (и същевременно „помнена“ и безапелационно отхвърляна от учените в бивша Югославия и днешна Македония!) статия на Б. Благоева. Наистина, поне донякъде тезата на Б. Благоева страда от известни слабости, особено при поднасяне на самата аргументация, обаче по същество е съдържателна и логична.(20) Предвид силното родово-аристократично начало в политическата система на Първото българско царство най-вероятно комит Никола е бил близък роднина на Преславската (Крумовата) царска династия, може би братовчед на цар Петър по линия на Симеоновия брат *Гаврил*. Б. Благоева основателно обърна внимание на многото съвпадения в имената на царските фамилии от Преслав и Охрид. Присъствието на антропоними като *Пресиан*, *Гаврил*, *Йоан (Иван)*, *Петър*, както и влечението („модата“) към старозаветните царски и пророчески имена (напр. *Симеон*, *Венеамин*, *Аарон*, *Самуил*, *Давид*, *Мойсей* и т.п.) е факт както в Плиска и Преслав, така и в Охрид. За съжаление знанията ни за именната практика и в основния (Плисковско-Преславския), и в Охридския „клон“ на т.нар. Крумова династия са ограничени. За съжаление много от споменатите в изворите лица от рода на Комитопулите остават анонимни - например две от дъщерите на Самуил, пет от шестте дъщери на Иван Владислав, седемте деца на Гаврил Радомир, вкл. неговият най-голям син и престолонаследник, една племенница на Самуил, племенникът на Иван Владислав и т.н. Давид и Мойсей едва ли са били без потомци, но не знаем нито броя им, още по-малко техните имена. Навярно, при впечатляващо високата раждаемост във фамилията (например Иван Владислав е

имал 12 деца!), братята Комитопули са имали и сестри. Фамилията е предоставяла широка панорама от разнообразни имена, голяма част от които обаче няма как да бъдат узнати. И все пак нека направим един обзор на имената на онези личности, които със сигурност или като предположение (трима от тях) си числят към голямото семейство на Комитопулите от първите три (или четири) поколения. Това са комит *Никола*, неговите синове и внуци: *Давид*, *Мойсей*, *Арон*, *Самуил*, *Гаврил Радомир*, *Иван Владислав*; синовете на последния: *Пресиан II*, *Алусиан* (може би с кръщелно име *Михаил?*)(21), *Арон*, *Радомир*, *Траян*, *Климент*; потомците на Самуил и децата му: *Петър Делян*.(22), *Михаил* (сръбски княз, внук на Самуил); синът на последния: *Константин-Петър Бодин*; родствениците (?) на династията : *Ивац* и *Борис-Давид*.(23)

Ако се вгледаме в горната картина, не можем да не забележим, че 8 от имената принадлежат на библейски царе и пророци, 2 - на римо-византийски владетели (Траян и Константин Велики), 7 - на плисковско-преславски владетели и техни най-близки роднини (Пресиан, Михаил, Петър, Гаврил, Йоан), 1 - на популярния след християнизацията на България св. Николай Мирликийски.(24) по 1 - на българските национални светци Климент Охридски и Иван Рилски. Общо седем души носят имената на лица от *по-стария царски род*, в чийто прабългарски корени няма никакво съмнение, а антропонимите на Алусиан и Ивац най-вероятно са с прабългарска етимология.(25) Вече беше споменато, че „модата“ на старозаветните имена е била силна в Плиска и Преслав. Като близки роднини на царския дом Никола и Рипсимия не остават чужди на това влечение, което съдържа в себе си мощен държавно-идеологически заряд. Цар Симеон Велики е сравняван от своите съвременници с библейския Давид, а сам той в едно от писмата си до патриарх Николай Мистик се самоприличава на Мойсей (26) - двете имена, дадени на най-големите синове на комит Никола и Рипсимия!

Приемането на Комитопулите, за изконната българска династия е нещо обичайно за съвременниците им. Абсолютно никъде в изворите българската държава след 971/976 г. не е наричана „западна“, „Самуилова“, „славянска“ и т.н. Напротив, всички съвременници я схващат като *същата* държава, управлявана по *напълно същия начин* и пр., независимо от временната загуба на Преслав и източната част от територията ѝ; в нея духовната власт принадлежи на *същата* българска православна църква, чийто патриарх Дамян след 971 г. се е установил в Средец (София) и т.н.(27) Нещо повече, което в случая е особено важно, за някои от съвременниците или близките до епохата автори, България е управлявана и от *същото царско „коляно“* (род). (28) Или, както пише Йоан Скилица, след като от роднините на цар Петър (през 971 г.) „... *едни били измрели, а синовете му Борис и Роман били отведени в столицата (Константинопол)*...” българите определили да ги управляват синовете на комит Никола.(29) Фактически от думите на византийския автор може да се допусне, че към 971 г. *от кръга на живите родственици на цар Петър*, респективно на Борис II и Роман, най-близки са се явявали именно синовете на комит Никола и Рипсимия!

Нека се спрем по-подробно на имената на Иван Владислав и Пресиан, които

в случая ни интересуват най-пряко. Иван (Йоан) е име, навлязло широко в българската антропонимия след покръстването, получило още по-силно разпространение вследствие на харизматичността на личности като св. Иван (Йоан) Рилски и Йоан Екзарх.(30) Нека не забравяме, че бележитият рилски анахорет е бил сочен като пример за нравствена извисеност и е бил обект на особено внимание лично от страна на цар Петър. Нещо повече, това е ставало в една част от българската държава (Средецкия комитат, където са били и родното място на светеца с. Скрино, и планината Рила), в която местната власт е била осъществявана от самия комит Никола! Що се отнася до името Владислав, то безспорно е славянско и до днес присъства в българската антропонимия. Това обаче не означава, че фамилията е стар славянски княжески род от дн. Македония, тъй като прабългарско-славянските родови връзки са налице още отпреди българското покръстване в 864 г. Тук ще оставим настрана спорния въпрос за славянския или иранския произход на името на хан Маламир (832-836),(31) но и без това примерите за подобна езикова и именна симбиоза съвсем не са малко. Най-яркият без съмнение е озни с името на злополучния княз Владимир Расате (889-893), дългогодишен канартикин (престонаследник) и приемник на Борис-Михаил, но такива случаи през IX в. вече са били практика. Сродяването на прабългарския със славянския елит в държавата личи много добре от известните приписки в Чивидалското евангелие, диктувани от Борисовите пратеници в Рим багатур Сондоке и ичиргу-боил Стазис през 867 г. Сондоке, в чиито прабългарски корени не можем да се съмняваме,(32) е имал седем деца със следните имена: Михаил, Велегнев, Богомила, Каля, Марта, Елена, Мария, а втората му съпруга е носела славянското име Собеслава.(33) Когато се направи съпоставка между Пространното житие на св. Климент Охридски и т.нар. Второ житие на св. Наум Охридски, се вижда, че бори-тарканът на Белград (886 г.) е носел името Радислав,(34) което естествено не означава, че е бил "чист" славянин - както не е бил такъв например и посоченият по-горе Велегнев, син на багатур Сондоке.

С други думи, за да завършим тези наблюдения, имената на Иван Владислав, както впрочем и на Гаврил Радомир, напълно се вписват в антропонимията на висшата българска (в основата си все пак прабългарска като родови корени!) знат от IX-X в.

Още по-интересен е случаят с името на Пресиан II, тъй като самият антропоним "Персиан/Пресиан" има своя собствена научна "история". Йоан Скилица в своята хроника назовава Иван-Владиславовия син навсякъде "Пруссиан" или "магистър Пруссиан Българина".(35) По тази причина по-старите историци, напр. К. Иречек, В. Златарски и др., стигат до идеята да го наричат "Фружин", каквото е името на известния син на цар Иван Шишман.(36) Когато Б. Прокич публикува известния Виенски препис на Скилица с добавките на Михаил Деволски стана ясно, че автентичното име е "ПРЕСИАН" (грц. ΠΡΕΑΣΙΑΝΟΣ), което в тази си форма се е произнасяло като "Пряссиан".(37) Кирилският надпис от Михаловце (срв. тук гл. IV) дава категорично формата "Пресиан" или "Персиан" (със звука "Е"), като може би отразява по-старинното плисковско (дворцово, ханско-

княжеско) изписване "ПЕРСИАН", както е при името на хан Персиан I (836-852). Издаденият от Б. Панченко и В. Шандровская, коментиран от Ив. Йорданов, византийски печат от XI в. ни представя формата "ΠΡΑΣΙΑΝ", (38) съответстваща почти напълно на онази у Михаил Деволски. Въобще името осветлява по един много любопитен начин колебливостта на прехода "Е"- "Я" в българския език, както е и при личното и династичното "АСЕН/АСЯН" през XII-XV в., при селищните названия "Просек/Просяк", "Девол/Дявол", "Сливен/Сливян" и т.н., и т.н. в цялата българска етническа територия. Що се отнася до упоритото изписване "Пруссиан" (Προϋσιανός) у Скилица, то ДОсега не е било предмет на особено внимание. Изказано е предположение, че тази форма се е появила на "книжна основа" десетилетия по-късно, може под влияние на името на Алусиан, който към средата на XI в. несъмнено е далеч по-известна личност от своя по-голям брат.(39)

Етимологията на името "Пресиан" е тълкувана от учените по различен начин, като се е достигало и до някои куриозни обяснения. Правени са опити за чисто славянска етимологизация от "пресен" (или "бодър", "свеж"),(40) завършена с опити за тотемична (калкирана от прабългарски) интерпретация от "прасе" (прабълг. "докс" - прасе, свиня, глиган).(41) По аналогичен начин е обяснявано и името на Звиница (бащата на хан Персиан I) - т.е. "Свиница", макар тук да имаме тюркското "Севенч"/"Севинч" ("Радост", "Радостин").(42) В същост, както бе убедително показано от Ив. Дуйчев,(43) "Персиан/Пресиан" принадлежи на прабългарския именен фонд и означава "персиец". Само по себе си то е още едно доказателство за силното иранско влияние върху прабългарите, както и за участието на сериозни ираноезични (сармато-алански) елементи в техния етногенезис.(44)

Защо Иван Владислав е избрал точно името Пресиан за своя първороден син? - един закономерен и все пак труден въпрос. Ако се обърнем към Пресиановия надпис, то внукът на "предателя" Арон се е родил през 996/997 - годината, в която Самуил се провъзгласява официално за "самодържавен цар" на България.(45) От една страна, кръщавайки така своето първо дете, Иван Владислав е изразил своята (родова?) почит към бележития "архонт на многото българи" (46), плисковския хан Персиан I, при чието царуване именно земите на "Кутмичница" (българският Югозапад, дн. Македония, Косово и части от Албания и Беломорието) са влезли в състава на българската държава.(47) От друга страна обаче, може би така синът на погубения и опозорен Арон е искал дискретно да подчертае старшинството на "Ароновци" над "Самуиловци". Така или иначе, името на хан Персиан I е било запазено в родовата традиция на Комитопулите и това е станало по линия на комит Никола, който вероятно е бил внук или правнук на този български хан посредством някой от царските братя с име Гаврил, за които стана дума по-горе.

1. Вж. сведението за един племенник на Иван Владислав, както и нашите бележки по този въпрос по-нататък в хода на изложението. Възможно е да е била избита само мъжката част от "Ароновците", най-малкото да е пощадена една сестра на Иван Владислав.
2. Използваното от Ив. Божилов фамилно име "Владиславовичи", което е заето от Ал. Каждан (*Божилор. Българите*, с. 236 сл. - срв. и *Каждан. Состав*, с. 90 сл.), все пак е неуместен русизъм. По-прецизно би било потомците на Иван Владислав да бъдат наричани с бълг. "Владиславовци" или пък с употребяваните в историографията родови названия "Ароновци" или "Комитопули". От гледна точка на историческата конкретика най-подходящо е наистина предложеното от покойния руско-американски византолог, но все пак в българската му форма. Сфрагистичните данни за фамилията са разгледани напоследък от Йорданов. Печати, *passim*. Вж. също *Андреев-Лазаров-Павлов. ККСБ* (на съответните места по азбучен ред); *ЕПЛВИП*, I, 42-45; III, 43-44, 58 (Addenda et corrigenda към т. I и II).
3. Най-силно застъпена у *Златарски. История*, II; *Мутафчиев. История*, с. 238 сл. (в далеч по смегчен вид).
4. Срв. *Павлов. Пресиан II*, 10-11, 33 сл.; *Божилор. Българите*, с. 236 сл.
5. Вж. най-подробно *Златарски, В.* Тъй наречените "грамоти" на Пинций и неговия син Плезор. - В: *Избрани произведения*, т. II. С., 1984, 267-325, както и бележките на П. Петров в същото издание. Срв. и *Пириватрић. Самуилова държава*, 56-57. Опитът на *Антолјак. Средновековна Македонија*, I, 610-634 да реабилитира поне отчасти достоверността на "грамотите" е много интересен, но като цяло - неубедителен. Сходен с "грамотите" случай имаме и с един "Самуилов надпис" от Воден, където става дума за Шишман като "кавхан на Търново" (sic!), а Самуил уж се самоопределя като "цар на българи и ромеи". Палеографските особености на текста и историческата информация в този сензационен, но все още непубликуван епиграфски паметник показват неговата неавтентичност. Доколкото ми е известно, повече информация за този надпис има византологът д-р Коста Аджиевски от Университета "Св. св. Кирил и Методий" в Скопие. Използвам случая да благодаря приятелски на колегата Георги Николов, преподавател по средновековна българска история в Софийския университет "Св. Климент Охридски", с чиято помощ научих подробности за това епиграфско откритие. Публикация в печата направи ст. н. с. Божидар Димитров (в-к "Континент" в броя си от 2 октомври 1997 г.), а малко по-късно Е. Живков въведе "Невероятния Воденски надпис" и в "Интернет" - <http://members.tripod.com/~ziezi/vod> от 18 август 1997 г. С право Б. Димитров приема надписа за неавтентичен, повлиян от "История Славяноболгарска" на отец Паисий Хилендарски. Самият надпис навярно е създаден през XIX в. от някой по-разпаден местен български възрожденец (срв. напр. някои характерни примери у Ст. Захариев, Г. С. Раковски и др. представители на българския исторически романтизъм от същото столетие). Независимо, че най-вероятно трябва да бъде характеризиран с не особено ласкавото определение

"късен фалшификат" (такава обаче има в историята на всички европейски народи!), т. нар. Воденски надпис е свидетелство за изявеното народностно самосъзнание на македонските българи.

6. *Anna Comnena. Alexias*, 233-235; *ГИБИ*, 8, 62-63. *Дуйчев, Ив.* Същинското значение на *Μόκρος* у Ана Комнина. - В: *МПр.*, VIII, 1933, кн. 3, с. 14 сл.; кн. 4, с. 1 сл. (същото в превод на фр. език в: *Byzantion*, X, 1935, 107-115). Мнението на Ив. Дуйчев се оспорва от М. Войнов (*ГИБИ*, 8, с. 121 - бел. 4 с литература по въпроса). Вж. още *Томоски, Т.* *Μόκρος* во историјата на македонскиот народ. - В: *Историја*, 1982, кн. 1-2. За топонимите с елемент "Мокро" срв. *Кънчов. Избр. произв.*, I, с. 70, 489-491.

7. *Дринов. Южные славяне*, с. 522; *Иречек. История*, с. 218; *Кънчов. Избрани произведения*, I, 490-491; *Баласчев. Десегодишници*, I, 26-27. За Зографския поменик вж. *Иванов. Поменици*, с. 149.

8. *Петров, П.* Образуване, с. 135 сл.; същото накратко в: *ИБ*, II, 397-402, където терминът "западна българска държава" с пълно право е изоставен от същия автор.

9. *Анастасијевић. Хипотеза*, *passim*; *Прокић. Постанак*, с. 213 сл. Вж. и основателната реакция срещу подобни конструкции от страна на *Баласчев. Десетгодишници*, I, 22-24 (с обширните бележки под линия).

10. Българските учени, въпреки нередко практикуваното от тоталитарния режим в България явно или полугласно "табу" върху темата, нееднократно са реагирали на македонистките манипулации - срв. напр. *Йончев, Л.* Някои въпроси във връзка със Самуиловата държава. - В: *ИПр.*, XXI, 1965, 30-48, както и цитираните неведнъж в хода на нашето изложение трудове на В. Тъпкова-Заимова, М. Войнов и др. Скопската школа обаче продължи да упорства, отбягвайки по-сериозна полемика по разбираеми причини. Вж. и най-"солидното" обобщение на тази тема в тритомника на *Антолјак-Панов. Средновековна Македонија*, I-III. Скопје, 1985. Насилието над научната съвест на колегите от Скопие не бива да се пренебрегва (нещо повече, то съществува и в днешна независима Македония, което го прави още по-анахронично и абсурдно!), но наред с това между тамошните историци могат да се забележат и някои съществени различия. Те обаче трябва да бъдат търсени "между редовете". За съжаление, изглежда никой в днешна република Македония не би могъл все още да изследва обективно "историята на македонскиот народ", тъй като това по принцип не е реално - тогава тя закономерно и категорично ще се превърне в история на българския народ, на една изконна и извънредно важна от научна гледна точка българска етнографска област. Такова изследване обаче все още, струва ми се, няма шансове да бъде публикувано, а авторът му вероятно ще понесе съответните последствия.

11. Вж. *Войнов, М., В. Тъпкова-Заимова.* България на Аспарух и България на Кубер. - Във: *ВИСб.*, 1982, кн. 1, 3-21; *Поповић, Ј.* Куврат, Кувер и Аспарух. - В: *Старинар*, т. 37, Београд, 1986; *Павлов. Бележки*, 95-102 с обзор на изследванията.

12. Вж. най-общо за тези събития в: *ИБ*, II, с. 128 (*Г. Цанкова-Петкова*) и *Бешевлиев. Първобългари*, 96-100.

13. *Иречек*. История, с. 217 и посочената литература. Връзката със славянското племе "верзители" (бърсяци) е най-силно застъпена от *Прокић*, Б. *Постанак*, с. 237.
14. *Златарски*. История, I/2, 631-636.
15. Куриозната теза, че Комитопулите са власи е дело на "патриарха" на румънската историческа наука (но, за съжаление, и на великорумънския шовинизъм) Николае Йорга. В няколко полуисторически - полупропагандни книжки, писани след Първата световна война (т.е. след заграбването на изконни български земи от съседите), румънският учен се стреми да докаже пред света не само "древното величие" на румънската държавност, но и, както излиза, едва ли не природната обреченост на българската кауза. За персийско потекло на "Комитопулите" (в случая представяни като потомци на т.нар. *вардариоти* настоява *Petkovic, R. Une hypothèse sur le tsar Samuel. Paris, 1919* (недостъпно) - цит. по *Антолјак*. Држава, 321-322, бел. 100.
16. *Adontz. Samuel, passim*, по-специално - р. 37-39; *Иванов*. Произход, 55-62; *Острогорски*, *Историја*, с. 360; *Антолјак*. Држава, 322-327 с цитираната там литература. В нашата историография отдавна са изказани основателни резерви към горните тези: "*Предположението, че той [комит Никола] е бил от славянско потекло не може да бъде подкрепено с никакви доказателства, както недостатъчно доказано си остава и едно друго мнение - че в жилите на семейството му текла арменска кръв*". (*Мутафчиев*. История, с. 223).
17. *Stephanos. Geschichte*, 185-186; *Благоева*. Произход, с. 80.
18. Срв. мотивите ми, изложени в: *Павлов*. Пресиан II, 6-7. Вж. също и *Пириватрић*. Самуилова държава, 66-67.
19. За всички тези личности вж. най-общо *Андреев-Лазаров-Павлов*. ККСБ (на съответните места по азбучен ред), където е посочена и кратка библиография за всеки от тях.
20. *Благоева*. Произход, *passim*. Вж. и *Павлов*. От Пресиан I, 240-242.
21. *Йорданов, Ив.* Страници от историята (Печатите в средновековна България). С., 1987, 146-147 коментира един печат на Алусиан с покровител св. Архангел Михаил, откъдето бихме могли да предположим, че "Михаил" е другото име на този виден българин. В такъв случай излиза, че Иван Владислав е кръстил първия си син на името на хан Персиан I, а втория - на неговия син, покръстител на българите Борис-Михаил. Напоследък обаче същият автор се отказва от това мнение (срв. *Йорданов*. Печати, 82-83), приемайки по палеографски наблюдения, характера на изображението и т.н., че печатът е едва от края на XI в. и принадлежи на потомък на Алусиан.
22. Според мен по всичко личи, че Петър Делян е бил самозванец, но дори и като такъв той несъмнено се е представял с името на някакъв *реален*, известен на широки кръгове в България, *Петър*, син на Гаврил Радомир, който по същото време или не е бил жив, или пък е продължавал да бъде в Унгария.
23. Или "Давид Борис" - *ГИБИ*, 6, с. 336; *ВИИНЈ*, 3, с. 182 (Продължителят на Йоан Скилица); *Андреев-Лазаров-Павлов*. ККСБ, с. 42; *Божилков*. Българите,

с. 303 (№ 333). Допускането на Ив. Божилков, че Давид Борис е син на самоския византийски стратег Давид (пак там, № 332), не може да бъде доразвито и мотивирано поради оскъдните изворови данни.

24. Срв. многото видни българи от онази епоха с имена "Никола" и "Николица" (вариант "Никулица") - *Андреев-Лазаров-Павлов*. ККСБ, 293-297. Вероятно някоя от най-големите преславски църкви е носела името на св. Никола. Едно от най-талантливо написаните похвални слова на св. Климент Охридски е посветено именно на "Никола Чудотворец" (*СБЛ*, 2, 132-135, коментари - с. 325).

25. *Moravcsik*. ВТ, II, S. 64, 136. За името Алусиан са предлагани различни, но неубедителни етимологии (срв. обобщението на *Божилков*. Българите, с. 236, който основателно отбелязва, че става въпрос за мнения, "... които трудно се съгласуват и които може би очакват проверката на времето"). Опитите името на Ивац да бъде пославянчено и "преименувано" в "Ивец" ("Иво") и т.п. (вж. напр. *Антолјак*. Држава, с. 49, 171, 517, 581-584 и др.) нямат никакво основание.

26. Вж. *Рашев, Р.* Цар Симеон, пророк Мойсей и българският Златен век. - В: *1100 години Велики Преслав*, т. 1, Шумен, 1995, 55-73.

27. *Войнов, М.* Преслав, Средец, Охрид - три средновековни престолни града на българските царе и патриарси. - В: *ИПр.*, 1968, кн. 4, 72-76.

28. Вж. т.нар. *Български апокрифен летопис* в: *Тъпкова-Милтенова*. Апокрифи, 197-198 (текст), 202 (превод).

29. *Scylitzes. Hist.*, р. 328. Вж. напоследък и анализа на *Пириватрић*. Самуилова държава, 74-76. Според мен братята са били определени от "народен (аристократичен) събор" като колективно регентство или наместничество предвид обстоятелството, че Борис II е бил жив и, макар и в плен, е продължавал да бъде легитимният български цар.

30. Вж. *Дуйчев, Ив.* Рилският светец и неговата обител. С., 1947. За огромния авторитет на Йоан Екзарх свидетелства например презвитер Козма - вж. *Мечев, К.* В дни на ратни беди. С., 1983, с. 175, 187 (превод на В. Киселков), както и моите бележки в: *Преслав*, т. 5. С., 1993, с. 230-239.

31. *Бешевлиев*. Първобългари, 155-157.

32. Опитът на *Малингудис, Ф.* Относно някои старобългарски лични имена (VII-IX в.). - Във: *Втори международен конгрес по българистика*. Доклади, т. 6. С., 1987, 684-687 да изведе славянска етимология на това име е неубедителен.

33. *Иванов, Й.* Българските имена в Чивидалското евангелие. - В: *Сборник в чест на проф. Л. Милетич*. С., 1933, с. 630; *Петров-Гюзелев*. ХИБ, 1, 150-151.

34. *Иванов, Й.* БСМ, с. 313; *Петров-Гюзелев*. ХИБ, 1, с. 294, 297; *Андреев-Лазаров-Павлов*. ККСБ, с. 322.

35. *Scylitzes. Hist.*, р. 359, 372, 376, 384, 448.

36. *Иречек*. История, 231-233; *Златарски*. История, I/2, 772-780, а инцидентно дори и у *Гюзелев*. Българската епопея, с. 112. В своите добавки още самият К. Иречек поставя под съмнение възможността "Прусиан"/"Пресиан" да е идентично с "Фружин". За Фружин, синът на цар Иван Шишман (1371-1395), вж. по-подробно *Павлов, Пл., Ив. Тютюнджиев*. Българите и османското завоевание (краят на

XIII-средата на XV в.). В. Търново, 1995, с. 126 сл. с посочените извори и литература. Името "Фружин" обаче е вариант не на "Пресиан", а най-вероятно на "Ефросин". Възможно е също така то да е произлязло от народността название "фрузи"/"фръзи"="франки" и също да е на етнонимична основа. Обяснението на *Балкански. Персиян*, 53-54, че "Фружин"="Пресиан" идва от варианта "парси"-*фарси* е остроумно, но ми се струва пресилено за XIV-XV в. Друг е въпросът, ако имахме пример с името "Фружин" от времето на Първото българско царство.

37. Prokić. Züsätze, S. 34 (Nr. 49), 36 (Nr. 65), 47.

38. Йорданов. Печати, 78-79. Вж. по-подробно тук, гл. III.

39. Павлов. Пресиан II, с. 5.

40. Савелъев-Ростиславич, Н. и Томашек, В. у Шишманов, Ив. Критичен преглед за произхода на българите от езиково гледище и етимологиите на името *българин*. - В: *Сборник за народни умотворения наука и книжнина (СБНУНК)*, XVI-XVII, 1900, с. 35, 72.

41. Feher, G. Die Inschrift des Reiterreliefs von Madara. Sofia, 1928, S. 114; Moravcsik. ВТ, II, S. 257.

42. Пак там. Вж. по-подробно Дуйчев. Проучвания, 343-344; *Балкански. Персиян*, с. 53. Тук нямам възможност да взема отношение към предложената от В. Василевски. *България и Византия (IX-XV в.)*. С., 1997, 13-19 теза за идентичността на хан *Персиан I* със *Звеница*, т.е. не като баща и син, а една личност с две имена (статията на известния полски византолог и балканолог е много по-ранна, но за удобство я цитирам по българското ѝ преводно преиздание), която не е лишена от някои осования. Що се отнася до името "Звеница"/"Сивинч" (*Moravcsik. ВТ, II, S. 129*), такова име през XII в. например е носел куманският хан *Севенч "Бонякович"*, син на известния хан Боняк.

43. Дуйчев. Проучвания, 343-346; Павлов. Пресиан II, 5-6; *Балкански. Персиян*, passim (по мое мнение с някои увлечения при отделни етимологизации, но и с редица интересни виждания по темата).

44. Срв. напоследък *Рашев, Р.* За произхода на прабългарите. - В: *Studia protobulgarica et mediaevalia europensia* (В чест на В. Бешевлиев). В. Търново, 1993, 23-34, както и новаторското в много отношения изследване на *Бубенок, О.Б.* Ясы и бродники в степях Восточной Европы (VI - начало XIII вв.). Киев, 1997, с. 16 сл.

45. *Златарски. История*, I/2, 699-704; *ИБ, II, с. 410 (П. Петров)*; *Андреев-Лазаров-Павлов. ККСБ*, 332-333.

46. Вж. напоследък *Николов, Г.* ΤΟΝ ΠΟΛΛΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΟΝ. - В: *Проблеми на прабългарската история и култура*, 3. Шумен, 1997, 67-75.

47. Срв. най-общо *ИБ, II, 159-161 (Б. Примов)*; *Бешевлиев. Първобългари*, 157-161; *Коледаров. География*, I, 41-45 с посочените там извори и литература.

II. ИВАН ВЛАДИСЛАВ, ПРЕСИАН II И СЪПРОТИВАТА СРЕЩУ ВИЗАНТИЯ (АВГУСТ 1015 - ЕСЕНТА НА 1018 Г.)

Според надписа от Михаловце първородният син на Иван Владислав, Пресиан, е роден през 6505 г. от т.нар. Сътворение на света (=1 септември 996 - 31 август 997 г. от Р. Хр.). Времето на неговото раждане в общи линии съвпада с пълното и окончателно поемане на върховната власт в България от Самуил. Както е известно от хрониката на Яхйя Антиохийски, след смъртта на Роман във византийски затвор (997 г.) Самуил бил коронясан за цар.⁽¹⁾ В Битолския надпис титлата му е предадена като "самодържавен цар",⁽²⁾ което е вариант на "цар и самодържец" (= виз. "василевс и автократор"). Церемонията вероятно е извършена в Охрид или Преспа от тогавашния български патриарх Филип, за когото липсват други данни.⁽³⁾ Като престолонаследник (канартикин) очевидно именно тогава е утвърден Гаврил Радомир, но кой е притежавал това високо достойнство преди коронясването на Самуил за български владетел е трудно да се каже. Роман-тизираната представа, че това е бил Гаврил Радомир (наричан от Скилица "Роман Гаврил", но неизменно *поправян навсякъде* на "Радомир" от Михаил Деволски!)(⁴), който едва ли не бил осиновен от цар Роман (978-991/997 г.), не е подкрепена със сигурни изворови данни.

Иван Владислав оцелял като по чудо при екзекуцията на Ароновото семейство, извършена по Самуилова заповед в местността Разметаница близо до дн. Дупница, като дължал живота си на своя първи братовчед Гаврил Радомир. Скилица категорично твърди, че на 14 юни (най-вероятно 987 г.) единственият пощаден при тази разправа с обвинения в държавна измяна Арон и близките му бил именно Иван Владислав, макар по-късно сам да споменава и за един негов *племенник*.⁽⁵⁾ Това означава, че може би са избити само мъжете, докато някоя сестра (?) на Иван Владислав е останала жива и е имала потомство. Във всеки случай тази кървава история, отворила пътя на самоубийствените вражди в българската царска фамилия, макар и косвено, отново свидетелства за *подчертано консервативния дух* сред българите в западните земи на царството - тя поразително напомня безпощадната разправа на княз Борис-Михаил с петдесет и двата аристократични рода след потушаването на антихристиянския метеж през 865 г. С други думи, няма да е пресилено, ако в масовата екзекуция на "Ароновци" отбележим действието на *обичайните [пра]български норми*, чието влияние в югозападните земи явно е било достатъчно силно.⁽⁶⁾

Както личи от по-късните събития, Иван Владислав едва ли е се е примирил с ролята на маргинална фигура в политическия живот. Както вече стана дума, дори простият факт, че той е дал на своя първороден син владетелското име "Персиан/Пресиан" представлява може би едно дискретно, но категорично напомняне за легитимните права върху българската корона от страна на по-старшата Аронова фамилия. До лятото на 1015 г. младият Пресиан е нямал никакви особени позиции в обществото и държавата. След поемането на царската власт от Гаврил Радомир (15 октомври 1014-август 1015 г.) престолонаследник

става неизвестният по име негов *първи* (*πρότος*) син, ослепен по заповед на Иван Владислав веднага след преврата, чрез който той самият ликвидира своя братовчед и някогашен спасител. Как обаче се стига до свалянето на Гаврил Радомир и какви са обстоятелствата около това важно събитие? Независимо, че те отдавна са основно анализирани, все пак се налага да обърнем внимание на някои детайли от хода на събитията през лятото на 1015 г., които остават недооценени, а понякога и неразбрани.

През пролетните и летните месеци на 1015 г. Василий II предприел мащабна офанзива срещу българите, използвайки Солун като изходна база. Ромеите успели да превземат важната крепост Воден (дн. Едеса). Вероятно именно тогава воденският управител *Драгшан*, двукратно пленяван от императора (обект на специално внимание от страна на Василий II и солунските ромеи), но и двата пъти бягал при Самуил и поставял Воден под българска власт, е бил екзекутиран по особено жесток начин - с набиване на кол.⁽⁷⁾ В тази кампания Василий II очевидно е разполагал с превъзходство в хора, елитни части, тежко въоръжение и т.н. Българските сили, предвождани от *кавхан Дометиан*, определен много точно от Скилица като "съдружник" (*βιμπλάρεδρος*) във властта на новия цар Гаврил Радомир (1014-1015), били блокирани. Вероятно това е станало след някаква неуспешна за българите битка, макар Скилица маргинално да съобщава само за обсадата на града. Дори и да е имало някакъв опит за българска контраофанзива, очевидно Дометиан не е разполагал с достатъчно войски, за да е в състояние самостоятелно да промени хода на войната. Друго, макар и непряко свидетелство за византийското превъзходство е обстоятелството, че в кампанията са участвали двама от най-способните византийски военачалници: стратегът на Филипопол (Пловдив), патриций *Никифор Ксифиас* (завоевателят на Североизточна България с Преслав, Плиска, Дръстър през 1000 г., притежаващ и *главната заслуга* за византийската победа при Ключ през 1014 г.), и солунският стратег *Константин Диоген* (бъдещ завоевател и пръв управител на темата "Сирмион", обхванала крайния български Северозапад).⁽⁸⁾

Воден и околните български земи станали обект на жестоко опустошение. Местните българи били изселвани масирано във Волерон (Беломорието), а на тяхно място в самия Воден - настанени някакви "ромеи, така наречените *кондарати* (*κονταράτοις*) - хора диви и кръвожадни, безмилостни убийци и разбойници, върлуващи по пътищата (*οδοστάτος*). Тези думи принадлежат не на самия Скилица, а на неговия коментатор и своеобразен "съавтор" Михаил Деволски, който през 1118 г. допълва основния разказ с наученото от местните хора и вероятно въз основата на някаква българска хроника. Сред тях, както виждаме, цяло столетие по-късно продължавало да се помнят и коментират тези репресивни действия на Василий II от лятото на 1015 г. Какви са и откъде са доведени въпросните "диви ромеи", определени твърде ярко като разбойници и убийци, Михаил Деволски не е сметнал за нужно да обясни. Явно това е било широко известно, а и навярно все още е имали преки потомци на страшните "кондарати". Може би става въпрос за някакви криминални елементи, въдворени

тук по силата на императорска амнистия с ясната цел да тероризират околното българско население. Наред с това императорът наредил да бъдат изградени две малки крепости, Кардия и "Св. Илия", охраняващи прохода и пътя от Воден на запад към Лерин (Флорина), Костур и Битоля.⁽⁹⁾

В хода на тези събития Гаврил Радомир изпратил писмо на императора по някакъв еднорък ромей, пленник в България, в което го молел да прекрати войната и обещавал "покорство". Василий II не се поддал на тази уловка и отклонил предложението.⁽¹⁰⁾ Кавхан Дометиан бил принуден да се укрепи в стратегически важния град ("полис") Мъглен.⁽¹¹⁾ Всъщност Мъглен тогава очевидно е бил значителен град, тъй като византийските автори много рядко окачествяват някоя крепост или населено място от градски тип като "πόλις", но, доколкото ми е известно, средновековното му минало не е изследвано археологически. Днес селище Мъглен не съществува, а през XI в. това българско име явно е носено от някоя голяма и преустроена антична крепост - може би римският град *Алмопия*. Попадането на кавханската армия в Мъглен обаче не е станало случайно. Мъгленската област е обградена от високи планини (Паяк с върхове над 1600 m, Нидже - над 2000 m, Кожух/Кожуф - над 2100 m) и фактически е трудна за преодоляване. Единственият достъпен път към тогавашната вътрешна област на България (Битоля, Прилеп, Охрид) е през Воден към Острово - Лерин - Битоля, където днес минава жп-линията, идваща от Солун. Другият изход, който е в източна посока, минава през пл. Паяк (грц. Пайкон) чрез високия проход при Люмница, водещ към Гевгелия и долината на Вардар. Оттам армията би могла евентуално да отстъпи на север към Струмица или към Велес. Доколкото можем да възстановим картината на бойните действия, става очевидно, че кавхан Дометиан буквално е бил "натикан" в "чувал", в какъвто по неволя се е превърнала Мъгленската котловина. Едва ли един опитен военен, "вторият човек" в държавата, сам би изпаднал в такава ситуация - навярно преди превземането на Воден кавхан Дометиан е бил разбит от Василий II в Солунското поле, и то нейде край дн. Яница - иначе той би могъл да се оттегли сравнително лесно по долината на Вардар на север. За да бъде деблокирана тази българска армия е трябвало да започнат настъпателни действия за възвръщането на Воден или да се предприеме контраофанзива откъм намиращата се трайно в български ръце Струмица. Нищо подобно обаче не е станало, а вината за това, така или иначе, е паднала и върху самия Гаврил Радомир.

Мъглен бил подложен от Василий II на пълна блокада, като междуременно били предприети активни мерки за византийското закрепване в малката, но богата и добре населена Мъгленска долина. За да бъде превзет самият Мъглен, василевсът заповядал да бъде отклонена реката Могленица, лишавайки обсадените от вода, а крепостните стени били подкопани и "взривени" със запалването на поставен в основите им сух, леснозапалим дървен материал. Стените рухнали, а кавхан Дометиан, "архонтът на Мъгленската област" *Илица*, другите боляри ("династи") и "немалко войници" били пленени. Безспорно става дума за елитни части от царската армия, които този път не били ослепени, убити и пр., а депортирани в

далечната провинция Аспракан (Васпуракан), включваща арменски и грузински земи под византийска власт.⁽¹²⁾ Останалото население било разпръснато, а крепостта - унищожена. Скоро след това била превзета и Енотия (Нъте, Нотия) в северната част на Мъгленската долина. Тези масови изселвания на българи от Мъгленската област вероятно са поставили началото на известни етнически промени, които могат да бъдат констатирани през последните десетилетия на XI и през XII в. Изворите говорят за "мъгленски печенези", заселени тук от Алексий I Комнин след 1091 г., както и за проиари от кумански произход около век по-късно. Сред местното население наред с българите все по-често се споменават и власи. Техни потомци са т.нар. мъглено-румъни.⁽¹³⁾

Само *пет дни* (!) след падането на Мъглен и пленяването на кавхана отново пристигнал едноръкият ромей с ново писмо, този път от Иван Владислав. В него се съобщавало за убийството на Гаврил Радомир в Петриск (Петърско) и възцаряването на новия владетел. Това означава, че самото убийство е станало само три-четири дни след пленяването на кавхан Дометиан и войските му! Същевременно Иван Владислав дал нови обещания за "покорство и подчинение". Този път Василий II проявил повече доверие към българските предложения, което показва, че не е изключено империята да е имала пръст в ликвидирането на Гаврил Радомир. Т.нар. "Дуклянски презвитер" (XII в.) разказва, че Василий II писал на Иван Владислав: "Защо не отмъстиш за кръвта на своя баща? Приеми от мен колкото искаш злато и сребро, склучи мир с нас и вземи царството на Самуил, който погуби твоя баща и свой брат. И ако си по-силен, убий неговия син Радомир, който сега седи на престола." Същевременно императорът уж обещавал на Иван Владислав Дирахон (Драч), предаден му някога от Самуиловите шуреи (братята на царица Агата и синове на Йоан Хрисилий) и зет му Ашот.⁽¹⁴⁾

Това по-късно и очевидно полулегендарно известие все пак отразява някакви византийски интриги, но е неправдоподобно поведението на Иван Владислав да се тълкува само от тази гледна точка. Случаите на взаимна намеса във вътрешните работи между България и Византия поне от началото на VIII в. нататък са достатъчно много, за да се правят капитални изводи от един или друг конкретен пример. Без съмнение империята е имала относителна ясна представа за вътрешните, междуличностни и т.н. борби и раздори в България, за да пропусне да ги използва като оръжие срещу противника. В този смисъл опитите за византийско вмешателство чрез едни или други възможно най-високопоставени личности (Борис II, Роман, Арон, Иван Владислав) не бива да се тълкуват елементарно и само с квалификации от рода на "предателство", "измяна" и т.п. Независимо от позицията на Василий II към тези личности в конкретни случаи, както и от тяхното собствено "заиграване" с империята, фактите показват, че и Борис, и Роман, и Иван Владислав, а навярно и баща му Арон, са били с ясното самосъзнание на защитници на българската държавна идея и жизнените интереси на българското царство.

Едва ли има съмнение, че Гаврил Радомир, независимо от оценките за него като храбър и силен човек, добър военачалник и т.н., значително е отстъпвал "по

разум" (Скилица), държавнически качества и авторитет на своя баща Самуил. Колкото и да са малко фактите, все пак общата картина е ясна - Гаврил Радомир не е имал здрави позиции, а и водената от него политика не е била одобрявана от цялата аристокрация и обществото. Вярно е, че положението след катастрофата при Ключ (29 юли 1014 г.) и смъртта на Самуил (6 октомври с.г.) е било извънредно тежко. Въпреки че Гаврил Радомир успял да нанесе няколко сериозни удара на ромейските сили (най-впечатляваща е победата му над солунския дукс и любимец на Василий II, Теофилакт Вотаниат през август с.г.), в действията на новия владетел като че ли е липсвала ясна и дългосрочна стратегия. Случаят с катастрофата при Мъглен е достатъчно показателен.

Фактът, че Гаврил Радомир е коронясан 9 дни след смъртта на баща си не може да е случаен, нито пък да се отдаде например на траура в двореца (т.нар. "деветини") или пък на негово отсъствието в конкретния момент.⁽¹⁵⁾ Вероятно е имало някакви, макар и задкулисни борби около трона, претендент за който очевидно е бил и Иван Владислав. Изтъкваният възглед за "старшинство на рода" на Арон в редица извори (Яхйя, Дуклянският презвитер, Зонара и др.), така или иначе, не е можел да няма своите застъпници сред българската аристокрация. Какво е било конкретното поведение на Иван Владислав обаче може само да се гадае.⁽¹⁶⁾ Още нещо, ако изоставим *предпоставено романтичното* (бих казал даже "култовото") отношение към несъмнено великия български цар Самуил, ако погледнем на събитията с максимално възможния исторически и политически реализъм, то следва да се запитаме дали Самуил в края на живота си все още е бил така безспорна фигура в тогавашния обществен живот, както е било примерно докъм края на X в. Все пак трябва да се признае, че Самуиловата политика след 1000 г. *като цяло е неуспешна!* Днес можем да отчетем обективните причини за това състояние на нещата (безспорното стопанско, демографско и военностратегическо надмощие на Византия, международната изолация на България и т.н., и т.н.),⁽¹⁷⁾ но дали тогавашните българи са смятали така е един нелек въпрос, който няма точен отговор.

При всичките си заслуги и положителни качества, все пак Самуил е допускал и редица грешки, някои от които с извънредно негативни последици. Характерни примери в този смисъл са назначаването на царския зет Ашот Таронит за български наместник в Драч, предаден от него самия на ромейците в 1005 г.⁽¹⁸⁾, лекомисленото "повторение" край Вардар при Скопие на Сперхейския "синдром" (необезопасяването на военния лагер поради пълноводна река) през 1003 г., неуспешната офанзива към Солун през 1009 г., а дори и допуснатата липса на защита на българския тил в района на Беласица по време на бойните действия при Ключ през злополучната 1014 г.⁽¹⁹⁾ Независимо от едни или други обстоятелства, външната политика на Самуил вероятно също не е била приемана за безспорна. България така и не намира надежден съюзник срещу Византия, за което разбира се има сериозни причини. Контактите с немския император Отон, може би и с папския Рим, не дават резултат. Същото може да се каже и за евентуалните връзки с египетските араби, а династичният съюз с маджарите

(унгарците) директно се проваля.(20) Неизвестно защо чак до управлението на Иван Владислав не са потърсени контакти (поне няма данни за активност в това отношение) със старите степни съюзници, печенезите.(21) Не на последно място, с горчивина трябва да признаем, че за продължилата десетилетия братоубийствената вражда между "Самуиловци" и "Ароновци", чиито сетнини могат да се забележат във въстанието на Петър Делян, а даже и в онова на Георги Войтех (1072-1073),(22) определена персонална вина все пак има и самият Самуил. Очевидно не цялото българско аристократично съсловие е било съгласно с обвиненията в държавна измяна към Арон. Несъмнено е имало хора, които са отдавали кървавото братоубийство на властолюбието на Самуил, престъпил по този начин традиционното старшинство на по-големия си брат и потомците му. Естествено, имало е и твърдения в обратен смисъл, но разногласия положително са съществували. Показателни са думите на Йоан Зонара, който пише: "Аарон бил погубен с целия си род от брат си Самуил, било защото сам той (Арон) искал да обсеби властта, било защото държал страната на ромеите - *разказва се и едното, и другото*"(к.м.- П.П.). (23) Тлеейки години наред, тези разногласия изведнъж пламват с нова сила през 1014-1015 г.

Ако отбелязваме всичко това, то не е защото непременно трябва да постигнем необходимата от научна гледна точка, макар и относителна, "личностна демитологизация" на цар Самуил. Вярно е, че дори и в началото на XIII в. името на великия цар било "... и до днес в устата на българите", както пише например Йоан Ставракий; че, ако може така да се изразим, "в негова чест" и откъсвайки за него, друг велик български владетел, цар Калоян (1197-1207), се представял като "Ромеоубиец".(24) Това обаче не означава автоматично, че отношението към Самуил и неговия син конкретно през 1014-1015 г. е било абсолютно същото. За българите през XI-XII в. и времето на "светия цар Петър" (927-969) е било символ на ниски данъци, благополучие, "ситост и изобилие във всичко", макар съвременникът презвитер Козма (при това очевидно близък до Петър духовник!) го определя образно като "дни на ратни бедни", социална нестабилност и стопански трудности.(25) С други думи, през краткото си царуване наред със собствените си недостатъци Гаврил Радомир е бил орисан да поеме и пасивите от една борбена, но в глобален план *неуспешна* политика в продължение на цели петнадесет години! Дори и нашата съвременост дава достатъчно много примери и доказателства колко бързо и понякога немотивирано се менят обществените нагласи и очаквания и колко силна е взаимовръзката между общественото мнение и т.нар. "субективен фактор", най-вече на отношението към управляващите. Какво остава за средновековието с присъщата му *харизматизация* (и нейното отрицание) спрямо владетеля, неговия престолонаследник, семейство, династия и т.н.(26)

И Скилица, и Йоан Ставракий (в едно от "Чудесата на св. Димитър Солунски") са категорични, че Гаврил Радомир е убит по време на лов.(27) Организираният от владетеля лов (в него, ако се вярва на "Чудото...", селяните от околността били насила заставени да гонят дивеча), както и да тълкуваме изворите,

най-малко е подходил на конкретната военнополитическа ситуация. Във времето, в което основни сили на българската войска (и без това чувствително оредяла и обезкуражена след зверското ослепяване на онези четирнадесет или петнадесет хиляди войници при Ключ година по-рано) били блокирани в Мъглен, храбрият воин Гаврил Радомир се е занимавал с лов! При това тези несъмнено елитни части били командвани от втория човек в държавата, кавхан Дометиан, което също би трябвало да ангажира пряко владетеля с контрадействия против Василий II. Нищо подобно! - в един район, който съвсем не е далече от театъра на бойните действия, Гаврил Радомир се изявявал като ловец, което го е характеризирало, поне в конкретния исторически момент, като лекомислен и безотговорен човек и държавник. Няма спор, че при подобно поведение на Самуиловия син идеята за преврат е спечелила достатъчно много привърженици. Сред тях безспорно важна роля е играел Богдан - "топархът на вътрешните крепости" (или "вътрешните области" според един от ръкописите на хрониката на Скилица), т.е. тогавашният български *ичиргу-боил* (славянизирано: "чръгобъль"). Доколкото *ичиргу-боилът* е изпълнявал функциите на "вътрешен" боил на владетеля, своего рода пръв министър, то не е изключено именно Богдан да е бил движещата фигура в преврата срещу Гаврил Радомир. От друга страна, пленяването на Дометиан лишило Гаврил Радомир от най-сигурната му опора и премахнало една сериозна бариера пред Иван Владислав в пътя му към престола. Както ще видим, "*родът на Кавханите*" е оставал верен на Самуиловите потомци и по-късно. Оттук нататък, както изглежда, наред с конфликта между "Самуиловци" и "Ароновци" се е появил и друг - между двете най-важни институции в държавата (вероятно и между съответните родове), тези на *кавхана* и *ичиргу-боила*.(28)

Нека се върнем към събитията веднага след възцаряването на Иван Владислав. Той на свой ред продължил братоубийствената линия в царския род, тъй като *веднага наредил да ослепят* неизвестния по име канартикин - най-големия син на Гаврил Радомир. Именно от този момент Пресиан е станал български престолонаследник. Тогава той, ако се доверим на надписа от Михаловце, е бил на около осемнадесет години, което означава, че пред младия канартикин е нямало пречки за директно и активно участие във всички важни решения и действия на върховната държавна власт в страната.

Първото писмо на новия български владетел до Василий II имало известен ефект - императорът веднага му отвърнал със "златопечатно слово" ("хрисовул"), чието съдържание не е известно, но явно е съдържало условия за сключване на примирие и по-нататъшни преговори. След още няколко дни споменатият еднорък ромей пристигнал заедно с един "слуга" (служител) на Иван Владислав, носейки писмени клетви от страна на владетеля и българската висша знат ("των αρχόντων Βουλγαρίας"). Сред подписанте "архонти", чиито клетви са гарантирали истинността на българските предложение, без съмнение е фигурирал и *престолонаследникът Пресиан*. Високото положение на канартикина, което е специално отбелязано и от Константин Багренородни, е изисквало това. В тези писма се твърдяло, че българските знатни са готови да станат *императорски поданици*.(29)

С други думи, Иван Владислав спешно свикал някакво съвещание (аристократичен събор?), където са били обмисляни всички тези въпроси. Както излиза от разказа на Скилица, *самостоятелно* (без непременно връзка с горната инициатива?) при Василий II се явил и новият български *кавхан* Теодор, брат на пленения Дометиан. Кавханът бил приет много добре от василевса, като му били оказани съответстващите на ранга му почести. Доколкото могат да бъдат контаминирани думите на Скилица и добавката на Михаил Деволски, може би от Теодор императорът разбрал, че писмото с клетвите е „лъжовно“. Кавханът обещал на Василий II да премахне Иван Владислав (!), като това трябвало да бъде извършено от споменатия вече и подкупен за целта „слуга“ на владетеля. Обаче когато се връщали назад, „слугата“ убил не Иван Владислав, а самия кавхан Теодор, което станало в Ступион (или Девол-град, различен от известния средновековен град Девол при дн. с. Звезда, Корчанско).⁽³⁰⁾ Теодор и Дометиан имали брат на име Мелитон, но той изглежда не приел кавханската титла или пък бил пленен заедно с Дометиан. Въобще за кавхан в периода 1015-1018 г. повече не става дума.

Поведението на Теодор е коментирано по различен начин - от колаборационизъм и предателство (подхранвано и от коварството и „двойната игра“ на Василий II) до акт на мъст срещу узурпатора Иван Владислав, обвързан на свой ред с маневра пред императора, целяща също печеленето на време. Последното изглежда като че ли най-правдоподобно.⁽³¹⁾ Съзнавайки, че от българския лагер се извършват различни действия, понякога отразяващи противоположни вътрешни интереси, но имащи една цел (печеленето на време), Василий подновил офанзивата. Той разорил районите на Острово (дн. Островон при гр. Арниса на едноименното езеро) и Соск (нелокализиран, но в близост до Острово) - т.е. местата, които във времето на убийството на Гаврил Радомир били твърдо в български ръце. Оттук той нахлул в жизнено важното за българската държава Битолско поле (виз. Пелагония), което положително е било част от т.нар. „вътрешна област“ - най-важният елемент от българската административна структура още от времето на Омуртаговите реформи през IX в.⁽³²⁾ Градът Битоля (или „Битола“, както се е произнасяло още тогава името му според Битолския надпис) бил завзет, като тук останали някои от най-силните части на императорската армия. Завладяването на Битоля не е било трудно, тъй като градът и „дворците“ на Гаврил Радомир вече били поне частично разрушени през предходната година. Оставените тук византийски сили трябвало да опустошават района и вероятно да предотвратят евентуален български контраудар откъм Прилеп,⁽³³⁾ докато самият Василий II продължил към българската столица Охрид. След кратка обсада градът, в който се намирали „дворците на царете на България“, бил превзет. Дали обаче вътрешната (т.нар. днес „Самуилова“) крепост е била овладяна от ромеите остава неясно.⁽³⁴⁾ Тъй като през 1018 г. именно тук Василий II намерил непокътната държавната хазна, царските корони и т.н., предадени му от царица Мария. Въобще императорът не се задържал в Охрид и, макар че искал да се насочи към Драч, се отказал от намерението си и се завърнал в Битолското поле.

Къде е бил по това време и какво е предприел Иван Владислав? От разказа

на Скилица, по-скоро от съответното хронографско „ядро“,⁽³⁵⁾ може да се приеме, че византийският владетел сметнал обстановката около Драч за спокойна. Това се дължало и на „миролюбивия“ сръбски дуклянски княз Иван Владимир (зет на Самуил, съпруг на дъщеря му Теодорита-Косара), докато той не бил ликвидиран от Иван Владислав. Знае се обаче, че убийството на Иван Владимир се отнася едва към 22 май 1016 г., и то в съвършено друга ситуация. От съкратения разказ на Зонара наистина се създава впечатление, че българският владетел обсаждал Драч, с което според някои учени може да се обясни лесното превземане на Охрид от Василий II. Днес обаче с основание се приема, че Иван Владислав е действал срещу Драч едва след май 1016 г.⁽³⁶⁾ Всъщност истината е, както тривиално се казва, „някъде по средата“ - посоката действително е била към Драч, но в този труден момент би било истинска авантюра българският владетел да обсажда мощната адриатическа крепост, когато от месеци Василий II бил в непосредствена близост до Охрид, та дори и в самия столичен град. Най-вероятно Иван Владислав е отстъпил на юг от Охрид към Девол, едноименната река, Томор и другите високи планини в дн. Северна Албания. Тук той можел да се опре на здрави крепости като Белград (дн. Берат), „дворецът“ („Βασιλεία“) Коприница в планината Врохот и т.н., където именно са последните огнища на съпротива през 1018 г. Местното българско население, тогава доминиращо в етнически план, е било по-малко пострадало от дългогодишната война, с по-висок дух и съпротивителни сили. И днес топснимията по онези места свидетелства за българския им характер, а някои имена имат вероятен прабългарски произход, което несъмнено трябва да се свърже с присъствието на потомците на Куберовите българи.⁽³⁷⁾ Може би отдавна българските власти са подготвяли този планински район като своего рода „последно убежище“ при крайно неблагоприятен ход на войната и едва ли е случайно, както ще видим по-нататък, че Пресиан II се озовава именно в планината Томор през пролетта и лятото на 1018 г.

След като, така или иначе, влиза в столицата Охрид Василий II би трябвало на практика да приключи с „българския въпрос“. На пръв поглед необяснимо защо обаче императорът *се отказал* още сега да постигне главната задача на своя живот! Той не рискувал да тръгне към Драч, преследвайки Иван Владислав, макар моментът за окончателен разгром на българите да е бил повече от подходящ. Византия обаче е имала достатъчно негативен опит с уменията на българите да водят „планинска война“. Не е било нужно някой да припомня на василевса гибелта на Никифор I Геник през 811 г. или страховете на Никифор II Фока през 966 - Василий II сам е имал горчиви спомени от разгрома в Траянови врата тридесет години по-рано. Това, от което вероятно се е опасявал Василий, наистина станало. Оставените в Битоля ромейски сили на стратега Георги Гонициат и протоспатария Орест, носещ любопитното прозвище „Пленника“, опустошавали Битолското поле, както им бил заповядал императорът. „Много изтъкнатият и известен“ български военачалник *Ивац* обаче успял да ги увлече в засада - ромейската войска била избита, като загинали и командирите ѝ. Това печално известие, а навярно и заплахата пътя му за отстъпление да бъде отрязан от Ивац, окончателно накарали

Василий да замине за Битоля. Превъзходството на императорската армия си казало думата, Ивац бил изтласкан и преследван вероятно по посока на Прилеп. След тази победа Василий II се завърнал в Солун. Оттам той заминал за Мосинопол (до дн. Гюмюрджина-Комотини), откъдето предприел някои нови военни инициативи. Патрицият Давид Арианит с изненада превзел крепостта Термица близо до Струмица, а Никифор Ксифиас - Бояна до Средец (Триадица, дн. София).⁽³⁸⁾ Последното показва, че Средец и Софийското поле вече са били под контрола на ромеите. В края на същата 1015 г. Василий II се завърнал в столицата Константинопол. Следващата кампания против българите започнала през есента на 1016 г., тъй като до този момент Василий бил ангажиран на Изток.

Тази "пауза" била използвана от Иван Владислав в най-различни посоки. Вероятно по военен път са били върнати някои от загубените по-рано градове и земи: столицата Охрид и важният град Битоля били напълно очистени от ромейско военно присъствие, вероятно е отвоювано част от Софийското поле (заедно със Средец и Бояна?), може би Скопие (през 1018 г., както ще видим, градът изглежда е в български ръце), заздрави са българските позиции около Костур (Кастория) и т.н. Още на 20 октомври 1015 г., веднага след оттеглянето на Василий II към Солун и отвоюването на Битоля, започнало възстановяване на крепостта "за убежище и за спасение, и за живота на българите".⁽³⁹⁾ През пролетта на 1016 г. Иван Владислав положил много усилия, за да убеди княз Иван Владимир да се яви при него в резиденцията Преспа. Получавайки исканите клетви и гаранции, вкл. и от българския патриарх Давид, бъдещият светец дошъл в Преспа, където бил коварно убит пред вратите на катедралната църква. Убийството на св. Иван Владимир е предмет на различни коментари и оценки,⁽⁴⁰⁾ но, независимо от всичко, в този акт Иван Владислав е виждал средство за укрепване на позициите си в Адриатика с оглед на византийската заплаха. Неслучайно скоро след премахването на подозирания в сблизение с империята сръбски владетел Иван Владислав предприел обсада на Драч - главната опора на Византия отвъд югозападната граница на тогавашна България.⁽⁴⁰⁾

Василий II намерил възможност да се отправи отново срещу българите едва към края на лятото на 1016 г. Ударът бил концентриран върху "областта на Триадица" (Средец), където, както вече допуснахме по-горе, вероятно е имало някаква българска контраофанзива и реокупация преди това. Превъзхождащите императорски сили принудили известния Кракра, който основателно може да бъде смятан за комит на Средецкия комитат, отново да се затвори в крепостта Перник. И сега, както било и през 1002-1003 г., Василий II нямал успех. Обсадата този път продължила цели 88 дни, но въпреки положените усилия ромеите трябвало най-накрая да се оттеглят. В Мосинопол императорът дал отдых на войските си, решен още през следващата пролет да атакува отново българите.⁽⁴¹⁾ Доколкото познаваме по археологически път Пернишката крепост,⁽⁴²⁾ бихме си позволили да изкажем известно съмнение в пълнотата на разказаното от Скилица. Обсадата на Перник или не е била абсолютно пълна, или пък осигуряването на подобна блокада е коствало много сили и жертви на империята.

Трудно е да си представим, че Иван Владислав е бил пасивен наблюдател на борбата между Василий II и Кракра, но, за съжаление, липсват дори и най-бегли податки, позволяващи някаква реконструкция на българското противодействие в глобален план.

През пролетта на 1017 г. Василий II се насочил към Костур, но успял да превземе само крепостта Лонгон, която разрушил. Когато разделял плячката и пленниците, той дал една трета на своите руски съюзници. Както виждаме, императорската армия е била в състояние на пълна мобилизация, като е била включена и т.нар. "варяго-руската дружина". Изпращайки Давид Арианит и Константин Диоген да оплячкосват отново Битолското поле, самият Василий обсадил Костур. Той обаче се отказал да продължи обсадата, тъй като византийският стратег на Дръстър Цицикий (по произход грузинец) му съобщил за опасните планове на Кракра и Иван Владислав. Пернишкият воевода бил събрал "...много войска, съединил се с Йоан [Владислав], като привлякъл към себе си и печенезите..." Планът предвиждал съвместна офанзива срещу ромеите, която без съмнение е можела да има за обект най-вече завладените от Византия през 1000 г. територии между Стара планина и Дунав, формирали по-късно византийска тема Паристрион (Парадунавон, Подунавие).⁽⁴³⁾ Неизвестно защо този фрагмент от разказа на Скилица на практика не е подлаган на по-конкретен анализ. Какво може да означава, че Кракра "се съединил" или даже "съюзил", както е в превода на Я. Ферлуга, със своя владетел, с когото по нищо не личи някога да са се "разединявали" в каквото и да било смисъл? Вероятно този израз потвърждава горните разсъждения за характера на обсадните действия при Перник или пък намеква за някакво временно разкъсване между територията, управлявана от Кракра, и останалите земи на държавата. Очевидно Кракра успял не само да пробие "кордона" от византийски позиции, но и да събере много войска, като в случая Скилица няма предвид печенезите. Това може да означава, че може би по това време българите са освободили Скопие (не е изключено обаче това да е станало и много по-рано), тъй като през 1018 г. в този важен град изненадващо "срещаме" военачалника Николица Млади с най-елитния отряд ("σύνταξις") на българската армия.⁽⁴⁴⁾ Не бива да забравяме, че десетилетната българо-византийска война е била с твърде динамична фронтова линия! Воден например е три пъти превзет и губен от българите, Сървия - два пъти, същото важи за Битоля и т.н. Дори и столицата Охрид, както стана дума, е превзета за първи път от Василий II в 1015 г. Вярно е, че Скопие не е споменато специално, но разказът на Скилица е свързан практически винаги с личното участие на Василий II в една или друга кампания. Естествено е болшинството "колебания" по дългата стотици километри фронтова линия да не са отразени, особено, когато става въпрос за български контраофанзивни с локален характер.

Стана въпрос, че Кракра събрал "много войски". Колкото и да е бил обширен комитатът на Кракра, той надали е можел да осигури нужните попълнения за чувствително отслабената и намалена след тежките поражения през 1014 и 1015 г. държавна територия на царството. Не бива "а priori" да се изключва

възможността Кракра да е бил упълномощен да прокарва политиката на Иван Владислав на север - както по отношение на оставащите под българска власт области на Ниш, Браничево, Белград и Срем (най-западната точка на византийското проникване през 1002 г. е Видин!), а може би и да поддържа контакти с българите на север от Балкана. Земите на Белград, Срем и другите крепости по северозападните граници не са били подходящи за събирането на войска поради унгарската заплаха от север. В този смисъл Кракра вероятно е набирал поне част от *"многоото войски"* от българи, които са бягали при него от покорената източна част на царството. Така или иначе, реално погледнато Кракра е бил най-близко разположеният български висш функционер спрямо окупираните през 1000-1003 г. български области, за чието освобождаване, както виждаме, е имало сериозни планове.(45)

Замисълът за масирана контраофанзива в съюз с печенезите обаче бил провален от византийската дипломация. Скилица съобщава, че номадите *"се отказали"* от съгрудничество с българите, което несъмнено е станало с помощта на византийското злато. Тъй като въпросът с печенезите е бил решен сравнително бързо, най-много в рамките на един-два месеца,(46) не се наложило Василий II да се завръща в Константинопол, за което, както се вижда, той е имал готовност. Докато *"печенежкия проблем"* не бил уреден все още (лятото на 1017 г.) василевсът се изтеглил в посока към Солун, като изгорил крепостта Вишеград и заповядал да се възстанови разрушената Верия (бълг. Бер). Освен това ромеите отново опустошили околностите на Острово и Молиск (нелокализирана крепост в същия район). След идването на вестта за печенежкия отказ Василий отново настъпил на запад, като превзел царската *резиденция* (Βασιλεία) Сетена (или Сетина), чиито развалини се намират на около 20 km от дн. град Лерин (грц. Флорина). Тази *"василия"* била построена още от Самуил, а в нея било складирано много жито (явно военновременни запаси), част от което Василий взел, а останалото количество изгорил.(47)

Когато завзел Сетена, императорът узнал, че Иван Владислав се намира съвсем наблизо. Веднага против българския владетел била изпратена една част от самата императорска армия (тагмата на *"Схолите"*), както и отряда на солунския дук Константин Диоген. Разбирайки това, Иван Владислав решил да изчака попадането на противника в устроена от българите засада. При създамата се реална опасност тези ромейски сили да попаднат в българския капан, Василий II, ако можем така да се изразим, играл *"ва банк"*! Заставайки сам начело на останалите войски и в състояние на афект, императорът отправил откровено авантюристичния призив: *"Който се чувства войник, нека ме последва!"*, като се впуснал в атака към противниковия лагер. Българските съгледвачи изпаднали в паника и с викове *"Бежите, бежите, Цесарят!"* (предадено от Скилица донейде на старобългарски: *Βεζεῖτε, Βεζεῖτε, ὁ Τζαῖσαρ*) хвърлили в смут цялата армия.(48) Иван Владислав не могъл да овладее положението и сам побегнал заедно с войниците си, което едва ли трябва да се тълкува като страхливост и малодушие от негова страна. Психологическата устойчивост на средновековната войска, както

и използваните от стари времена импровизирани методи на *"психологическа война"* не са за пренебрегване.(49) Макар въпросът за използването на такива методи от Василий II да се нуждае от по-специално проучване, все пак е достатъчно да припомним масовите ослепявания, осакатявания, изстъпления над мирното население, депортирания в чужди и далечни страни и т.н., прилагани от фанатичния ромейски василевс, за да добием известна представа за спонтанните изблици на психологическа лабилност, неконтролируема паника, *"стадно чувство"* и пр. - ако не въобще, то поне по отношение на част от българските войници след злокобната 1014 г. Едва ли ще е толкова пресилено, ако заключим, че понякога *личното присъствие* на Василий, наречен по-късно с убийствено точното прозвище *"Българоубиеца"*, било схващано като нещо едва ли не демонично, както е и в коментирания случай. Солунският дук се впуснал в преследване на бягащите българи, мнозина били избити, а 200 тежковъоръжени конници (очевидно елитна част от българската армия) попаднали в плен. С тях бил посоченият по-горе *племенник* на Иван Владислав, който веднага бил ослепен по заповед на императора. След тази решителна победа Василий II през Воден потеглил към Константинопол, където пристигнал в началото на януари 1018 г.(50) Както виждаме обаче, той отново се отказал от по-нататъшни действия в планините. Този детайл, както и фактът, че скоро след това Иван Владислав предприел поход срещу Драч показват, че България все още е разполагала с немалко военни сили.

Престоят на Василий II в столицата се оказал твърде кратък. Още през февруари императорът получил изненадващата вест, че Иван Владислав е загинал пред стените на Драч! Изворите свързват гибелта на българския самодържец с името на патриция Никита Пигонит, стратег на важния адриатически град. Най-правдоподобна изглежда версията у Йоан Скилица и Михаил Деволски - при единоборство с драчкия стратег Иван Владислав бил нападен в гръб от двама византийски пехотинци.(51) Обсадата на Драч от българските сили е имала за цел да ликвидира опасността в тила на силно стеснената българска държавна територия. Василий II веднага потеглил към България, където нещата взели извънредно лош за българската кауза обрат.

Защо след смъртта на Иван Владислав българският трон не е бил зает от Пресиан, законният наследник, който при това вече е бил пълнолетен? Този въпрос е поставян още от В. Златарски, който му дава следния отговор: *"Той (Пресиан - б.м.; П.П.) станал жертва на интригите на византийската политика, на която място в България отвори неговият баща. Политическият разврат, който византийският император бе посял и въвел във висшите български съсловия, не се забавил да покаже своите резултати"*.(52) Оценката на класика на нашата медиевистика обаче е прекалено сурова - както към Иван Владислав, така и към *"висшите съсловия"*, а квалификацията *"политически разврат"* е твърде крайна. Иван Владислав, обичан или мразен, е бил човек със значителен житейски и политически опит. Неговият син обаче е бил едва двадесетинагодишен, недостатъчно популярен и т.н. - ситуацията много напомня онази през 969-971 г., когато тронът на царувалия повече от четири десетилетия Петър е зает от съвсем

младия, неопитен и незапознат с конкретната политическа ситуация във Велики Преслав цар *Борис II*.⁽⁵³⁾ При тази обстановка в Охрид и страната се е развихрила драматична борба, несъмнено подклаждана и от Василий II, в която връх взела "партията" на онези висши боляри, които били склонни да капитулират пред империята. Начело на тази групировка неочаквано виждаме самата *царица Мария*, майката на Пресиан - една жена, която е била твърде властна и амбициозна. В "партията на капитулантите" влезли и такива видни личности като *патриарх Давид*,⁽⁵⁴⁾ *ичиргу-боилът Богдан*, областните управители (вероятно с комитски титли) *Кракра* от Перник и *Драгомъж* от Струмица, воеводите на царските отряди ("тагми" у Скилица, т.е. войски на централното правителство) *Несторица*, *Добромир Млади*, *Лазарица*, вкл. командирът на "първия и най-храбър отряд" *Николица Млади*, а от Кекавмен научаваме, че сред тях е бил и неговият дядо *Димитър "Полемарх"* (получил от Василий II високата титла "патриций"). Тази разпра съвсем не е останала само на думи - в нея вече паднали и жертви, между които изглежда особено важно място е заемал боляринът *Матеица*, тъст на ичиргу-боила Богдан. И Скилица, и Михаил Деволски специално отбелязват убийството на Матеица, вероятно виден държавен функционер още от времето на Самуил, което никак не може да бъде случайно. Матеица бил премахнат от своя зет,⁽⁵⁵⁾ а неговата смърт може би е била повратната точка в дворцовата борба в Охрид.

Пресиан не само не бил коронясан от патриарха, но очевидно е трябвало или да бяга от Охрид, или пък (за мен това е по-вероятно!) *е останал с верните си сили* в планините на днешна Албания. Изброените по-горе командири на българските "тагми" не може да не са участвали в Иван-Владиславовия поход към Драч - те обаче след смъртта на владетеля са се завърнали обратно в своите "бази" - Охрид и Скопие. Явно още след смъртта на царя е проведен *аристократичен събор*,⁽⁵⁶⁾ който е решил да обяви капитулация пред Василий II. Тази капитулация вероятно е включвала някакви условия (например запазване на данъчната система, може би някаква амнистия на военнопленници и пр.), за които обаче можем само да гадаем. Опитът на В. Златарски да изясни този проблем като "договор" обаче си остава хипотетичен.⁽⁵⁷⁾ Каквито и да са били тези неизвестни условия, *те са изключвали запазването на някаква форма на суверенитет*, на първо място наличието и властта на собствен владетел. В такъв случай без съмнение Пресиан е трябвало да мисли както за съпротива срещу ромеите, така и за собствената си безопасност откъм заелите противоположната позиция български велможи.

Колкото и странно да изглежда, пръв обявил намеренията за капитулация не някой византийски "приятел", за какъвто например бил приетан ичиргу-боилът Богдан, а непоколебимият воин Кракра! В пълно съгласие с него действал и Драгомъж, който също неведнъж отбивал византийските атаки към Струмица. Отбелязваме тези добре познати факти, за да стане ясно, че мотивите и линиите на капитулантство са били различни. Много е лесно, но не е обективно всичко да бъде обяснявано само с някакви хисторически предателства и "политически разврат", с егоцентрични желания за запазване на имоти и привилегии при новите

господари и пр. В реалния живот на средновековното общество, както е впрочем и днес, нищо не подлежи на наивно елементаризиране. Примерът с Кракра е особено показателен - неверието в смисъла на съпротивата набирало скорост, подпомогнато от вътрешнополитически и междуличностни вражди, византийски интриги т.н. Очевидно след смъртта на Иван Владислав българското общество било разтърсено от тежка *социалнопсихологическа криза* - отчаянието, тъжната гледка на хиляди слепци и просяци,⁽⁵⁸⁾ опожарените и разорени земи около Битоля, Охрид, Костур, Мъглен и т.н., сринатите крепости, нарастващите социални трудности и бедност - всичко това неминуемо е водело до обществена резигнация и контрапродуктивно поведение. Тези нагласи са имали своята дълбока предистория в *държавния колапс* през 969-971 г. (руската агресия на Святослав Киевски и последвалата я византийска окупация от страна на "приятеля" и "съюзника" Йоан I Цимисхи), във *военните катастрофи* при Сперхей (996 г.), в Североизточна България (1000), Скопие (1003), Крета (1009), Ключ (1014), Мъглен (1015), Сетена (1017) и др., в загубата на стари и емблематични за българската държавна идея и самочувствие на "Велика сила" и "Богоизбран народ" градове като Велики Преслав, Плиска, Дръстър, Видин, Средец и т.н., както и на цели области - обширни земи отвъд Дунав, вкл. държавното "огнище", т.нар. *Онгъл*, Трансилвания, Северна Тракия, Източна България с Добруджа. Натрупалата се психологическа умора (или "изчерпване") в резултат на половинвековната, непрекъсната и изпълнена с прояви на извънмерна жестокост "перманентна" война в крайна сметка довела до взривообразен срив на духовете в опустошената и обезверена страна. След като *загинал* и последният харизматичен водач, то нещата наистина са станали неудържими. Обстоятелството, че Иван Владислав е бил *убит* именно от заклетия противник, ромеите, за средновековните българи съвсем не е било маловажно! - нека припомним реакцията на самите ромеи след гибелта на Никифор I Геник през 811 г.

И така, пропадането вече набирало скорост - през март 1018 г. Василий II започнал триумфалния си поход в българските земи, а наместо съпротива срещал покорство и, ако се вярва напълно на Йоан Скилица, дори овации! И все пак покоряването на страната не е станало бързо, както излиза от трудовете върху тази епоха, вкл. фундаменталната история на В. Златарски, а е продължило повече от шест-седем месеца! Краткият разказ на Йоан Скилица очевидно предоставя само конструкцията, скелета на събитията, но обстоятелства и подробностите остават в повечето случаи неизвестни.

В началото на март Василий II потеглил към България и още при Одрин бил посрещнат от пратеници на Кракра (сред тях били братът и синът на непреклонния доскоро български воевода), който с писмо известявал, че предава "славния Перник и още 35 крепости". Очевидно става дума за Средецкия комитат в тогавашния му обхват и състояние. В Мосинопол Василий приел ключовете на Битоля, Моровизд и Липлян (в дн. Косово, тогава под българска власт). В Сяр му се представили самият Кракра и неговият "колега" Драгомъж, управляващ Струмица и областта ѝ. Последният водел със себе си пленения преди цели 22

години от Самуил и държан в български затвор някогашен солунски дукс Йоан Халдий. В непревземаемата доскоро Струмица императорът приел патриарх Давид (за Скилица "българският архиепископ", на име Йоан според Михаил Деволски) с писмо от царица Мария, която му съобщавала условията на българската капитулация. Заедно с патриарха бил и ичиргу-боилът Богдан, който при явното, както видяхме вече, отсъствие на български кавхан се е явявал своего рода най-високопоставеният български държавен деец в този момент. Кракра, Драгомъж и Богдан получили високото достойнство "патриций", а техните приближени също били наградени според ранга им. Оттук Василий II се придвижил към Скопие (едно указание, че градът по-рано е бил отвоюван от българите, както вече стана дума), където бил посрещнат с почести от Николица Млади. Командирът на българският "синдаксис" (първият и най-боеспособен царски отряд) получил титлата "протоспатарий". В Скопие бил оставен силен византийски гарнизон начело с Давид Арианит, който е наречен от Скилица "стратег-автократор" - по този начин били заложени основите на голямата тема-катепанат "България". През Щип, т.е. връщайки се отново малко на югоизток, Василий II свърнал на запад към Просек на р. Вардар, откъдето вероятно през Прилеп и Битоля се озовал пред стените на "метрополията на цяла България" Охрид. Тук именно императорът разположил своя лагер за по-дълго време. Василий II влязъл тържествено в града, отворил царската хазна и открил в нея както царски корони с бисери и златоткани одежди, така и сто кентанария златни монети. В пристъп на рядко срещана у него щедрост императорът раздал тези пари на войската. Той приел царица Мария с тримата ѝ най-малки синове (*Траян, Радомир и Климент*) и шестте ѝ дъщери (известно е само името на най-голямата, *Екатерина*). Пред Василий сложили оръжие и командирите на основните военни единици (виз. "тагми") на българската царска армия - *Несторица, Лазарица и Добромир Млади*. Всички били почетени по царски, а за управител на Охрид бил назначен патрицийт Евстатий Дафномил.(59) Царица Мария получила исканата от нея най-висока византийска титла за дворцова дама - "патриция зости" (60), както и желаните гаранции за своето семейство и за приближения ѝ българския елит.

Всичко това е станало през пролетните месеци на 1018 г., но съдбата на България, така или иначе, не е била решена все още. В Охрид Василий II узнал, че престолонаследникът *Пресиан* заедно с братята си *Алусиан* и *Арон* и начело на верните си войски се укрепил в планината Томор - "най-високата от Керавнийските планини".(61) Недалече в същия район се обособили още две огнища на съпротива начело с *Ивац* и *Николица*, но те явно не могли да се съединят с войските на Пресиан.(62) Пресиан очевидно не е бил коронясан официално от патриарха, но хората му го приемали за владетел, което личи от титлата "княз" от т.нар. Пресианов надпис. Вероятно той е бил издигнат на щит по прастар обичай, така както е бил обявен за цар на България двадесетина години по-късно Петър Делян.(63) Разказът на Скилица е твърде лаконичен, но събитията не се развили толкова бързо, както може би е очаквал Василий II. Примерно от

април, когато вероятно Василий е бил в Охрид, до август, когато капитулирал Пресиан II с хората си, са минали повече от три месеца. Николица се е предал вероятно през септември, случаят с Елемаг и Гавра е имал място още по-късно през есента и т.н.

Това развитие принудило Василий II да се активизира. Може би Пресиан е имал намерение да заеме островната резиденция Преспа и важния град Девол (при дн. с. Звезда, Корчанско), но е бил изпреварен от ромеите. Императорът разгадал възможните планове на непокорните българи, а византийските войски блокирали "всички изходи на планината" Томор. Българският владетел бил лишен от всякакви възможности за комуникация със своите привърженици в другите незавзети от ромеите крепости, за получаване на подкрепления, припаси и т.н. Пресиан II не можел да влезе във връзка дори с Ивац, укрепил се в царската резиденция (навярно някакъв летен дворец) *Коприница* в планината *Врохот* (т.е. *Върхът, Връ[х]от* - както е и в днешните западни диалекти). За Ивац обаче Скилица изрично подчертава, че е "побегнал след смъртта на Иван Владислав и след предаването на Мария [...] и покоряването на останалите велможи ..." (64) С други думи, той е бил в Охрид, когато се е обмисляла бъдещата политика на държавата, но е надделяла линията за капитулация. Както виждаме, Ивац не бил съгласен с това решение и трябвало да се спасява в планините, търсейки може би връзка с намиращия се вече там Пресиан. Възможно е той по заповед на владетеля да е заел Коприница, но византийската блокада разстроила връзките между тях. Във всеки случай, както разбираме от Скилица, към 15 август (Успение Богородично) Ивац нямал ясна представа за хода на събитията, нито възможности и достатъчно хора за действие. В подобно положение изпаднал и Николица.

Планината Томор е висока (средна надморска височина над 1000 m, най-висок връх - 2417 m) и слабо населена. Това също допринесло за изчерпването на силите в условията на пълна блокада. Василий II обаче е изпитвал сериозни опасения от действията на Пресиан, които са могли да доведат до разрастване на съпротивата и евентуален обрат. По тази причина императорът веднага се насочил към Преспа (факт, сам по себе си достатъчно показателен), като дори наредил в нейните околности да бъдат изградени две малки крепости - *Василида* и *Константинион*, носещи имената на самия Василий и неговия брат и съимператор Константин VIII. От Преспа василевсът се отправил към Девол, където разположил своя укрепен лагер и престоял около *четири месеца!* Именно оттам била ръководена блокадата на Томор, от Девол Евстатий Дафномил осъществил "визитата" си при Ивац, тук се предал по-късно обезвереният и отчаян Николица. Колкото и да е лаконичен разказът на Скилица, не е трудно да се проумее, че в този момент обезвреждането на Пресиан и неговите привърженици е било приоритетна задача за Василий II. Не някой друг "бунтовник", а именно този, когото поне част от българите приемали за свой владетел, бил напълно обкръжен. За блокирането на Томор били хвърлени почти всички налични ромейски части, като изключим онези, които охранявали императорския лагер при близкия град Девол. По същото време Ивац не само не бил обсаден, но дори имал възможност

да събира войници! Самото обезвреждане на Ивац станало не с планомерна военна акция (за такава може би нямало свободни войски), а чрез една коварна "импровизация" на стратега Евстатий Дафномил, придружен едва от двама войника ... Не бил блокиран и Николица, намиращ се с хората си някъде отново из планините на днешна Албания, може би в района на дн. Елбасан.

Както разказва Скилица, Пресиан и двамата му братя изгубили всякаква надежда и се предали на Василий II, което е станало най-вероятно нейде през август 1018 г. Този акт край Девол е имал смисъл на *втора и окончателна капитулация на българите, вече от името на техния последен владетел*, което личи и от един подценен от изследователите наглед "дребен", но важен детайл в текста на Скилица.

Съвсем лаконично хронистът отбелязва, че Василий II "...издигнал висока трибуна (грц. Βήματος), на която приел Пресиан с братята му, когато пристигнали, като ги успокои с праведни и човеколюбиви думи." Именно от тази "висока трибуна" Пресиан II получил титлата "магистър" (същата, с която през 971 г. Йоан Цимисхи удостоил детронирания цар Борис II!), а Алусиан и Арон - "патриций". Очевидно става въпрос за спазването на стария ромейски (римски) обичай важни политически актове да се извършват върху специално устроена площадка или трибуна, увенчана с военна шатра, която е наричана различно в изворите - *анаватрон, прокипис* (прокиптион), в нашия случай - *вима* (Βήματος). Сведения за подобни "трибуни" има и в историята на българо-византийските отношения (например при провъзгласяването на Тервел за кесар в Константинопол през 705 г., при срещата между цар Симеон и Роман Лакапин на 9 септември 923 г. и др.), а напоследък П. Георгиев много находчиво свърза един археологически обект край двореца в Плиска именно с такава дървена постройка.⁽⁶⁵⁾ Още нещо, Скилица не говори за подобна трибуна и съответстващия ѝ древен церемониал край Охрид - напротив това става именно в лагера при Девол, където наистина императорът спазва традицията напълно, вкл. като държи реч към предалия се *български владетел Пресиан II* и неговите двама братя, които според изконната [пра]българска йерархия са били съответно *канартикин* (Алусиан) и *боцла-таркан* (Арон). С други думи, това за Василий II вече не само "де юре", но и фактически е краят на "*българското въстание*" (както пише Скилица за събитията през 976 г.!) и на самата българска държава!

Финалните "акорди" на българската съпротива са свързани с още няколко видни личности на тогавашна България. На 15 август с измама бил ослепен Ивац, който наивно (?) приел преговори "на четири очи" с Евстатий Дафномил. Трябва да се съгласим с Ив. Божилов, че разказът на Скилица напомня "*по-скоро приказка, отколкото достоверно описание*" (особено, ако е бил "разкрасен" години по-късно от Евстатий, негови приближени или потомци), но, така или иначе, и това огнище на съпротива било ликвидирано.⁽⁶⁶⁾ Мечтите на Ивац да възстанови българското царство ("αρχή"), фактът, че е пребивавал в царската резиденция (а не негов собствен дворец, както се твърди обикновено!) Копринища и т.н. подсказват, че той вероятно е бил близък роднина на Комитопулите, имащ права

върху престола. Ивац е изявил тези си намерения явно след капитулацията на Пресиан II, но обстоятелствата са били крайно неблагоприятни за осъществяването им.⁽⁶⁷⁾ Ослепеният Ивац бил отведен в Девол, както изглежда, сравнително скоро след капитулацията на Пресиан.

Следващият проблем за Василий II бил Николица, един от най-преданите Самуилови военачалници, който се "укрил в някакви планини" със своите войници. Срещу него били изпратени византийски войски, но това е станало едва след капитулацията на Пресиан и обезвреждането на Ивац. Някои от хората на храбрия болярин били пленени в станалите боеве, а други се предали. Едва тогава отчаяният Николица, ако се вярва напълно на Скилица, сам дошъл доброволно "да предаде живота си на василевса". Василий II, който преди много години го бил почел с титлата "патриций" (преди едно от поредните бягства на Николица при Самуил), не желал въобще да го вижда. Николица бил арестуван и изпратен в затвора в Солун.⁽⁶⁸⁾

Най-успешната кампания в дългото царуване на Василий II вече отивала към своя край. Императорът укрепил ромейската власт в областта на Драч, Колония и Дринопол (дн. Албания), заповядал да бъдат разрушени крепостите между Сервия и Соск (на Островското езеро) и т.н. - все превантивни мерки предвид началните стъпки на новата власт. Византийските пленници ("ромей" и арменци), пленявани и преселвани някога от българите в Битоля, Охрид, Преспа и т.н., сега получили право да се завърнат по родните си места. Желаетелите да останат в България, а такива очевидно се намерили, станали обект на по-особено внимание, вкл. привилегии, имоти и т.н. - така стъпка по стъпка Василий II създавал основите на византийската власт в покорената страна. В Костур при императора били доведени две Самуилови дъщери, чието имена не знаем. Те били срашно разгневени на экс-царицата Мария и, ако се вярва на Скилица, едва ли не искали да я малтретират и убият. И тук Василий влязъл в ролята на умиротворител, като с обещания за почести и богатства успокоил двете знатни българки. Мария с децата ѝ, вкл. Пресиан, както и един незаконороден син на Самуил (отново с неизвестно име), веднага били изпратени в Константинопол. В крепостта Стаг (дн. Каламбака) при императора в "робско одеяние" се явил "*архонтът на Белград Елемаг заедно със управителите си*" (грц. συνάρχοντες). Около този виден българин, когото Михаил Деволски нарича Елинаг Францис, има известни неясноти, но според нас той навярно е бил българският комит (или *таркан*) в дунавския Белград.⁽⁶⁹⁾ Споменаването на съуправители напомня за случая с Кракра. Това положение съответства много повече на извънредно важния български военно-административен център на Дунав, отколкото на далеч по-скромното място, което е заемал дн. Берат.

Малко по-късно обаче в Солун бил разкрит заговор на "архонтите и патрициите" Елемаг и Гавра, които искали да вдигнат въстание и да възстановят "*българската власт*". Само че планът бил разкрит навреме, а Гавра побегнал в "*своята земя*". Скоро обаче той бил заловен и ослепен, докато Елемаг стоически издържал разпитите и упорито отричал да има нещо общо със заговора. Властите

били принудени да го освободят и да му върнат достойнството на "патриций". Къде е била "земята" на Гавра Михаил Деволски не пояснява, но според нас и този виден българин е управлявал някоя от отдалечените северозападни провинции на българската държава.(70) Приблизително по същото време Константин Диоген успял да завладе Срем (грц. Сирмион, дн. Сремска Митровица) на р. Драва. Най-далечната северозападна важна крепост на Първото царство, ако се вярва на Скилица (срв. по-горе случая с Ивац), била овладяна също с измама. При преговорите, проведени на "неутрален терен" в две лодки наред реката, нарушавайки предварителните договорености, Диоген пробол с меч си невъоръжения български управител "Сермон". Отчаяните българи, сред които изпъква съпругата на "Сермон", капитулирали. Не е изключено това да е станало през пролетта на 1019 г., макар в текста на Скилица да няма преки хронологически указания.(71)

Василий II продължил към Атина, като по пътя разгледал мястото на Сперхейската битка (купища кости на загиналите през 996 г. българи продължавали да бъдат грозен спомен за този пръв тежък военен неуспех на цар Самуил), както и построената от стратега Рупен стена за отбрана на Термопилите от български набези. В Атина Василий устроил триумф и щедро обдарил храма "Св. Богородица" (древния Партеон), след което се завърнал в Константинопол. Това е станало вече през пролетта на 1019 г. В столицата бил устроен грандиозен триумф - василевсът влязъл тържествено на кон през "Златната врата", увенчан със златна корона, а пред него вървели Мария, Самуиловите дъщери, очевидно Пресиан II и останалите българи, между които бил даже "архидяконът на българите". След падането на България сръбските и хърватските князе също изявили покорството си пред Василий II. Както пише преди повече от век К. Иречек: *"Нямало вече Българско царство! Византийската империя се простирала от Истрия до Ефрат и от Драва до Кипър (...). От времето на Юстиниан Велики никога византийската мощ не била толкова яка на полуострова."* (72)

Неслучайно оставихме въпроса за *титлата на българския владетел* открит в цялото досегашно изложение. От Битолският надпис знаем, че Самуил е бил "самодържавен цар", а за Дуклянския презвитер той "imperator". Неговият син Гаврил Радомир обаче обещавал "покорство" на Василий II и надали, поне що се отнася до писмото до императора, се е подписвал с тази титла. Отново в надписа от Битоля Иван Владислав се самоопределя като "самодържец български", но не и като "цар и самодържец". Наистина, Ив. Божилов допуска подобна титулация, (73) но това четене остава недоказано предвид състоянието на самия надпис, а и не е много вероятно от гледна точка на общата конфигурация на текста. Най-накрая, Пресиановият надпис ни "изненадва" с титлата "княз" (КЪНАЗЪ). Тази титла не е някакво особено "понижение", тъй като през X-XI в. все още се приема за равнозначна на "крал".(74) Напротив, бидейки аналогична на византийската "архонт" на България, носена от Борис-Михаил, Владимир, а години наред и от Симеон Велики,(75) тя е давала възможности за търсене на компромис с Василий II. Вярно е, че в Пресиановия надпис липсват извънредно важни детайли като

"от Бога [княз]", "... на България" или "... на българите", но все пак не бива да забравяме, че надписът е надгробен, а не договорен, триумфален, строителен и т.н. Пък и когато е напуснал този свят, Пресиан II не е притежавал реална власт над България. Ако трябва да обобщим тези разсъждения, то можем да заключим, че през 1018 г. Пресиан е съзнавал тежестта на своето положение. Подобно на Гаврил Радомир и Иван Владислав той търсел варианти за постигане на някакъв, макар и временен, компромис с империята. Отказът (или "премълчаването") на царската титла, призната официално от Византия единствено на "василевса" Петър в 927 г., е представлявал един тактически ход за печелене на време. Както виждаме, подобен подход е имал и "самодържецът" Иван Владислав. Идеите на Симеон Велики обаче не са били забравени от българския политически елит, още по-малко от владетеля Пресиан II. Както ще видим, броени години след гибелта на Първото българско царство княз Пресиан II се е опитал да реализира тези идеи по един уникален начин, който за съжаление се е оказал неуспешен. Идеята за "българско царство" и "цар на българите" е достатъчно ярко демонстрирана и във въстанията на Петър Делян и Георги Войтех.

Във времето на гибелната, отчаяна схватка с империята въпросът за естеството на титлата поне временно е слязъл от "дневен ред" и това е напълно естествено. Независимо от всички условности и елементи на хипотетичност около Пресиан II, за своите привърженици той е бил легитимният български владетел. За такъв, дори и това да е отразявало някаква ефимерна "триумфаторска" гледна точка, го е приел и Василий II Българоубиец на "трибуната" край Девол. По тази причина е справедливо и обективно да "въведем" неговото име в списъка на средновековните български ханове, князе и царе, и то като последният владетел на Първото българско царство. Според отдавна възприетата условна "номерация" той наистина трябва да бъде вписан като княз Пресиан II (февруари - август 1018 г.).

1. Розен. Болгаробойца, с. 21; Златарски. История, I/2, 650-659. Редица учени защитават схващането, че Роман не е бил български цар - срв. в последно време Божилков. Българите, 350-351; Гюзелев. Извори, с. 264. Не липсват случаи, в които едни и същи автори веднъж приемат Роман за цар, а в други публикации твърдят точно обратното! Антолажак. Држава, с. 407 сл. се опитва да примири двете гледища. Добър обзор върху този сложен проблем прави напоследък Пириватрић. Самуилова држава, 144-148. Дилемата "за" или "против" тезата "Роман - български цар" е в предпочитанието или не на Йоан Скилица пред Яхйя Антиохийски и Степан Таронски-Асохик. Не е тук мястото да изброяваме всички мнения, нюанси, хипотези и т.н. по този наистина заплетен въпрос. На везните винаги се поставят едни и същи съображения - от една страна, несравнимо по-добрата обща информираност на византийския автор Скилица, пък бил той и по-късен с повече от половин столетие, от друга - обстоятелството, че по-далечните и нерядко неточни в подробностите Яхйя и Асохик все пак са преки съвременници на Самуил и приемниците му. Ще ми се да обърна внимание на един друг момент - факторът "сензационност", когато става въпрос за цар Роман. Той е налице и при двамата хронисти, особено при Асохик. Арменският автор упорито подчертава, че българският цар е евнух, т.е., че в България наистина е имало един крайно необичаен пример на пренебрегване на писани и неписани правила! Иначе за добрата информираност на Асохик вж. още Мпарткиάv. Πηγάς, 84-88. Според мен царската титла на Роман е обусловена както от спазваната от Комитопулите вековна държавна традиция за природата на "царския род" и неговите права, така и от възможността той още от дете да е бил официално обявен за съвладетел на брат си Борис II. Този византийски обичай е бил твърде "заразителен" в онази епоха, а А. Поппе предполага, че той инцидентно е приложен дори в новопокръстената Киевска Русия по отношение на "багренородните" Борис и Глеб (Poppe, A. The Political Background to the Baptism of Rus. - In: *Dumbarton Oaks Papers*, 30, 1976, p. 229 sq.). Предвид Лакапините, когато наред с Роман I Лакапин (919-944) е имало четирима съимператори (Христофор, Константин VII Багренородни, Стефан и Константин), възможността тази практика да е имала своя аналог в Преслав не може да бъде изключена. Проблемът за превръщането на Роман в евнух е още по-сложен и поне за мен е трудно да намери достатъчно приемливо обяснение. Естествено, това е така поради състоянието на изворовата информация за този ункален случай в българското средновековие.

2. Заимов. Надпис, 94-95.

3. Андреев-Лазаров-Павлов. ККСБ, с. 387.

4. Prokić. Züsätze, Nr. 11; Гюзелев. Извори, с. 45 сл.; Заимова. Иван Владислав, 98-99.

5. Scylitzes. Hist., p. 356. Срв. и тук в хода на изложението. Странно е, че на практика никой от занимавалите се сериозно с тази тема не анализира прелюбопитното известие за този неизвестен по име представител на третото

поколение "Комитопули".

6. Павлов. От Пресиан I, passim.

7. Scylitzes. Hist., p. 345; Андреев-Лазаров-Павлов. ККСБ, 103-104.

8. За тях вж. по-подробно Златарски. История, I/2, с. 716 сл.; Σαββίδης. Μελέτες, с. 21, 107, 145.

9. Scylitzes. Hist., p. 351; Prokić. Züsätze, № 26. Срв. и преводите в ГИБИ, 6, 286-287; Гюзелев. Извори, с. 47 (текст), 53 (превод) и ВИИНЛ, 3, с. 113, като последният превод е сравнително най-прецизен. Понятието "кондарати" обозначава хора, които нападат пътниците и керваните "отблизо", т.е. от засада, несъмнено аналог на разбойници. Срв. данните за подобна категория разбойници, макар и от по-късния XIV в., в: Гюзелев. Извори, с. 148 (Писмо на Мануил Гавала от 1322 г.). За Михаил Деволски срв. също Ferluga, J. John Skylitzes and Michael of Devol. - В: ЗРВИ, 10, 1967, 163-170.

10. Scylitzes. Hist., p. 352; Златарски. История, I/2, 747-748.

11. Подробно описание на Мъгленската област (Меглен, Моглен) от края на XIX в. вж. у Кънчов. Избр. произв., II, 433-435, 404 (за мъгленските власи); Kravari. Macedoine, 84-85. За античната основа на тази българска крепост вж. Papazoglou, F. Les villes de Macedoine a l'epoque Romain. - In: *Bulletin de correspondance helenique*, XVI, 1988, 169-173. Крепостта на Мъглен се споменава по време на византийско-норманската война през 1082 г., когато Боемунд Тарентски я възстановил от разрушенията и поставил тук свой гарнизон (Anna Comnena. Alexias, p. 168; ГИБИ, 8, с. 47). Тук в средата XII в. епископ бил св. Иларион Мъгленски, чиито мощи били пренесени от цар Калоян в Търново в началото на XIII в., като в житието му се твърди, че градът е съществувал, имал съборна църква, като обаче в него живеели и "еретици" - "манихеи" (павликяни), арменци и богомили (Патриарх Евтимий. Съчинения. Под ред. на Кл. Иванова. С., 1990, с. 61). За значението на Мъглен при Самуил свидетелства и фактът, че за известно време българският патриарх Герман-Гаврил (осемдесетте години на X в.) имал за резиденция Воден, последван именно от Мъглен, а после от Преспа - вж. т.нар. "Дюканжев списък на българските архиепископи" (ГИБИ, 7, с. 109); ИБ, II, с. 449; Николова. Б. Устройство и управление на Българската православна църква (IX-XIV в.). С., 1997, 103-104.

12. Scylitzes. Hist., p. 351-352; Kravari. Macedoine, 84-85; Пириватрић. Самуилова држава, 122-123. За Васпуракан вж. по-подробно Арутюнова-Фиданян, В.А. Фема Васпуракан. - Във: ВВр., 38, 1977, 80-93; Степаненко, В.П. О причинах и датировке передачи Васпуракана Византии. - пак там, 72-79, като подробно е разгледана и ролята на българските войски (на своего рода "троянски кон") за присъединяването на "царството" на Сенекерим Арцруни към Византия през 1016 г. Арменският хронист Аристакес Ластиверци свързва това преселение със "синовете на българския цар [...], които императорът лишил от наследство..." и изпратил в арменските земи, които те жестоко разорили с войските си (пак там, с. 73) - очевидно летописецът е повлиян от присъствието на Алусиан, Арон и други представители на рода на "Комитопулите" в арменските и грузинските земи

след 1018 г. Вж. също *Μπαρτικιάν. Πηγάς*, 93-96.

13. Срв. напр. *Острогорски, Г.* Још једном о пронијарима Куманима. - В: *Зборник Владимира Мошина*. Београд, 1977, 63-70; *Павлов*. Бележки, 102-107 и посочените извори и литература.

14. *Ann. Pr.*, p. 331; *Заимова*. Иван Владислав, с. 102.

15. *Рънсиман*. Историја, 181-182 предполага, че Гаврил Радомир се е възцарил по-късно, тъй като "... навярно по време на бащината си смърт е бил някъде далеч с войската си и му е трябвало известно време, за да се върне." В изворите обаче отсъстват данни за подобен поход, а и едва ли при тежкото състояние на цар Самуил престолонаследникът Гаврил Радомир би си позволил да бъде далече (и то на девет дни път!) от Преспа.

16. Срв. *Златарски*. Историја, I/2, с. 748 сл.; *Заимова* (Иван Владислав, 102-103) допуска, че Иван Владислав е управлявал Средец, където един вид е наследил баща си Арон, и не е изявявал открити претенции за престола. Дали е било така е трудно да се отговори.

17. Вж. най-общо *Лазаров-Павлов-Тютюнджиев*. Историја, I, 55-57.

18. За Ашот и положението около Драч вж. по-подробно във *ВИИНЈ*, 3, 88-95 с цитираната литература.

19. *Ангелов-Чолпанов*. БВИ, 40-46 фактически оставят тези военни неуспехи без нужната аналитична оценка, както в същност е и в основните трудове за цар Самуил и наследниците му. Напоследък някои нови и интересни топографски и археологически наблюдения върху Самуиловата укрепителна дейност бяха изнесени от *Митрев, Г.* Самуиловата крепост-дема и битката през 1014 г. - В: *МПр.*, XVI, 1993, кн. 2, 75-87; *Същият*. Самуиловата крепост - нови данни и анализи. - В: *Пиринският край* (Краеведски изследвания). Благоевград, 1996, 15-18.

20. Срв. някои разсъждения на *Антолјак*. Држава, 455-457, 461-466 (обаче хипотезата за Самуилово нападение към о-в Крит заедно с арабите е неправдоподобна!); *Салюм*. Отношения, с. 110; *Илјовски, Хр.* Византиско-унгарски сојуз во почетокот на XI в. против Самуил и неговите наследници. - В: *ЗРВИ*, 29-30, 1991, 75-99; *Димитров*. Отношения, 15-22.

21. *Божилков, Ив.* България и печенезите (896-1018 г.). - В: *ИПр.*, 1973, кн. 3, 37-62. Тезата за съществуването на стабилен българо-печенежки съюз в продължение на цели десетилетия обаче звучи преувеличено. Вероятно тези връзки са имали своите "приливи" и "отливи", което е обяснимо предвид политическото състояние на печенежката общност. Достатъчно е да посочим писаното от *Константин*. Управление, 36-37, 40-41. Вж. също *Тъпкова-Димитров-Павлов*. ХЕС, 6, с. 657.

22. Вж. повече у *Павлов*. Военачалниците, 10-11.

23. *Zonaras*, Hist., p. 547, на което основателно обръща внимание *Заимова*. Иван Владислав, с. 97.

24. *ГИБИ*, 10, с. 127.

25. *Тъпкова-Милтенова*. Апокрифи, с. 196, 200; *Pavlov, Pl.* Les lois agraires de

la dynastie Macedonienne et la politique sociale du tsar bulgare Pierre (927-969). - In: *ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Studia byzantina ac slavica Vladimiro Vavrinek ad annum sexagesimum quintum dedicata.* (= *BSL.*, LVI, 1995), 103-105.

26. Вж. някои наблюдения в: *Лазаров, Ив., Пл. Павлов*. Власть и авторитет в средновековной Болгарии XII-XIV вв. (В контексте влияния Византии). - В: *BSL.*, 1992, LXIII, fasc. 2, 228-232.

27. *Scylitzes*. Hist., p. 353; *ГИБИ*, 6, с. 287; *ГИБИ*, 10, 127-128.

28. Вж. *Павлов*. Военачалниците, 11-12.

29. *Scylitzes*. Hist., p. 353; *Пириватрић*. Самуилова држава, 124-125.

30. *Аджиевски, К.* Стипион (Ступион) не е Штип. - В: *Годишен зборник на Филозофскиот факултет - Скопје*, 14 (40), 1987, 88-92.

31. *Scylitzes*. Hist., p. 353.

32. *Гюзелев*. Ичиргу-боилите, 170-178; *Венедиков*. Устройство, с. 27 сл. За значението на Битолското поле при Самуил и наследниците му срв. също *Аджиевски*. Пелагонија, 35-63; *Пириватрић*. Самуилова држава, с. 172.

33. Очевидно по онова време Прилеп е бил сред нај-силните български крепости. Там именно се оттеглил на първо време цар Самуил след катастрофата при Ключ (*Scylitzes*. Hist., p. 348-349). За града през XI в. вж. *Kravari*. Macédoine, 319-322; *Мандич, Л.* Средновековный город Прилеп и находки византийских монет. - В: *XVIII Междунар. конгресс византинистов*, II. Москва, 1991, с. 772; *Овчаров, Н.* Историја и археологија на Вардарска Македонија през XIV в. С., 1996, 108-114 и посочената литература.

34. Вж. и коментара на Я. Ферлуга във *ВИИНЈ*, 3, с. 117; *Заимова*. Иван Владислав, с. 105.

35. За структурата на хронографските съобщения на Скилица вж. *Заимова*. Иван Владислав, с. 98.

36. *Scylitzes*. Hist., p. 353-354; *Zonaras*. Hist., p. 565; *Златарски*. Историја, I/2, с. 762. Вж. и коментара на Я. Ферлуга във *ВИИНЈ*, 3, 118-119 - бел. 135-136.

37. *Бело*. Селища, passim.

38. *Scylitzes*. Hist., p. 354; *ВИИНЈ*, 3, с. 209. Вж. също и *Станчева, М.* За някои черти на градската структура на Средец. - В: *Сборник в чест на акад. Д. Ангелов*. С., 1994, 193-194; *Същата*. Археологически принос към историјата на Бояна. - В: *Българско средновековие* (Българо-съветски сб. в чест на 70-годишнината на акад. Ив. Дуйчев). С., 1980, 153-162.

39. *Заимов*. Надпис, 33-34. Според мен обаче е пресилено Битоля да се разглежда като нова столица на страната, както допуска Й. Заимов. Градът наистина е определен като "Βασιλεία" (= царска резиденция, навярно съответствие на използваното през VIII-IX в. понятие "аул"- "авли", т.е. отново "дворец") още при Гаврил Радомир, но в страната е имало и други крепости с такъв статут. Вж. тук още бел. 44.

40. *Пириватрић*. Самуилова држава, с. 126 приема, че Иван Владимир е пазел неутралитет. Дори това да е вярно, то едва ли е отговаряло на разбиранјата на Иван Владислав, за когото дуклянският княз е бил своего рода "васал" (терминът

е условен, по-скоро става дума за подчинен на България владетел на нещо като по-голяма "Славиния"). От друга страна, известно е например, че през 90-те години на X в. арабски пирати са залавяли сръбски пратеници, пътуващи по море (от Драч или Дубровник?) към византийската столица (срв. *Дуйчев, Ив. Проучвания върху българското средновековие. С., 1945, 27-29; Салюм. Отношения, с. 33*). Както стана дума, Скилица сам признава, че докато бил жив Иван Владимир спокойствието на Драч е било гарантирано. Това означава, че сръбският княз е бил в приятелски отношения с византийските власти в града, което пък само по себе си предполага византийско-сръбски диалог. Очевидно поведението на Иван Владимир е било преценявано от българското правителство като акт на измяна.

41. *Scylitzes. Hist., p. 355; Златарски. История, I/2, 732-733; Андреев-Лазаров-Павлов. ККСБ, 225-226.*

42. Вж. *Чангова, Й. Крепостта Перник. - Във: Векове, 1976, кн. 4, 5-12; Перник, т. I, С., 1982; Ангелов-Чолпанов. БВИ, с. 46, 48.*

43. *Scylitzes. Hist., p. 355-356.*

44. *Prokic. Zusätze, Nr. 40; ВИНН, 3, с. 125.* За отряда на Николица Млади е употребен не термина "тагма", а "синтаксис", което не е случайно. Михаил Деволски пояснява, че това бил "първият и най-храбър отряд на Самуил". Наистина "синдаксис" означава отряд, контингент, военен строй и т.н., а в древността "Ελληνική σύνταξις" е наричана съединената елитна войска на всички гръцки държавици (Срв. *Войнов, М. и др. Старогръцко-български речник. С., 1943, с. 789*). Струва си да се запитаме защо "синдаксисът" на българската армия е изпълнявал гарнизонни функции в Скопие, а не в Охрид? Това според нас означава, че след падането на Преслав във византийски ръце през 971 г. може би именно градът Скопие е бил приеман за (първа по статут) столица на царството. Положението на Скопие като може би легитимната българска столица при Роман, Самуил и приемниците им наистина трябва да се докаже с повече аргументи, тъй като е достатъчно "замъглено" от онова на Охрид и Преспа, любимите резиденции на Самуил и Иван Владислав. Скопие обаче е наричано "Cesarie", т.е. "царски град" от маджарите (*Димитров. Отношения, 18-19*), там именно е резидирал цар Роман и пр. Вярно е, че българите през 1003 г. губят града, но по-късно, макар и неизвестно кога, явно са успели да го отвоюват. С други думи, "първият отряд" по традиция е бил базиран в Скопие, така че през 1018 г. Василий II наистина го намира там. От друга страна, надали е случайно, че през 1018 г. център на темата-катепанат България става именно Скопие, а не Охрид. Въпросът се нуждае от по-детайлно проучване, но както вече бе показано (*Гюзелев. Столици, passim*) виждането на българите за столичен град, особено по време на Първото царство, не бива механично да се приравнява с римо-византийската практика. Достатъчно примери с такива "василии" като Сетена, Битоля, Преспа, Коприница има и в настоящото изложение, а още и в статията ми в същия сборник, в който е публикувано изследването на В. Гюзелев (срв. *Павлов. Пресиан-канартикин, 95-96*).

45. Макар и накратко, тези разсъждения са изложени в: *Андреев-Лазаров-*

Павлов. ККСБ, 225-226.

46. Факт е, че през есента на 1017 г. Василий II е можел да воюва в дн. Южна Македония без да се притеснява от възможни печенежки набези. Печенезите, подобно на куманите и други номади, са били зависими от природо-климатичните особености на степта съобразно различните сезони. Номадските контингенти на Балканите обикновено са действали в периода от октомври до април - както предвид зимните (южни) пасбища в степите на Северното Черноморие, така и поради липсата на достатъчно трева за конете им на юг от Дунава през летния сезон. За т.нар. "сезонна помощ" на номадите срв. по-подробно *Расовский, Д. Роль половцев в войнах Асений с Византийской и Латинской империями (1186-1207 гг.). - В: Списание на БАН, т. 58, 203-210; Павлов, Пл. Средновековна България и куманите. Военнополитически отношения (1186-1241). - В: Трудове на ВТУ "Св.св. Кирил и Методий", т. 27 (1989), кн. 3, 1992, с. 7 сл. и посочената литература.*

47. *Scylitzes. Hist., 355-356.* За споменатите градове и крепости вж. *Kravari. Macedoine, p. 329.*

48. Този пасаж е коментиран многократно още от времето на *Дюканж. Византийска история, с. 55*, който е отбелязал именителния падеж, но не е схванал бълг. "бягайте", приемайки го за "галска дума". Вж. правилното четене у *Рънсиман. История, с. 185; Заимова. Иван Владислав, с. 107.* Абсурдно и смехотворно е твърдението на *Антолжак. Држава, с. 565*, "... дека овие повици беа карактеристични и тие укажуваа дека по-големиот дел од Владиславовата војска бил составен од Словени, т.е. од Македонци, а не од никакви Бугари, кои наместо "бежите" го употребуваат зборот "бјагајте"...". Очевидно хърватският професор или е нямал никакво понятие от историческото развитие на българския език, или се е стремил да използва наивитета на своите читатели за предпоставените си крайно елементарни и тенденциозни антибългарски внушения. Може би се налага да напомним, че потомците на неговите въображаеми "Македонци" днес също не казват "бежите", а "го употребуваат" изразът "бегајте", който се "употребува" в разговорната реч и от няколко милиона "други" днешни българи (от "Бугария") съобразно особеностите на западнобългарските диалекти.

49. Вж. в това отношение някои примери в: *Павлов, Пл. Към социално-психологическата характеристика на въстанието начело с Петър и Асен. - В: Юбилеен сборник на възпитаници от Историческия факултет на ВТУ "Кирил и Методий", т. I. В. Търново, 1985, 203-210; Radić, R. Strah u vizantijskoj vojsci - jeden primer iz 1196 godine. - U: Vojnoistorijski glasnik, 1994, Nr. 3, 223-232. Срв. също *Льобон, Г. Политическа психология. С., 1940 (репринт: С., 1993), с. 61 сл.**

50. *Scylitzes. Hist., p. 356.*

51. *Scylitzes. Hist., p. 357.* Вж. и обзора на изворите и литературата у *Пириватрић. Самуилова држава, с. 128 и бел. 180.*

52. *Златарски. История, I/2, с. 773.*

53. Срв. по-подробно *Павлов. Борис II, 46-51.*

54. За него вж. *Андреев-Лазаров-Павлов. ККСБ, 84-85.*

55. *Scylitzes. Hist.*, p. 357; *Prokić. Zusätze*, Nr. 39; *ГИБИ*, 6, с. 291.

56. За т.нар. "събори" срв. *Андреев, Й.* За народните събори в Първата българска държава.- *ИПр.*, 1971, кн. 4, с. 12 сл.; *Павлов.* От Пресиан I, с. 246; *Лазаров-Павлов-Тютюнджиев.* История, I, с. 43, 92.

57. *Златарски.* История, I/2, 776-777.

58. Най-масовото ослепяване, както е известно, е след катастрофата при Ключ - 14 или 15 хиляди български войници според Скилица, Кекавмен и др. извори (срв. обобщената информация у *Златарски.* История, I/2, с. 739). Интересно е, че българския преводач на Манаси в своите добавки (XIV в.) дава числото "осем хиляди българи", взето неизвестно откъде (*Константин Манаси.* Хроника, 195-196), но липсващо във византийския оригинал (*ГИБИ*, 10, 92-94). Срв. също *Иванов, Й.* Беласицката битка през 29 юли 1014 г.- В: *ИИД*, III, 1911, 1-15.

59. *Scylitzes. Hist.*, 357-359; *Prokić. Zusätze*, Nr. 37-43; *Гюзелев.* Извори, с. 48 (текст), 54 (превод); *Златарски.* История, I/2, 774-778.

60. Познат е един печат на бившата българска царица, намерен в Дръстър. Очевидно патрицията-зости Мария е поддържала своя кореспонденция, което я представя като активна личност. Нека припомним, че Мария е имала най-високата титла сред дамите във византийския двор цели 12 години (1018-1030 г.) и в този смисъл печатът е още едно потвърждение на авторитета на экс-царицата, особено в българските земи. Нека не забравяме, че Дръстър е някогашна българска "Βασιλεία" ("партнираща столица" на Плиска и Велики Преслав), след 927 г. - титулярната патриаршеска катедра (*Атанасов, Г.* Дръстър и патриаршията на Първото българско царство.- В: *Дуросторум-Дръстър-Силистра.* Силистра, 1988, 133-148), а след 1018 г. - център на Паристрион. Повече за печата вж. у *Йорданов.* Печати, 77-78. Почти няма съмнение, че въпросната патриция-зости е экс-царицата на България. Неизвестно защо Ив. Йорданов посочва безбрачието на Василий II като някакъв проблем пред идентифицирането на тази "патриция зости" - напротив, именно защото Василий не е бил женен, то е нямало друга фигура (напр. негова тъща, сестра на съпругата му и пр.), която да е по-подходяща за положението на най-знатната дворцова дама. Не е точно също, че при Василий II Византия въобще е нямала императрица - такава е била Елена, съпругата на съимператора Константин VIII, макар тя да е починала преди 1018 г. Мария неслучайно е искала именно достойнството на "патриция зости", съответно положението на своего рода "доайен" на знатните жени в империята, тъй като титлата е била вакантна. Така например Мирослава, дъщеря на Самуил и съпруга на Ашот, от 1005 г. (предаването на Драч) е била само "зости". Освен това Ив. Йорданов неволно е допуснал, че царица Мария се е "...явила в лагера на ромеите при Струмица заедно с тримата си малки синове и шестте си дъщери." (с. 77), докато тя се е предала на Василий II в самата столица Охрид, приемайки го в "дворците на българските царе". Изводът е под влияние на съкратеното представяне на случая у *Божилов* (*Българите*, с. 249), но самият Ив. Божилов разбира се, не "изпраща" Мария в Струмица. Срв. и *Павлов.* Пресиан II, 17-20.

61. *Scylitzes. Hist.*, 359-360. За "Керавнийските (Гръмотевичните) планини"

("Κεραυνία ὄρη"), които обаче са в Епир, вж. *Старогръцко-български речник.* С., 1939, с. 430. Струва си да се запитаме дали тук Скилица не е допуснал грешка, предавайки някакво българско (?) название предвид близостта на названията "Керамея" (откъдето идва названието на "керамисийските" Куберови българи) и "Керавния"? От езикова гледна точка преходът "м" - "в" е характерен както за българския език, вкл. югозападните диалекти (срв. Равне-Рамне в Охридско), така и за гръцкия език. Предвид Куберовото (?) съкровище от Врап и Ерсека (*Werner, J. Der Schatzfund von Vrap in Albanien, Wien, 1986*) присъствието на Куберовите българи в региона е факт, който не може да бъде пренебрегнат.

62. Вж. тук в хода на изложението. Близостта на тези три огнища на съпротива предполага някакъв общ план за действие, който обаче е бил бързо осуетен от Василий II.

63. *Scylitzes. Hist.*, 367; *Prokić. Zusätze*, Nr. 50. Срв. и *ВИИНД*, 3, 130-131, бел. 180, където се цитира един хрисовул на Стефан Душан с топонима *КОПРЪНИКЪ МАЛЪИ* (1348 г.) в същия регион. Сведението за тази "василия" ("царска резиденция") показва, че това не е собствен дворец на Ивац, както и че там навярно е развивано производство на коприна. С други думи, българите поне отчасти са преодолели византийския "монопол" в тази област, но и в България, както е било в империята, производството на коприна се е осъществявяло под контрола на държавата.

64. *Божков.* Мадридският ръкопис, с. 15 (лист 10 V) - провъзгласяването на Михаил I Рангаве и съпругата му върху щит; с. 156 (л. 215 R) - българите обявяват Петър Делян за цар; *Караянопулос, Й.* Политическата теория на византийците. С., 1992, 23-24 и посочените там примери.

65. *Scylitzes. Hist.*, 359-360; *ВИИНД*, 3, с. 130. *Андреева, М.* О церемонии "прокиписис".- In: *Seminarium Kondakovianum*, I, Praha, 1927, 158-172; *Георгиев, П.* Кръглата дървена постройка в Плиска (Принос към изучаването на българския дворцов церемониал от началото на IX в.).- В: *Проблеми на прабългарската история и култура*, 3. Шумен, 1997, 296-312 с цитираната литература по въпроса. "Βήμα" е термин, който във Византия се използва главно за съдилищата и съдопроизводството (срв. *Κουκουλές, Φ.* Βυζαντινὸν ὄν βίος καὶ πολιτισμός, т. S'(VI). Αθ ἦναι, 1955, 44-45) и отговаря на римския преторион. Според мен обаче надали има принципна разлика в различната конкретна терминология, тъй като смисълът на церемонията е ясен. Естествено, в случая Василий II се е явявал не само върховен воененачалник и държавник, но и законодател, оказващ милост на победения противник. Още нещо, известно е, че Василий II е третирали българите като "бунтовници" (за него българската държава е била "де юре" ликвидирана още от Цимисхи в 971 г. с детронирането на Борис II), т.е. именно като върховен съдия императорът е "опростил вината" на Пресиан II и братята му пред "законната" власт в държавата.

66. *Scylitzes. Hist.*, 360-363; *Андреев-Лазаров-Павлов.* ККСБ, 168-169 (в първото издание по вина на издателството името е "поправено" на "Иван" без знанието на автора); *Божилов.* Българите, 313-314 (№ 364).

67. Вж. също тук, гл. V.

68. *Scylitzes. Hist.*, p. 363.

69. *Scylitzes. Hist.*, p. 364-365; *Prokić. Züsätze*, Nr. 55. В съществуващата литература доминира тезата, че Елемаг е бил управител на Белград-Берат в дн. Албания (срв. *Златарски. История*, I/2, с. 785; *ВИИНЈ*, 3, с. 134 с литература по въпроса). За мен по-правдоподобно си остава мнението, че "... ако Елемаг беше архонт на Берат, щеше да се предаде заедно с Прусиан (Пресиан - б.м., П.П.) или след сломяването на Ивацес (Ивац), или когато императорът е бил в областта на Драч или изобщо в Албания или Епир, а не тепърва в Тесалия. Белград по име се споменава и у Константин Порфирогенет, 8 дни път от Солун. По-скоро той е дунавският Белград!" - Иречек. *История*, с. 232 - бел. 66 (добавка), където самият К. Иречек коригира първоначалното си мнение, което визира Берат (срв. пак там в основния текст, както и бел. 67). Ако си припомним случая със "Сермон", българският управител на Срем (вж. тук, по-долу), то се налага впечатлението, че най-рисковато за утвърждаващата се византийска власт в България е било положението в най-отдалечените ѝ северозападни области. В същност, това се потвърждава и от въстанието на Петър Делян, избухнало в същия регион. Струва ми се, че К. Иречек е прав и Елемаг е управлявал дунавския Белград ("Alba bulgarica", "Belegrava" у кръстоносците, "Nandor-Fehervar" - "уногондурският Белград" при маджарите), както ще видим, че е най-логична да бъде и в случая с Гавра.

70. *Prokić. Züsätze*, Nr. 55; *ВИИНЈ*, 3, 134-135; *Андреев-Лазаров-Павлов. ККСБ*, с. 65, 112; *Божилков. Българите*, 115-116, 307-308 (№ 343). Напоследък се изказват съмнения за българския произход на Гавра (*Божилков. Българите*, с. 129-бел. 52), основани на изследването на *Polemias, D. The Doukai. A Contribution of Byzantine Prosopography*. London, 1968, p. 120. Наистина фамилията Гавра е ромейска, а през XI-XII в. Гавраидите са свързани особено с Халдия и Трапезунд (*Σαββίδης, Α. Μελέτες, σελ.* 144), но от добавката на Михаил Деволски все пак излиза, че въпросният Гавра е българин! Дали в случая нямаме някакво съвпадение (вариант на името "Гаврил", "Гавраил"? - срв. "Дометиан"- "Домета", "Петър"- "Петрила" и т.п.) или пък самата ромейска фамилия, подобно на ред други във византийския Изток, не е с български корени? В нашия случай е повече от неправдоподобно един византийски аристократ да се стреми да възобновява погиналото българско царство. И то в момент, когато подобно начинание категорично е обречено на неуспех! Както стана дума, Гавра избягал в "своята земя" ("χωρα"). Очевидно става въпрос за (далечна?) област на току-що покорената България, а не някъде, където и да било, в изконните византийски територии. Предвид тоталния контрол на Василий II над имперските провинции (вкл. Мала Азия и Армения), особено след разгрома на Варда Фока и Варда Склиз през 989-990 г., подобно бягство е просто безмислено, а навярно и невъзможно. Гавра обаче успял да избяга, но скоро бил заловен и ослепен, докато Елемаг бил сметнат за невинен. Всичко това е станало през зимата на 1018-1019 г., преди Василий II да отпътува от Атина за Константинопол. Това косвено показва, че издирването и арестуването на Гавра

засяга балканските, а не напр. източните ромейски земи. Ако К. Иречек е прав, че Елемаг е управлявал дунавския Белград, то логично е и Гавра да е имал власт над някоя северозападна българска област. В изворите например никъде не става дума как са били превзети (или са се предали) такива важни центрове като Ниш и Браничево.

71. *Scylitzes. Hist.*, p. 365; *Дуйчев. Проучвания*, 27-37 (= Последният защитник на Срем.- В: *ИИБИ*, VIII, 1960, 309-321) показва, че най-вероятно става дума за произвище по името на града. Скилица определя "Сермон" чрез по-добре познатия във Византия негов брат Нестонг, родоначалник на голяма българо-византийска аристократична фамилия. Вж. още *Божилков. Българите*, 336-345; *Cheynet. Nestongoi*, 261-270. Опитът на *Антоляк. Држава*, 596-604 да представи Срем като някакво византийско-хърватско "княжество", а "Сермон" като хърватския княз Илко (!) е оригинално хрумване, което обаче не е подкрепено със сигурни доказателства. Напротив, независимо че в разказа на Скилица, има прекъсване на "българската тема" с поясненията за сърбите и хърватите, то историята със "Сермон" представлява завръщане към основната линия на повествованието - завладяването на България.

72. *Иречек. История*, с. 233.

73. *Божилков. Битолски надпис*, 97-98.

74. *Tkadlcik. Napis; Vodoff. Titulature*, 139-150.

75. *Бакалов. Владетел*, с. 96 сл. Вж. и обзора на *Пириватрић. Самуилова држава*, с. 133 сл.

III. "МАГИСТЪР ПРЕСИАН БЪЛГАРИНА" - ВИЗАНТИЙСКИ
ВОЕНАЧАЛНИК И ПРЕТЕНДЕНТ ЗА ИМПЕРАТОРСКАТА КОРОНА
(1019-1030 Г.)

Колко време Пресиан е прекарал в Константинопол е неизвестно. Навярно, поне докато България е била обект на незавършили все още действия по въдворяването на византийската администрация, гарнизони и т.н., экс-владетелят и близките му са продължавали да бъдат под по-специален и строг надзор. Достатъчно е да припомним колко бързо са реагирали византийските "специални служби" през 1040 г. при внезапното бягство на Алусиан.⁽¹⁾ През 1018-1019 г., а може би и в продължение на поне още няколко години, мерките за сигурност спрямо членовете на българската династия са оставали по-строги. Същевременно обаче императорът е полагал усилия за ангажирането им в полза на държавата, за което свидетелстват високите титли и служби, раздавани щедро на представителите на висшата българска аристокрация още в хода на самото завоевание. С течение на времето синовете на Иван Владислав получават възможност за сериозна кариера във византийската армия и администрация. Те обаче винаги са назначавани, дарявани с поземлени имения и пр. във византийския "Изток" (Мала Азия, Армения, Грузия, Месопотамия), колкото е възможно по-далече от българските земи. Именно в тези отдалечени византийски провинции действали като управители и висши военни Алусиан и неговите синове (Василий и Самуил), Траян, Радомир и други роднини на царския род. Най-известен от всички без съмнение е Арон (грц. Аарон), третият син на Иван Владислав и един от най-способните византийски военачалници през XI в.⁽²⁾ Началото на тази практика е поставено може би със самия Пресиан, назначен по всяка вероятност още от Василий II за стратег на важната малоазийска провинция Вукеларион, в чиято територия е бил и големият град Анкира (Ангора, дн. турска столица Анкара). Византийските областни управители са били в системата на своеобразна ранг-листа, което личи и от техните заплати. В този план стратегът на Вукеларион е бил сред най-високопоставените и щедро заплатени имперски сановници с годишен доход от 30 литри злато (2160 златни номизми), като освен това положително е притежавал и значителни частни поземлени владения.⁽³⁾

Около 1026 г. "магистър Пресиан Българина", както го нарича Йоан Скилица, участвал в един не съвсем ясен като подробности заговор против бездарния и непопулярен император Константин VIII (1025-1028), брат, дългогодишен съвладетел и пряк наследник на Василий II. Информацията за това събитие е твърде бедна и обърквана. Скилица представя нещата като персонален конфликт между Пресиан и видния ромейски аристократ Василий Склир, при който двамата дори влезли в някаква "битка" ("μάχη"),⁽⁴⁾ което не може да бъде нито "дуел",⁽⁵⁾ нито нещо подобно, а единствено сражение между военни сили на двамата противници. Във Византия, където политическата система се е отличавала силно от онази в съвременната ѝ Западна Европа, такива конфликти са много по-редки, свързани с използването и на редовни ("държавни") войски, поради което

са възприемани и третираны като престъпление срещу императора и държавата. Константин VIII наистина окачествил случилото се като "безсрамие" и посегателство към собствената му върховна власт, а провинилите се били арестувани и съдени. Пресиан бил заточен на о-в Плата, а Склир на о-в Оксия, и двата от групата на Принцовите острови в Мраморно море.⁽⁶⁾ Не след дълго Василий Склир бил ослепен, понеже го заподозрели в опит за бягство. Хронистът продължава с твърдението, че и Пресиан можел да има същата участ, но неизвестно защо и как "се отгървал". Обаче византийският благородник Роман Куркуас (представител на стара военно-аристократична фамилия с арменско потекло, зет на Пресиан, женен за неизвестна по име негова сестра) бил признат за виновен и ослепен. Ослепени също били някой си Глава (член на друга известна византийска фамилия, която е имала далечни българо-славянски корени), бившият ичиргу-боил Богдан и Гудел (оново българин), докато монахът Захарий (несъмнено близък на Пресиан) бил наказан с отрязване на езика.⁽⁷⁾

Очевидно е, че става въпрос за сериозен антиправителствен заговор, в който са били замесени редица видни личности. След първите превантивни мерки (заточението на Пресиан и Василий Склир) властите са провели мащабно разследване, което е разкрило намеренията на бившия български владетел и съперника му, още повече, че Василий Склир произхождал от известната с враждебността си към Василий II и Константин VIII малоазийска "военна фамилия".⁽⁸⁾ Несъмнено конфликтът между двамата е бил за водачеството на заговора, т.е. в непосредствена перспектива и за самата корона. Аналогии през византийския XI в. има предостатъчно. Ослепяването на Пресиановите приближени показва ясно, че обвинението би могло да бъде само едно - държавна измяна. Прави впечатление, че Богдан, независимо от поведението си спрямо Пресиан през 1018 г., продължавал да бъде своего рода "ичиргу" ("вътрешен") болярин на экс-владетеля на българите. Така се натъкваме на още едно свидетелство за силните прабългарски традиции сред българския елит в епохата на Самуил и приемниците му. Защо и как Пресиан е избегнал тежката участ на другите заподозрени, вкл. на Василий Склир, не може да се отговори със сигурност. Навярно той е проявил твърдост при разпитите (срв. напр. случая с Елемаг погоре), изобретателност в оправданията и т.н., но по-мекото отношение към него не може да не е било свързано и с обстоятелството, че Пресиан II фактически е бил най-знатният българин на своето време; че е олицетворявал "покорството" на България под "ромейския ярем". Константин VIII не е можел да третира такъв човек като "обикновен" знатен изменник, тъй като се е опасявал от реакцията на своите български поданици. Нека не забравяме, че от покоряването на страната са изминали едва осем години! Дори и след още петнайсет години, когато се появява Петър Делян, българите продължавали да не приемат "ромейския ярем" (изразът е на Скилица) и разтърсили империята с най-голямото по мащаби въстание във византийската история през XI-XII в.

Вторият заговор, в който Пресиан е главното действащо лице, обикновено се отнася към 1029 г.⁽⁹⁾ Негова цел е било свалянето на наскоро възцарил се

Роман III Аргир (1028-1034), заел престола благодарение на брака си със Зоя - дъщеря на Константин VIII. Както е известно, Зоя и по-малката ѝ сестра Теодора символизирали легитимността на короната в качеството им на единствени наследнички на знаменитата византийска "Македонска династия". Бракът и коронацията на Роман, бивш епарх (градоначалник) на Константинопол, във вътрешен план представлява своеобразна победа на т.нар. "цивилна партия", т.е. на столичната бюрократична върхушка. Опозиционно настроените среди от т.нар. "военна аристокрация" естествено не останали безучастни, като подкрепяли "алтернативната" Теодора. Само през краткото царуване на Роман Аргир "военните" извършили четири опита за преврат,⁽¹⁰⁾ първият от които е именно ръководеният от Пресиан II.

Някои обстоятелства ни карат да приемем, че този заговор трябва да бъде отнесен към 1030 г. Злополучният поход на Роман Аргир против арабския емир на Алепо (Сирия) през 1030 г. е добре познат от византийските извори и анализиран в специализираните проучвания.⁽¹¹⁾ Скилица, Псел и другите съвременни или по-късни византийски автори не споменават името на Пресиан в тази кампания, която приключила с почти пълна катастрофа. Вината за нея изцяло принадлежала на бездарния император, обхванат от мания за величие и виждащ в свое лице нов римски император от ранга на Траян... Арабският летописец *Камдлин Халеби* (Алепски) в своите "Събрани издирвания за историята на Халеб" обаче пише следното: "И били с Роман [Аргир]: *Царят на българите*, [както и] печенезите, франките, русите, абхазците, грузинците, арменците..."⁽¹²⁾ Коментирайки този текст, С. Салюм предлага решението на тази загадка да бъде търсено в лицето на "...някой от потомците на цар Иван Владислав, ако не и в неговия първороден син *Прусиян*, който след 1018 г. се намирал в редовете на византийската аристокрация и имал сан магистър."⁽¹³⁾

Стратегическото положение на Вукеларион, както и наличието на много депортирани групи от българско население и първокласни български военни части във византийските източни провинции (срв. случаите с экс-кавхана Дометиан, който вероятно е бил жив по онова време; с Никола Хрисилий и др., вкл. с Пресиановия брат Арон),⁽¹⁴⁾ предполагат участието на Пресиан в тази кампания. Роман Аргир и съветниците му едва ли биха пропуснали възможността да използват неговото влияние и авторитет сред българите, поставени от арабския хронист на първо място сред неромейските контингенти в армията на византийския император. Още нещо, именно провалът на Роман Аргир предполага по-добри условия за замисления от Пресиан нов заговор, който бил много по-опасен от онзи през 1026 г. Вярно е, че в хрониката на Скилица този заговор е поставен като недатирано събитие преди разказа за похода на Роман Аргир в Сирия, което обаче не е пречка за отнасянето му към времето след лятото на 1030 г. Както стана дума, структурата на известията на Скилица позволява това, защото той обикновено обобщава сведенията за една личност (или за дадено важно действие на същата личност) в едно хронографско ядро, отивайки понякога далече напред във времето.⁽¹⁵⁾

Вторият заговор на магистър Пресиан Българина е изключително интересен, но за съжаление информацията за този не съвсем обичаен политически проект също е оскъдна. Все пак е ясно, че планът на заговорниците предвиждал брак на Пресиан с принцесата *Теодора*, която дала съгласието си. В него били привлечени и хора от висшите дворцови среди, което било сторено от бившата българска царица *Мария*. За разлика от 1018 г., сега властната майка активно подкрепяла замислите на своя най-голям син. Статутът на първа дворцова дама ("патриция зости") позволявал на Мария да осъществява връзката между опозиционните военни среди, Теодора и недоволните в самия дворец. Заговорът обаче бил бързо разкрит, вероятно по-лесно от предишния. Това обаче показва, че и обвиненията срещу Пресиан са били много по-солидни. Магистърът явно не е могъл да направи нищо срещу неоспоримите доказателства, веднага бил арестуван и поставен под строг арест в столичния манастир "Св. Мануил". Както е известно, този манастир е бил "специализиран" за подобен род случаи, като именно в него често са насилствено замонашвани императори или членове на техните семейства. Вероятно само дни след това Пресиан бил съден за измяна и веднага ослепен. По-късно той уж доброволно приел монашеството, което в аналогични случаи почти задължително е ставало с принуда. Годината, посочена от Скилица, е 6539 от С.М., съответстваща на септемврийската 1030-1031 от Р. Хр.⁽¹⁶⁾ Това събитие е било смятано за твърде важно, поради което става сюжет на две миниатюри в т.нар. Мадридски илюстриран ръкопис на хрониката на Скилица.⁽¹⁷⁾ Първата миниатюра представя и экс-царицата Мария, която, разбира се, веднага била отстранена от двореца и също замонашена. Изпратили я не в някоя столична обител, а в Мантилейския манастир в темата Вукеларион. Дали това не е свързано с някакво разследване в самата провинция, която доскоро била ръководена от Пресиан? Такава възможност не бива да се изключва, защото малко по-късно Мария била преместена в друг манастир, този път в малоазийската тема Тракисион, където по всяка вероятност е завършила живота си.⁽¹⁸⁾

Принцеса Теодора, която също била уличена в съучастие, разбира се е нямала такава тежка съдба. Тя била отстранена временно от двореца, но по-късно възстановила позициите си, за което е съдействала и намаляващата с течение на годините популярност на Зоя. Във всеки случай обаче връзките на Теодора с членовете на българската царска фамилия останали добри. Години по-късно, когато Теодора управлявала империята самостоятелно (1055-1056 г.), тя открито толерирала някои Пресианови близки, напр. брат му Арон. Дори когато Арон бил несправедливо обвиняван от свои колеги - военни за един неуспех срещу селджукските турци, той не само не бил наказан, но получил повишение, поемайки поста на стратег на Иверия (Грузия). В своя известен надпис от древната арменска столица Ани, тогава административен център на обединените в една провинция части от Грузия и Армения, магистър Арон Българина, подобно на своя далечен предшественик хан Маламир (831-836), съобщава за построения от него водопровод. Този интересен и многократно коментиран надпис, поставен именно през 1055 или 1056 г., има известни сходства със строителните надписи от

прабългарската (първобългарската, езическата) епоха на Първото царство. В него Арон изпъква като горд човек и отговорен държавен функционер, който обаче не пропуска да подчертае близостта си с "нашата самодържавна и багренородна императрица" Теодора.⁽¹⁹⁾ От друга страна, виждаме, че Теодора е дала на Арон титлата "магистър", носена преди това от братята му Пресиан (от 1018 г.) и Алусиан (от 1041 г.), която е давана на бивши чужди владетели. Пак при Теодора главнокомандващ ("доместик") на византийските войски в "Изтока" става Исак Комнин, зет на Пресиан и братята му по линия на най-голямата им сестра Екатерина.⁽²⁰⁾ малко по-късно - византийски император (1057-1059).

Двата заговора на магистър Пресиан Българина са коментирани твърде бегло в специализираната литература. Това се дължи както на недооценяването им като политически феномен, така и на малкото сведения у Скилица. Влияние е оказало и отсъствието на дори най-общо споменаване за Пресиан в "Хронографията" на Михаил Псел - основен автор за дворцовите борби в империята през XI в. Псел обаче сам изтъква краткостта на разказа си за времето на Василий II, Константин VIII и Роман III Аргир, когато е бил съвсем млад и извън "голямата политика".⁽²¹⁾ От друга страна, когато Псел е писал своя историко-мемоарен труд, след десетките заговори, убийства, ослепявания, заточения на фона на интригантския дух във византийския двор през втората половина на столетието, случаят с Пресиан отдавна е бил избледнял.

От страна на съвременната историография на тези замисли най-много внимание отделя В. Златарски, който пише следното: "Дали Пресиан, изстъпвайки като кандидат за византийския престол, се е въодушевявал от мисълта, че той по тоя начин би могъл да върне свободата на своя народ и отечество, ние не знаем; но все пак считаме за нужно да изтъкнем това обстоятелство, че, ако чувството на отечествения дълг е живеело още в него, то той би потърсил опора не в придворните интриги на Византия, а в самия български народ, който би му дал и сила, и възможност с успех да изпълни своя дълг (к.м. - П.П.). Напротив, Пресиан загинал (?! - П.П.), без да се погрижи за подобрене положението на недавно поробената България..."⁽²²⁾

Трудно е да се съгласим, че тази оценка е прецизна и справедлива. В нея има много от либералното (дори "народническото") мислене от края на XIX и XX в., за да подхожда на византийския и българския XI в., през който е живял Пресиан. Вече сме предлагали контратеза на оценката на В. Златарски, напоследък сходна интерпретация очевидно се възприема и от Ив. Божилов,⁽²³⁾ но нека отново изтъкнем главното. Замислите на Пресиан и неговата майка, бившата царица Мария, могат да се основават единствено на българската и византийската политическа мисъл от тяхната собствена епоха. Разбира се преки доказателства, че по този начин Пресиан се е стремял да постави "световната империя на Новия Рим" под властта на българите отсъстват. Пресиан обаче не е бил просто българин на византийска служба, човек, правещ кариера поради благоволенieto на византийските си господари и пр., а син на българския самодържец Иван Владислав. Няколко години той бил канартикин на България, а за няколко месеца,

признат или не от цялото общество, български владетел! При това - последният за момента (теоретично продължаващ да е такъв в очите на хиляди българи, както е било например с Борис II и Роман през 971-978 г.) владетел на българите! Без съмнение Пресиан, роден в мисловната среда на една аристократична фамилия (тази на комит Никола, "Комитопулите"!), забележителна със своя български дух, носещ името на един велик български хан и т.н., и т.н., е бил възпитаван и обучаван да бъде български владетел. Не е възможно такъв човек да не е познавал историята на своята страна и народ, на своите бележити предци и т.н. Естествено е той да е познавал и върховете на българската държавнополитическа идеология, вкл. блестящите идеи на "василевса на българите и ромеите" Симеон Велики.⁽²⁴⁾ С други думи, не само е примамливо, но е и логично в замисъла на Пресиан и ексцарицата Мария да видим един своеобразен, но съзвучен с тогавашните представи смел опит за триумф на българите над ромеите, за победа над империята-победителка с помощта на собствените ѝ оръжия! Просто нямаме основания да подценяваме дълбочината и силата на собствената българска държавно-политическа идеология, изградена векове наред в противоборство с византийския ойкуменизъм и "империализъм".

Още нещо, бидейки напълно легитимен притежател на българския престол, теоретичен "господар" от патримониална гледна точка на огромна част от земите на империята (наскоро завладяната България), "Божи помазаник" по силата на родовата традиция и харизматичността на българската царска институция, Пресиан II вероятно се е чувствал много по-достоеен за върховната власт над империята, отколкото можем да си представим въз основа на простите факти. Та нали в България (за разлика от Византия!) винаги се държало владетелят да бъде от "царския род", както изрично поясняват за своите византийски читатели Скилица и Псел!⁽²⁵⁾ В самия Константинопол признавали българският царски род за "ненадминат по своята знатност" - отново по думите на такъв забележителен интелектуалец и царедворец като Михаил Псел.⁽²⁶⁾ В крайна сметка, когато най-голямата от сестрите на Пресиан, Екатерина, става византийска императрица,⁽²⁷⁾ това поне донякъде е схващано като династичен брак. Както вече стана дума, Анна Комнина изтъква кръвната си връзка с българската династия на великия Самуил и далечния "Мокрос"- Крум. В този смисъл през 1030 г. Пресиан II сигурно се е самопреценявал като далеч по достоеен за императорската корона от един знатен ромей, но все пак висш държавен чиновник, какъвто е бил Роман Аргир. Въобще един такъв брачен съюз между българската (Крумовата) и византийската (Македонската) династия би бил интересно явление с оглед на идеята за т.нар. българо-византийска империя. Така или иначе, грохотът на идеите на великия цар Симеон не бил заглъхнал. Един български княз (както и неговата майка, бившият ичиргу-боил и др. българи) сметнали, че империята може да бъде завладяна и "отвътре", като по този начин не само да освободят народа си "отгоре", но и да продължат политическата стратегия, начертана още от Крум (царският прародител "Мокрос") и мотивирана в християнско-универсалистски дух от великия Симеон.⁽²⁸⁾

Напоследък на вниманието на специалистите беше представен един отдавна публикуван, но едва днес интерпретиран печат на Пресиан II. Б. Панченко е разчел навремето надписа върху този молидводвул като "Лука Прасиан". Ако такава личност наистина е съществувала, може да става дума за наследник на българския княз. Обаче В. Шандровская оспорва това разчитане, като признава само антропонима "Прасиан". Според Ив. Йорданов може хипотетично да се приеме, че става дума за "печат на манастира на Прасиан", което пък на свой ред може да се свърже с ктиторството на Иван-Владиславовия син.⁽²⁹⁾ Четенето "ΠΡΑΣΙΑΝ" според мен е не само безспорно, но и сравнително вярно отразява автентичното име "Пресиан" - така, както се произнасяло по-често то през X-XI в., а именно "Прясиан" съобразно колебанието на т.нар. "ятова гласна" през същата епоха. От илюстрацията на печата Ив. Йорданов е склонен да изведе четенето "манастир" ("μονή", "μοναστήριον"), което е едно интересно и правдоподобно хрумване. В този смисъл излиза, че печатът е "на манастира на Пресиан", което предвид замонашването на българския княз е напълно възможно⁽³⁰⁾.

БЕЛЕЖКИ:

1. Вж. *Scylitzes. Hist.*, 413-414; *ВИИНЈ*, 3, 153-155.
2. За Арон вж. *Андреев-Лазаров-Павлов. ККСБ*, 24-25; *Божилков. Българите*, 241-244 (№ 158); *ЕПЛВИП*, I, 44-45 (Ал.Саввидис); *Йорданов. Печати*, с. 85 сл., както и тук - гл. V.
3. *Ангелов. Византия*, с. 208; *Тъпкова-Димитров-Павлов. ХЕС*, 6, 183, 584.
4. Срв. *Scylitzes. Hist.*, р. 359; *ВИИНЈ*, 3, 165-166.
5. Срв. тълкуванията на *Schlumberger. Érorée*, 3, р. 15 ("дуел"); *Златарски. История*, II, 33-34 ("двубой"); *Божилков. Българите*, с. 251 ("въоръжен двубой между двамата"). Според мен не може да има съмнение, че тук става дума за *въоръжен конфликт* между привърженици или военни части, подчинени на двамата претенденти. Срв. и някои примери в *ИВ*, II, с. 247 (Ал. *Каждан*), който коментира този случай именно така ("Василий Склир пошел войной на магистра Прусиана...").
6. За погрешното идентифициране на тези острови от *Златарски. История*, II, с. 34 и в *ГИБИ*, 6, с. 298 вж. *ВИИНЈ*, 3, с. 166 - бел. 282; *Павлов. Пресиан-канартикин*, с. 101 - бел. 28 и *Божилков. Българите*, с. 251 - бел. 9.
7. *Scylitzes. Hist.*, р. 359-360. За фамилията Глава и Гуделис срв. *Божилков. Българите*, с. 278 сл.; *Cheynet. Pouvoir*, р. 40, 60, 232, 372.
8. За фамилията Склир вж. *Σαββίδης. Μελέτες*, сел. 145, 156; *Seibt, W. Die Skleroi (Eine Prosopographisch-Sigilographische Studie)*. Wien, 1976.
9. *Златарски. История*, II, с. 34; *ВИИНЈ*, 3, с. 166-бел. 286; *Божилков.*

Българите, с. 251.

10. *ИВ*, II, 263-264 (Г.Г. *Литаврин*).
11. *Scylitzes. Hist.*, р. 357-358; *Пселл. Хронография*, 24-26; *Успенский. История*, II, 344 сл.; *ИВ*, II, с. 268 (Г.Г. *Литаврин*); *Тъпкова-Димитров-Павлов. ХЕС*, 6, 204-205.
12. *Розен. Болгаробойца*, с. 317. Срв. още *Felix, E. Byzanz und die islamische Welt im Fruheren 11. Jahr. Wien*, 1981, 84-85.
13. *Салюм. Отношения*, с. 33. Употребената титла "малик" едва ли може да бъде отнесена например към катепана на България.
14. *Андреев-Лазаров-Павлов. ККСБ*, 24-25, 294-295, 323; *Божилков. Българите*, с. 236 сл. Вж. напоследък и *Венедикова, К. Българите в Мала Азия (От древността до наши дни)*. Стара Загора, 1998, с. 46 и сл.
15. Срв. примерите у *Заимова. Иван Владислав*, 98-99; *Каждан, А.П. Из истории византийской хронографии (2. Источники Льва Диакона и Скилицы для истории третьей четверти X столетия)*. - Във: *ВВр.*, XX, 1961, 114-115, 120.
16. Най-логично е приемането на монашеска схима от Пресиан да е станало скоро след ослепяването му. Поставянето на това решение едва през следващата година, т.е. 1030/1031 г. (при отнасянето на заговора към 1029 г.), всъщност спомага за уточняването на времето на самия заговор. С други думи, заговорът е бил най-вероятно скоро след поражението на Роман Аргир в Сирия (август 1030 г. - наистина край на септемврийската 1029/1030 г.), докато разкриването му, ареста, ослепяването и скорошното "доброволно" замонашване на знатния българин са имали място през следващите месеци на същата септемврийска година.
17. *Божков. Мадридският ръкопис*, 150-151 (л. 199 R и 203 V).
18. *Scylitzes. Hist.*, р. 384; *Златарски. История*, II, с. 61.
19. *Златарски. История*, II, 130-132; *Бенешевич, В. Три Анийские надписа XI века из эпохи византийского владчества*. Ленинград, 1921, 2-4; *Божилков. Българите*, с. 242.
20. *Андреев-Лазаров-Павлов. ККСБ*, 111-112; *Божилков. Българите*, 248-249 (№165).
21. *Пселл. Хронография*, 6-33, по-специално вж. обясненията на автора на с. 22.
22. *Златарски. История*, II, с. 35.
23. *Павлов. Пресиан II*, 38-40; *Божилков. Българите*, с. 116, който не приема оценката на *Златарски* и е склонен да се съгласи с размислите на *Schlumberger. Érorée*, 3, 100-101 за някакво българско движение за освобождение "отгоре".
24. *Божилков, Ив. Цар Симеон Велики (893-927): "Златният век" на средновековна България*. С., 1983.
25. *Scylitzes. Hist.*, 409-410; *Psellos. Chr.*, р. 85; *Пселл. Хронография*, 48-49.
26. *Пселл. Хронография*, 164-165.
27. За нея вж. повече в: *Андреев-Лазаров-Павлов. ККСБ*, 111-112.
28. Вж. някои бележки за "раждането" на средновековния български "империализъм" у *Павлов, Пл. Политическото наследство на Аварския хаганат*

и българските владетели (IX-XI в.). - В: *Проблеми на прабългарската история и култура*, 3. Шумен, 1997, 55-66.

29. Панченко, Б. Каталог моливдовулов. - В: *Известия Русскаго археологического института в Константинополе*, т. 9, 1904, № 184; Шандровская, В.С. Поправки и дополнения к "Каталогу моливдовулов" Б.А. Панченко. - Във: *ВВр.*, т. 38, 1977, с. 110, табл. III, фиг. 1; Йорданов. Печати, с. 78.

30. При подготовката на тази книга се появи и една сфрагида (малък личен печат), на който много ясно се четат името "ПРЕСИАН". Печатчето определено е от единадесетото столетие и е намерено неизвестно къде в района на Пловдив. Благодаря на колегата Ал. Пейков, който ме запозна с тази находка, чието публикуване е предстоящо. Разчитането на надписите върху сфрагидата вероятно ще коригира представените по-горе четения на Панченко, Шандровская и Ив. Йорданов. Необходимо е да отбележим също, че върху анверса на Пресиановата сфрагида като покровител е представен св. Георги.

IV. ПРЕСИАНОВИЯТ НАДПИС И СЪДБАТА НА БИВШИЯ БЪЛГАРСКИ ВЛАДЕТЕЛ СЛЕД 1030 Г.

До неотдавна знанията ни за Пресиан се ограничаваха в общи линии с изнесените по-горе данни, почерпени главно от хрониката на Йоан Скилица. Една неочаквана находка от дн. Словакия обаче предостави нова "следа", която и до днес практически остава недооценена от нашата историография,⁽¹⁾ вкл. и от страна на историците от дн. Македония.

По време на строително-изкопни работи в гр. Михаловце (източната част на Словакия) през 1951 г. е разкрита средновековна сграда от типа на ротондите. По-цялостни археологически разкопки са проведени едва през 1977 г., като изненадващо е открита надгробна плоча с кирилски надпис, отначало "неразгадан", но скоро след това разчетен правилно от известния славист В. Ткадлчик.⁽²⁾ Публикацията излиза едва през 1983 г., но за съжаление не предизвиква почти никакъв отзвук в българския (вкл. и в днешния македонски) научен печат. Текстът на надписа е четлив и ясен:

**СЪДЕ ЛЕ|ЖН|Т|Ъ| КЪНАЗЪ ПРЕСИАН [соларно изображение] ВЪ
ЛѢТО СФѢ [наклонен кръстен знак] ВЪ ЛѢТО СФѢ**

или в превод:

**ТУК ЛЕЖИ КНЯЗ ПРЕСИАН, [роден] В ГОДИНАТА 6505 (= 996-997),
[починал] В ГОДИНАТА 6569 (= 1060-1061).**

При тълкуването на надписа В. Ткадлчик много правилно свързва Пресиан от надписа с *Пресиан, синът на Иван Владислав*. Действително, може ли например да приемем, че би могло да става дума за някакъв друг Пресиан от днешна Словакия? Името безспорно е прабългарско, пък и титлата "КЪНАЗЪ" през XI в., както стана дума, все още е имала извънредно висока стойност. Тя в общи линии, поне що се отнася до страни като България и Киевска Русия, е била приемана на Запад като равнозначна на "гех" ("крал").⁽³⁾ По тази причина не е възможно да става дума например за друг българин със сощото име в тези земи, в които по принцип българско население се е срещало даже и през XIII в.⁽⁴⁾ Единствено приемливото решение, както основателно отбелязва В. Ткадлчик, е "магистър Пресиан Българина", намерил убежище тук след успешно бягство от Византия. И двете посочени години, и възрастта на погребания (64 г.) съответстват на известното ни за Пресиан във византийските извори.

Друг важен аргумент за идентификация на погребания в Михаловце "княз" е самият надпис като епиграфска, езикова и жанрова даденост. Макар да е кратък, Пресиановият надпис има строго официална форма и звучене. Дори името на покойния княз, ако развържем слетите сред началното "П" букви *Е* и *Р* във втория му възможен вариант (или "ПРЕ", или "ПЕР"), ще прозвучи именно като "ПЕРСИАН"! Първо, тук имаме ясно изявен звук "Е" (вместо предаденото от

Михаил Девошки "Я" = гръцкото "ea" или само "a", както е в коментирания по-горе печат), второ - при този вариант близкият до Пресиан II негов писар, служител и пр. е предал *официална антропонимична форма*, идентична с автентичното прабългарско име на хан Персиан I от IX в. Всичко това не може да е случайно. Още нещо, формата на буквите, самите думи и т.н. имат поразително сходство с най-представителните паметници на българската кирилска епиграфика от IX-XI в.: надгробния надпис на ичиргу-боила Мостич, Битолският надпис на Иван Владислав и пр.(5)

Така научаваме, че неизвестно кога след 1030/1031 г. монахът Пресиан, макар и сляп, е успял да напусне Византия. Вероятно с помощта на свои привърженици той е достигнал до земите на кралство Унгария, на чиято територия се е намирал дн. гр. Михаловце. Би могло да се допусне, че той е управлявал някакъв български "анклав" от типа на по-късните влашки "кнезати", макар за подобни заключения за липсват нужните данни. Може би бъдещи археологически изследвания в този район ще хвърлят светлина върху състава на населението, неговата етнокултурна характеристика и т.н. Унгария е имала интерес от присъствието на такава личност, която би могла да ѝ послужи при евентуален конфликт с Византия. Такава война е имало например през 1059 г., но Исак I Комнин, съпруг на най-голямата Пресианова сестра, Екатерина, успял бързо да неутрализира унгарското нахлуване през Дунав.(6) Дали тогавашният унгарски крал Андрей (Андраш) I (1046-1060) е използвал по някакъв начин присъствието на Пресиан е невъзможно да се отговори. При това кралят се отказал от продължаване на действията южно от Дунав, когато Исак Комнин съсредоточил мощни ромейски сили в Триадица (Средец-София), и сам предложил мирни преговори. Това че в момента императрица е била Екатерина едва ли би могло да бъде пречка пред желанието на Пресиан да си върне бащиното наследство, но за подобно развитие липсвали благоприятни условия.

Кога Пресиан се е озовал далече на север е не по-малко труден въпрос, но това надали е станало преди голямото въстание на Петър Делян (1040-1041 г.). Вероятно ако по същото време Пресиан е бил близо до северозападните български земи, то въстанието би имало друго развитие, особено при предполагаемата пряка или косвена унгарска намеса в това мащабно антивизантийско движение. При този най-сериозен опит за възобновяването на българското царство претенции към българския престол предявява Алусиан, по-малък брат, който през 1018 г., поне в теоретичен план, е канартикин на Пресиан. След ослепяването и замонашването на българския владетел към 1030/1031 г., както личи и от самото развитие на нещата, Алусиан е бил приет от българската знат като *легитимен притежател на короната*. Консерватизмът на болярството, в който все още се е чувствало изконното прабългарско политическо наследство, бил "силната карта" на Алусиан в борбата му със "съмнителния" (самозванец) Делян. В такъв случай в онези бурни дни Пресиан трябва да е бил все още в манастир, защото, както вече подчертахме, ако е бил в Унгария и отново светско лице, нещата сигурно биха се развили по друг начин. Оставайки в чужбина, Пресиан II навярно е чакал

подходяща ситуация за реванш с империята, но такава за съжаление не се е появила повече. Надгробният му надпис, макар и косвено, показва, че българският княз е имал своя свита и канцелария. Неговите секретари са съхранили не само кирилската писменост и старобългарски държавен език, но и са продължавали да следват книжовната и епиграфска традиция от Преслав и Охрид.

БЕЛЕЖКИ:

1. Освен от мен (*Павлов. Пресиан-канартикин, 99-100, 103; Павлов. Пресиан II, 40-43*) надписът е включен в състава на българските паметници от *Смядовски. Епиграфика, 24-25, 201*. Неизвестно защо Пресиановият надпис не е посочен и коментиран в такъв модерен и фундаментален труд, какъвто се явява книгата "Българите във Византийската империя" на Ив. Божилов (срв. *Божилов. Българите, с. 251*). Същият подход на игнориране на надписа е възприел и *Йорданов. Печати, с. 78*. За съжаление поради обективни трудности поне засега нямам възможност за проучване на Пресиановия надпис и археологическата ситуация в Михаловце на място.

2. *Tkadlčik. Nápis, passim*. Вж. също и *Ткадлчик, В. Кирилівський напис в Михалівцях.- В: Науковий збірник Музею культури у Свиднику, 14, 1986, 397-407*.

3. *Vodoff. Titulature, 139-150; Бакалов. Владетел, 102-106*.

4. Става дума за българи в района на Спишкия манастир в Средна Словакия, които заедно с кумани, руси и др. православни се противопоставяли на опитите за тяхното покатоличване в края на XIII в. - срв. *Михайлов, Е. За руско-българската етническа граница до края на X в.- В: ГСУ-ФИФ, 65, 1971, кн. 3 (история), с. 189; Коледаров. География, 2, с. 13-бел. 36*.

5. *Popkonstantinov-Kronsteiner. Надписи, 14-16, 173, 185-186*.

6. Вж. *Тъпкова-Заимова, В. Долни Дунав - гранична зона на византийския запад. С., 1976, 81-82; Димитров, Хр. Унгария и българските земи под византийска власт през XI-XII в.- В: ИПр., 1994-1995, кн. 3, 5-6 с преглед на изворите и литература*.

V. БЪЛГАРИТЕ В ЕДНА МИНИАТЮРА ОТ Т.НАР. ВЕНЕЦИАНСКИ ПСАЛТИР НА ВАСИЛИЙ II

Известният Псалтир от Маркианската библиотека във Венеция (Cod. Marc. Gr. - Z 17) представлява обемист пергаментов ръкопис (29,5 на 30 см), изготвен, както се смята, към 1018-1019 г. (1) Той съдържа само две миниатюри, първата от които илюстрира някои от псалмите със сцени от живота на библейския цар Давид. Разбира се, далеч по-голям интерес винаги е представлявала втората миниатюра (фолио III-Г), чийто сюжет е пряко свързан с още неотшумялото покоряване на Първото българско царство от византийските войски през 1018 г. Въпреки че тази миниатюра, своеобразен императорски портрет, е добре позната на изследователите, все пак се налага да я представим накратко.

Върху наситено златист фон в горния пояс на миниатюрата е представен император Василий II Българоубиец във военен костюм (къса туника или скарамангион с богато украсени ръкави и пола, ризница, военен плащ-сагион, маниакон и високи червени ботуши), стъпил върху златист супендиум. В дясната си ръка василевсът държи дълго копие, лявата е опряна върху меч в червена ножница. Върху главата си той носи стема, придържана от архангел Гавриил, докато върхът на копието е придържан от архистратига на небесното войнство, архангел Михаил. Точно над главата на Василий в най-горния регистър на сцената е небесният цар Иисус Христос, който символично увенчава императора с корона, а от двете страни на триумфиращия император, в квадратни и кръгли медалиони (играещи същевременно ролята на нимбове - едно интересно и рядко решение), са образите на военните светци Теодор Стратилат, Димитрий Солунски, Георги, Меркурий, Прокопий и Нестор. Византийският владетел е представен със следния надпис: "ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΠΙΣΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΡΟΜΑΙΩΝ Ο ΝΕΟΣ", в който по-особено впечатление прави единствено определението "Млади". (2) То, разбира се, не отговаря на възрастта на Василий (р. 958, †1025 г., само шест години след създаването на този портрет) и цели персоналното разграничаване (и същевременно извеждането на произхода му) от неговия далечен прапрадядо Василий I Македонец (967-986), т.е. император Василий "Стари", което естествено подчертава славната история и "богоизбраността" на Македонската династия. Що се отнася до императора, тук той, в съответствие с характерния за византийския императорски портрет реалистичен маниер, е показан като възрастен мъж на около шестдесет години, какъвто по онова време е бил в действителност.

За нас най-голям интерес представлява групата знатни лица, показани в долния регистър на миниатюрата, където върху зеленикаво-синкав фон са представени осем души, проснати в нозете на императора (т.нар. "проскинисис"). Правени са различни опити за интерпретация на тази важна сцена и за идентификация на представените личности. Според П.-Ф. Шрам това са византийски аристократи от близкия кръг на императора - предположение, което основателно не се приема от други изследователи. (3) А. Грабар, Й. Спатаракис, Й. Иванов, В. Лазарев, В. Тъпкова-Заимова, В. Нешева, Ив. Божилов и др. с право

допускат, че става въпрос за български боляри, които са признали властта на Василий II и са получили от него високи титли и служби. (4) Според Ив. Божилов, който последен се е занимавал по-специално с въпросната сцена, тези лица могат да бъдат Добромир, Драгомъж, Богдан, Кракра, Несторица, Лазарица, Добромир Млади, Николица, Драгшан и "...най-сетне синовете на Иван Владислав." (5)

Преди време направихме един опит за идентификация на някои от българите в тази миниатюра (за съжаление, неизвестно защо оставен без коментар от такъв безспорен познавач на тази материя като Ив. Божилов), преди всичко на най-значимата фигура сред тях - княз Пресиан II. (6) Наред с Пресиан, както беше отбелязано още тогава, в тази сцена можем да търсим също братята му Алусиан и Аарон, бившия ичиргу-боил Богдан, може би Ивац, както и някои от визираниите по-горе български аристократи. Още тук обаче следва да се подчертае, че част от изброените от Ив. Божилов личности категорично нямат място в сцена, която изразява триумфа на Василий II над българите и българската държава. Така например тук определено не би могъл да присъства образът на Драгшан (управител на Воден, пленяван трикратно и бягал в България, езекутиран чрез набиване на кол поне няколко години преди 1018 г.). (7) Не би могъл да бъде изобразен и Добромир, преминал на византийска страна още в 1001 г. (може би идентичен с патриция и антипат Дамян-Добромир?), тъй като едва ли би било уместно и правдоподобно един високопоставен имперски служител още от началото на XI в. да бъде показван като победен от императора близо двадесет години по-късно. (8) Лазарица, Несторица (наричан от някои автори Давид Несторица, което е неправилно) и Добромир Млади наистина са били знатни лица, но, както пише Йоан Скилица, те просто "... били почетени по царски", без да се казва какви титли точно са получили. (9) Ясно е обаче, че титлата на всеки един от тях не е била нито "магистър" (дадена единствено на Пресиан като победен владетел!), нито "патриций" (каквато получават Алусиан, Аарон, Богдан, Кракра, Драгомъж, Елемаг, Гавра и Димитър "Полемарх", а няколко години по рано и Николица). В този смисъл едва ли трябва да очакваме присъствието им сред царските синове и още неколцината най-видни българи, които в оня исторически момент са олицетворявали в най-пълна степен самата покорена от василевса противникова държава.

Няма спор, че сюжетът на миниатюрата визира триумфа на Василий II (при това той е отпразнувал победата си двукратно - в Атина и разбира се в Константинопол) (10), във връзка с покоряването на България през есента на 1018 г. През X в., доколкото знаем от византийските извори, са организирани няколко грандиозни триумфа от подобен род. Две такива тържества е имало при царуването на Константин VII Багренородни (945-959), в които главна роля е играел доместикът Льв Фока, а при едното от тях самият император стъпил върху главата на проснатия в нозете му пленен арабски принц. През 961 и (или) 963 г. е имало нови два триумфа по повод победите на Никифор II Фока над арабите от Крит и, ако вярваме на Скилица, над онези на известния емир Сеиф-ад-Даула. (11) Познат е и злочастният епизод от българската история, когато Йоан I Цимисхи

(971-976) с триумф в Константинопол отпразнувал превземането на Велики Преслав, пленяването и детронацията на цар Борис II (969-971).⁽¹²⁾

Съзнавам, че настоящият опит за идентификация на представените в миниатюрата високопоставени българи е неблагоприятна и несигурна задача. Такъв опит крие своите рискове, вкл. неизменните при такива проучвания упреци в пресилено тълкуване на малкото факти, може би във фантазиране и т.н., и т.н. Такива упреци по принцип не ме притесняват, доколкото винаги съм предпочитал “търсаческите”, емпирично-изследователски “моменти” и “провокации” пред ширещото се, нерядко даже толерирано в нашата медиевистика застинало, понякога буквоедско изброяване на познати неща, както и обичайното “запознаване” на научната аудитория с известни факти, чужди или свои приноси. И все пак, оскъдните ни знания за последните години от историята на Първото българско царство, за представителите на неговия политически и военен елит не могат да не провокират търсенето на всички възможни следи от този драматичен и трагичен период в българската история.

Непременно трябва да се подчертае, че художникът в никакъв случай не представя условни лица! - напротив, индивидуализацията на портретите, подчертаният психологизъм и тънък рисунък демонстрират не само дарбата на миниатюриста, но и обстоятелството, че той е познавал и *виждал многократно* същите тези лица. В този смисъл въпросната миниатюра, привлечена многократно в най-известните трудове по история на византийското изкуство, и досега остава пренебрегната като един от най-интересните и талантливо изпълнени образци на художествената миниатюра от времето на т.нар. Македонски Ренесанс.

Нека преминем по същество към нашата цел - опитът за персонална идентификация на представените от неизвестния византийски художник българи. За по-голяма яснота ще ги разгледаме последователно, използвайки една по-особена “двойна номерация” (с букви и цифри), която ни позволява да направим повече бележки към всеки индивидуален портрет, както и да “разиграем” повече варианти на интерпретация.

А. ПРЕСИАН II. Според мен неговата идентификация е безспорна, тъй като именно младият мъж в царско облекло (заедно с Василий II) е в центъра на изображението (№1). Костюмът му е почти напълно идентичен с онзи на императора, като изключим короната и бойната ризница, чието отсъствие при един победен във война чужд владетел е не само обяснимо, но и съзнателно търсено решение от страна на неизвестния художник. Пищният костюм (далматика или скарамангион) е в типичния за епохата тъмновиолетов “царски пурпур”.⁽¹³⁾ В никакъв случай представеният тук не би могъл да бъде нито Самуил, нито Иван Владислав, тъй като и двамата (освен че вече не са били между живите, което прави изобразяването им неуместно, пък и подобно решение се разминава с византийското разбиране за триумф над победен противник!), дори и приживе, съответно през 1014 и 1018 г., са били значително по-възрастни.⁽¹⁴⁾ Предвид информацията от надгробния надпис на “княз Пресиан”, за който вече нееднократно стана дума,⁽¹⁵⁾ както и чрез най-елементарните пресмятания около

възрастта на Иван Владислав и неговите деца, изображеният може да бъде единствено Пресиан II. Именно той в ролята си на *победен чужд владетел* е точно под дръжката на императорското копие - детайл, който по особено красноречив начин символизира победата на Василий II. Още нещо, единствено Пресиан, Василий II и, естествено, “небесният цар” Христос са показани в *пълнен en face*, както би трябвало и да бъде при владетелските портрети.

Б. АЛУСИАН (?). Вероятно това е младият мъж редом с Пресиан II, на първия ред вляво (№ 2). Показан е в най-голяма близост до пленения български владетел не само защото е негов брат, но вероятно и поради обстоятелството, че именно Алусиан още от февруари 1018 г. е престолонаследник (канартикин). Тъй като не е известно Пресиан II да е имал деца, още повече пък към 1018 г., то ролята на престолонаследник би трябвало да е поел следващият го по възраст негов брат - такъв е например случаят със Симеоновите синове Петър и Йоан (Иван) в 927 г. Предвид действащата до края на Първото царство прабългарска традиция, за което в “Охридския период” има достатъчно примери, подобно решение е повече от правдоподобно.⁽¹⁶⁾ Навярно именно то е било в сила през 1040-1041 г., когато Алусиан в качеството си на легитимен наследник на българската корона се включва във въстанието на Петър Делян. Както е известно, царският син дори успява да измести Делян (според изворите, особено добавката на Михаил Деволски към текста на Скилица, водачът на българското въстание е самозванец!) от ръководните му до този момент позиции.

Предполаганият от нас Алусиан е облечен в синя туника (или скарамангион) - цвят, с който е представен например кесарят Варда, вуйчото на император Михаил III (842-867) в Мадридския илюстриран ръкопис на хрониката на Скилица.⁽¹⁷⁾ Дрехата е с богато украсени ръкави (златосърмена украса, която виждаме и в няколко варианта и при другите портрети), но с по-семпли маншети от тези на Пресиан и Василий II. Този българин е показан като младеж, с още юношеско лице и без брада, което отговаря и на тогавашната възраст на Алусиан (под 20 години). Носи златист колан, отразяващ високото му положение във властта.

В. БОГДАН (?). При умалените репродукции на миниатюрата (напр. в трудовете на А. Грабар, Д. Талбот-Райс, Спатаракис и др.) се създава впечатлението, че бихме могли да открием още един голоброд мъж (№ 5). В такъв случай това би трябвало да бъде третият брат, *Аарон*, бъдещият прочут византийски военачалник, който през 1019 г. е бил на не повече от 16-17 години. Върху репродукциите в естествения размер на миниатюрата обаче личи, че въпросният българин, облечен в дреха от червена коприна, носи къса “оформена” брада и определно изглежда по-възрастен от Пресиан. Коланът и ивиците върху ръкавите на туниката личат благодарение на изпадането на златистия им фон, една от най-характерните повреди върху миниатюрата. Изключително интересна и неотбелязвана досега подробност е, че на дясното си ухо този българин носи *златна обеца*.⁽¹⁸⁾ За съжаление нямаме точен български, а и византийски паралел на подобна “мода” в средите на висшата аристокрация. Носенето на обеца в качеството на инсигния срещахме обаче в случая с руския княз Святослав Игоревич,

така, както ни го е представил Лъв Дякон при срещата му с император Йоан Цимисхи край Дръстър през лятото на 971 г. (19) Може ли тази руска практика да има български (или сроден с българския) произход и какво би могла да означава в нашия случай?

Изясняването на този въпрос изисква специално внимание, но все пак, струва ми се, носенето на обеща от Святослав отразява не норманска или славянска, а по-скоро номадска традиция. Както е известно, в това отношение киевските владетели са били под прякото влияние на Хазарския каганат и българите (волжски, дунавски или "черни"- Батбаянови прабългари, останали поданици на Хазарския хаганат), а по-късно на кумани (рус. "половци") и татари. В такъв смисъл трябва да се тълкува и обещата в нашия случай, когато става дума за виден представител на българската аристокрация от началото на XI в. Доколкото такива украшения, в случая обещите, влизат в костюмите на знатните номади от различни народи през средновековието, вкл. при древните тюрки от VI-VII в., прабългарите, куманите и т.н. (20), то за пореден път можем да констатираме силното и изконно прабългарско влияние в двора на цар Самуил и неговите наследници.

Достатъчно известни са примерите за носенето на "български (прабългарски) дрехи" и след покръстването, вкл. от братята на цар Петър, Венеамин (т.нар. Боян "Магьосника") и Йоан; от висши български дипломати, описани от Лиутпранд и Ибрахим ибн Якуб (отново във времето на Петър) и т.н. Споменава се за приложения върху коланите, "маджарски" (номадски) прически и пр. (21) което прави напълно допустимо и носенето на обеща като знак на определено достойнство. Възможно е, обещата да е останала като своеобразна военна инсигния при конкретен висш военен функционер. Нека припомним, че в Киевска Русия във времето на Святослав Игоревич князът е все още главно военен предводител, а не толкова монарх-"автократор" ("самодържец") във византийския и българския смисъл на думата. С други думи, възможно е изображението (№ 5) да е някой от най-висшите военни в Охрид, например кавханът или ичиргу-боилът ("чръгобия", както е звучала титлата през X в.). Най-известната личност, носила титлата "кавхан" по онова време, е Дометиан. Би било естествено близо до Пресиан да видим именно него. Обстоятелствата в 1018 г. обаче са други - български кавхан не се споменава въобще (!), а самият Дометиан е пленен от ромеите три години по-рано. Съдбата на кавханската институция за времето от средата на 1015 (плениването на Дометиан и последвалото наскоро след това убийство на неговия брат и наследник кавхан Теодор) до февруари 1018 г. (гибелта на Иван Владислав) е неясна. Възможно е кавханската власт да е поета от Мелитон, но през 1018 г. той или не е бил вече жив или пленен в 1015 г., или пък е бил достатъчно изолиран от властта, за да не бъде упоменат изрично от Йоан Скилица - нито сред "капитулантите" около царица Мария, нито сред "непримиримите" около Пресиан II, Ивац и т.н. За сметка на кавхана през 1018 г. ярко изпъква "топархът на крепостите вътре" (=ичиргу-боил) Богдан, който от името на царицата предлага българската капитулация заедно с патриарх Давид. (22) Едва ли е случайно, че този българин на минитюрата е поставен максимално близо до еквладетеля

независимо от противоположните позиции на Пресиан и Богдан в 1018, през 1026 г. последният участвал в първия Пресианов заговор и бил ослепен от византийските власти. Както вече бе показано, Богдан по силата на вековната българска традиция оставал "ичиргу" ("вътрешен") на владетеля дори и след гибелта на държавата.

Г. КРАКРА (?). Втори във втория ред вдясно (№ 8). Възрастен мъж с тъмна брада, облечен в синя туника и златист колан. Положително това е портретът на някой от високопоставените българи, които още през 1018 г. вече са били на византийска служба. Възможно е именно този мъж да е кавхан Дометиан, който бил пленен в Мъглен през 1015 г., но не бил хвърлен в затвора, а изпратен заедно с войските си на арабския фронт във Васпуракан. Високото положение на кавханите, особено в случая с Дометиан, е било ясно за ромеите. В ще припомним, че точно Дометиан е наречен "съобщник" във властта на Гаврил Радомир. (23) По-малко възможно е тук да търсим неговия по-малък брат Мелитон, чието положение във времето на завоеванието не е ясно, но името му все пак е било широко известно, доколкото го научаваме от епископ Михаил Деволски. (24)

И все пак, художникът показва триумфа на Василий II над българите именно в 1018 г. (!), т.е. над онези български знатни лица, които не въобще, а в конкретния исторически момент са олицетворявали българската власт, държавна идея и суверенитет; хората, които в крайна сметка са били символ на доскорошната непримирима, отчаяна, перманентна българска съпротива! Това прави Дометиан определено неподходящ за тази сцена. Това би могъл да бъде и ичиргу-боилът Богдан или пък прочутият Кракра, който през пролетта на 1018 г. имал персонални заслуги пред Василий II за капитулацията на българското болярство. (25) Нека припомним, че през 1017 г. например Кракра, който по принцип вероятно е бил комит на Средецката област, е притежавал някакви извънредни прерогативи предвид контактите с печенезите, може би с покорените през 1000-1003 г. градове и райони на север от Балкана и пр. В тази връзка Йоан Скилица го представя като почти равен по мощ със самия цар Иван Владислав). Кракра получава от василевса титлата "патриций", което го прави подходящ обект за такава триумфална сцена.

* * *

Нека обърнем поглед към останалите четирима българи (№ 3, 4, 6 и 7), които също създават много трудности, но има един важен признак, който ги обединява - те са показани без колани! Тази съществена подробност е в пряка връзка с такива текстове като "Клиторологиона на Филотей" (краят на IX в.) и "За церемониите във византийския дворец" на Константин Багренородни, според които знатните пленници-араби били задължително без колани дори и във време на пищни дворцови тържества и приеми, макар поради благосклонността на императора да участвали в тях наравно с ромейската знат. Коланът има дълбок

смисъл във византийския церемониал, а лишаването от него още от древността символизира липсата на оръжие, т.е. на свобода.(26) При положение, че част от българите имат колани (със сигурност четиримата по-горе), то тази подробност ясно показва, че тук не става въпрос за условна несвобода (в смисъла на демонстрираната победа над българската държавност по принцип), а за конкретно правно състояние - затвор, домашен арест и т.п. С други думи, към времето на създаването на миниатюрата тези българи са продължавали да имат официален статус на нелоялни към новата власт елементи, затворници, бунтовници. Такива могат да бъдат най-вече такива прочути българи като *Ивац*, *Николица*, *Гавра* и, може би, *Елемаг*. В крайна сметка, това са известните ни от изворите имена. Все пак нека потърсим някои варианти поне дотолкова, доколкото ни позволяват оскъдните данни.

Д. *НИКОЛИЦА* (?). Единият от двамата възрастни плешиви мъже, онзи на първия ред вдясно (№ 3), би могъл да бъде например знаменитият *Николица* (*Никулица Стари* у Кекавмен), преминал на българска страна още във времето на цар Самуил. За него със сигурност се знае, че е бил в немилост при Василий II, държан дълго време под арест. От друга страна, още преди 1018 г., при второто му пленяване, той бил почетен с високата титла "патриций". Значимостта на Николица в очите на ромеите, което несъмнено говори за високото му положение в българския лагер, личи от редица обстоятелства: фактът, че именно той наред с Пресиан II и Ивац оказва съпротива на императора в албанските планини; че капитулацията му е представена с нарочна миниатюра в Мадридския илюстриран прелист на Скилица; че, разказвайки за него, Кекавмен определено свидетелства за авторитета на тази личност и потомците от "рода на Никулица" както в България, така и в Константинопол.(27) В подкрепа на нашето допускане е и напредналата възраст на този българин, доколкото Николица се включва в "голямата политика" още през осемдесетте години на X в.

Е. *ИВАЦ* (?). Не е изключено представеният до него, също така възрастен българин (№ 4), да е *Ивац*. Художникът сякаш е показал, че този човек е *ослепен* (ако нашето впечатление, разбира се, не се дължи на една от многото повреди на изображенията при сегашното състояние на миниатюрата), което отговаря наистина на съдбата Ивац след 15 август 1018 г. Ивац е държан под арест очевидно и след като е отведен от Василий II в Константинопол заедно с членовете на царската фамилия. Що се отнася до възрастта му, трябва да се има предвид, че във въстанието на Делян участва неговият син (?) Мануил Ивац, който тогава е авторитетна и влиятелна личност. С други думи, ако Мануил през 1040 г. е бил над тридесет или четиридесет годишен, то самият Ивац (споменат за първи път през 1015 г., и то като един от най-мощните и влиятелни български велможи!) през 1018 г. положително трябва да е бил относително възрастен.

Ж. *Неизвестен българин* (№7), отново с обеща (!), още по-трудно забележима в сравнение с № 5 (идентифицираният тук евентуално като ичиргу-боила Богдан). Определено е без колан, но, ако се съобразим с цветовата символика на одеждите (виолетов "царски пурпур", както при Василий II и Пресиан II), явно става въпрос

за лице, много близко по произход до династията. Скилица неясно съобщава за един "племенник" ("анепсиос") на цар Иван Владислав, пленен от ромеите през 1017 г. в сражението при Сетина заедно с отряд от 200 тежко въоръжени конници и веднага ослепен.(28) Междупрочем и при него, както е и при № 4 (Ивац?), като че ли художникът е загатнал обстоятелството, че представеният българин е сляп. Въпросът за този племенник на Иван Владислав, съответно - *първи братовчед на Пресиан II*, е оставен без внимание в историографията. Без да твърдим, че тук е показан именно този, неизвестен по име българин, следва въпроса какво трябва в конкретния случай да разбираме под "анепсиос", в смисъл дали не става дума за племенник по някаква "странична" линия? Струва ми се, че място за съмнения в прякото родство на този българин с династията няма. Така или иначе, в случая трудностите са извънредно много, за да дадем някакъв по-определен отговор.

З. *ЕЛЕМАГ* (?) и *ГАВРА* (?). И двамата са определени от Скилица като "архонти и патриции". Ако Елемаг е бил българският управител на Белград (дн. сръбска столица, което ми се струва по-възможно), а не на южния Белград (Берат в дн. Албания), то той вероятно е имал някоя от високите български титли "таркан" или "комит". Един от българите с № 6 и (или) № 7 (ако се абстрахираме от казаното за племенника на Иван Владислав) наистина би могъл да бъде *Елемаг* или *Гавра*, арестуван и хвърлен в затвора през есента-зимата на 1018-1019 г. Гавра бил осъден и ослепен, докато свързаният с него *Елемаг* (или Елинаг Францис, както го нарича Михаил Деволски) бил оправдан и реабилитиран.(29) Тъй като обаче за Елемаг не знаем колко време е престоял в като затворник в Солун, то не е изключено към момента на създаването на миниатюрата той да е бил все още там, което го прави подходящ за българин без колан в разглежданата тук миниатюра. И тримата, Ивац, Гавра и Елемаг, очевидно са влизали във върховете на българския политически елит, доколкото според твърденията на Йоан Скилица те не просто оказвали съпротива, отказвали да се предадат на императора и т.н. (срв. случаите с Николица и със сремския управител "Сермон"), но определено имали намерение да възстановят току-що погиналото българско царство. На тази основа, като имаме предвид писаното от Михаил Псел и Скилица, че върховната власт в България е отредена единствено за личности от "царския род", би могло да се предполага (особено за Ивац), че тези трима българи са били близки роднини на владетелския дом.

Разбира се, при идентификацията на № 6 бихме могли да търсим и струмишкият управител (комит?) *Драгомъж*, който заедно с Кракра получил титла "патриций", и самия *Кракра* (или пък Богдан? - вж. по-горе), евентуално *Николица Млади* (последният например бил командир на най-елитния отряд на българската армия, а когато се предал на Василий II, получил високите титли "протоспатарий" и "стратег") и т.н., и т.н.(30) Всички те обаче не биха били представени без колани. Тогава остава възможността за съвсем други високопоставени българи, споменати в хрониката на Скилица.(31) Добавките на епископ Михаил Деволски все пак показват, че Йоан Скилица (т.е. неговият незапазен първоизвор за този период) не познава редица влиятелни личности в

българската държавна йерархия при Самуил и неговите наследници. Естествено, могат да бъдат "разиграни" и други варианти на идентификация, но, струва ми се, те не биха дали никакъв резултат.

И така, ако обобщим нашите разсъждения, то "списъкът" на най-високопоставените българи, олицетворяващи покорената българска държава, поради което именно са изобразени на миниатюрата във Венецианския Псалтир на император Василий II Българоубиец, би изглеждал така:

1. *Пресиан II* (последен владетел на Първото българско царство през февруари - август 1018 г., носещ титлата "княз", наследник на "българския самодържец" Иван Владислав. Получил от Василий II титла "магистър");

2. *Алусиан* (втори син на Иван Владислав, от февруари 1018 г. "канартикин"- престолонаследник на Пресиан II. Василий II го удостоява с титла "патриций");

3. *Николица* (виден столичен военачалник с неизвестна българска титла, получил от Василий II византийската "патриций" преди 1018 г. След завладяването на България държан дълго време в затвора или под домашен арест);

4. *Ивац* (виден столичен военачалник с неизвестна българска титла, вероятно роднина на царската династия). Ослепен и държан в затвора по заповед на императора);

5. *Богдан* ("топарх на вътрешните крепости" = ичиргу-боил). През 1018 г. Василий II го удостоява с титла "патриций". През 1026 г. е ослепен заради участието си в първия заговор на Пресиан);

6. *Елемаг* или *Гавра* (видни български боляри, може би комити на северозападни български комитати. Възможно е Елемаг да е бил управител на дунавския Белград. И двамата получават титлата "патриций". През зимата на 1018-1019 г. са арестувани в Солун по подозрение за заговор против византийската власт. Елемаг е оправдан, а Гавра успява да избяга, но скоро е задържан и ослепен);

7. *Неизвестният по име племенник на Иван Владислав*, първи братовчед на Пресиан, съответно най-близък роднина на династията. Пленен и ослепен в края на 1017 г. Подробности за него отсъстват.

8. *Кракра* (прочут български военачалник, вероятно комит на Средецкия комитат, чийто център по стратегически причини е бил изместен в Перник. През 1018 г. Василий II го удостоява с титлата "патриций").

* * *

Естествено, предложените идентификации си остават в различна степен хипотетични. Относително най-сигурна е тази на Пресиан II, а в голяма степен това важи и за Алусиан. Струва ми се, че ако дори само това е вярно, и то само по себе си не е никак малко при оскъдицата от извори и данни за тези събития. Както вече неведнъж бе изтъкнато, възможни са различни комбинации и предположения, тъй като при отсъствието на каквито и да било имена, някакви по-категорични знаци за определено място в йерархията и т.н., и т.н. обичайният

изследователският подход се превръща в уравнение с увеличаващ се брой неизвестни... Въпреки това, ще ми се да се надявам, че главоблъсканицата с въпросната тъй важна за нашата история миниатюра няма да бъде преценена като излишно и самоцелно усилие. Ако не друго, тя поне ни предоставя възможността да се вгледаме и потърсим някои нови щрихи към историческите портрети на личностите, олицетворявали българската държава в един от най-трагичните и съдбовни моменти от нейната история.

БЕЛЕЖКИ:

1. *Walter, Chr.* The aristocratic Psalters and Ode Illustration in Byzantium. - In: *BSI.*, LI, 1990, 1, 43-52.

2. Вж. репродукцията в: *Talbot Rice, D.* Art of the Byzantine Era. New York-Toronto, 1981, 100-101, 105-III. 91 (Тук неточно миниатюрата е отнесена към времето около 1017 г.).

3. *Schramm, P.-F.* Das Herrscherbild in Kunst der fruhen Mittelalters. - In: *Votrage der Bibliothek Warburg*, 2, 1924, S. 171 (недостъпно). Цит. по *Spatharakis, I.* The Portrait in byzantine illuminated manuscripts, Leiden, 1976, 23-25, fig. 6. Срв. и *Божилков*. Българите, с. 192, бел. 65.

4. *Λάμπρος, Σπ.* Λεύκωμα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων. *Αθ ἤναι*, 1930, σελ. 56; *Spatharakis, I.* Op. cit., 23-25, fig. 6.; *Иванов, Й.* Облеклото у старите българи. - В: *Родина*, III, 1941, кн. 3, 5-12; *Тъпкова-Заимова, В.* Към въпроса за византийското влияние върху българското облекло през Първата българска държава. - В: *ИИБИ*, т. 1-2, 1951, 298-305; *Наследникова, В.* История на българския костюм. С., 1974; *Нешева, В.* Костюмът през Първото българско царство. - В: *Първи международен конгрес по българистика. Доклади. Симпозиум "Славяни и прабългари"*. С., 1982, с. 357; *Панов*. Средновековна Македонија, 3, с. 731 (Василий II и подчинили се под властта му представители на "Македонското" царство); *Божилков*. Българите, 161-162, както и бел. 63-67, 73.

5. *Божилков*. Българите, с. 162.

6. *Павлов*. Пресиан II, 31-33.

7. *Scylitzes*. Hist., p. 345; *ГИБИ*, 6, 280-281; *ВИИНЈ*, 3, с. 99, 113 (коментари на Я. Ферлуга); *Златарски*. История, I/2, 682-683, 707, 720; *Божилков*. Българите, с. 307 (№ 342).

8. *Scylitzes*. Hist., p. 344. За него и за Дамян Добромир срв. *ККСБ*, 85-86, 92 и *Божилков*. Българите, 303-304 (№ 334), 305 (№ 338).

9. Името "Давид" към онова на Несторица (*Scylitzes*, Hist., p. 359: 30-32) е неправилно слято в *ГИБИ*, 6, с. 285 и от *Божилков*. Българите, 346-347, № 431), но то се отнася към византийския стратег Давид Арианит. Вж. вярната интерпретация във: *ВИИНЈ*, 3, с. 110; *ЕПЛВИП*, III, σελ. 157.

10. Византийският императорски триумф през онази епоха задължително е завършвал с благодарствена служба към Св. Богородица, каквато Василий II действително извършил в Атина. Както се предполага, този "атински сюжет" е намерил своеобразен алегоричен израз и в изображението върху т.нар. "Бамбергска тъкан" (*Lafontaine-Dosogne, J. Histoire de l'art byzantine et chretien d'Orient. Louvaine-la-Neuve, 1987, p. 143; Тъпкова-Димитров-Павлов. ХЕС, 6, с. 198, 200*). За мястото на Богородичния култ във военните триумфи срв. *McCormick, M. Eternal Viktory (Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and Early Medieval West). Cambridge-London-New York, 1986, 132-133; Grierson, Ph. Byzantine coins. London, 1982, p. 37* (Св. Богородица увенчава с корона победоносният император Никифор II Фока!); *Лев Диакон. История, с. 275-бел. 65; Симеонова. Семиотика, 38-39*, която анализира подробно случая с триумфа на Йоан Цимисхи над българите, персонално спрямо цар Борис II, през 971 г.

11. Вж. по-подробно интересният и компетентен анализ на *Симеонова. Семиотика, 29-43* с посочените там извори и литература.

12. *Златарски. История, I/2, 627-630; McCormick, M. Op. cit., 170-174; Симеонова. Семиотика, 38-39; Вж. и Павлов, Пл. Борис II. - В: Преслав, т. 5. С., 1993, 46-51.*

13. *Кондаков, Н.П. Очерки и заметки по истории средневекового искусства и культуры. Прага, 1929; Същият. Les costumes orientaux a la Cour byzantine. - In: Byzantion, I, 1924, 7-49.*

14. Въпросът за възрастта на Самуил и други членове на династията е разгледан подробно от *Венедиков, Ив. Първият брак на Гаврил Радомир. - В: Сборник в памет на проф. Ал. Бурмов. С., 1973, 144-157. Вж. също и Илјовски, Р. Византиско-унгарски сојуз во почекот на XI в. против Самуил и неговите наследници. - В: ЗРВИ, т. 29-30, Београд, 1991, 92-94, бел. 53.*

15. *Tkadlčik. Napis, 113-123; Павлов. Княз Пресиан II, 40-43*, както и тук по-горе: гл. IV.

16. За Алусиан вж. най-общо *Андреев-Лазаров-Павлов. ККСБ, 140-16; Божилков. Българите, 236-239; ЕПЛВИП, I, 269-270* (А. Саввидис и Р. Радич). За престолонаследията срв. напоследък *Йорданов, Ив. Сфрагистични паметници от ранната българска държава. - В: Проблеми на прабългарската история и култура, 2. С., 1991, 36-42*, по-специално: 40-42 ("Печати на български престолонаследници-канартикини"); *Георгиев. Българският престолонаследник, 3-12*. Срв. също *Николов. Прабългарската традиция, 124-130*, където авторът приема, че след отстраняването на Петровите братя Михаил (преди 927 г., +930 г.) и Йоан (928 г.) титлата "канартикин" е била изоставена, "... като се е запазил само принципът на престолонаследията" (с. 127). Обаче, въпреки останалите точни наблюдения на Г. Николов, вкл. извода му, че нямаме преки примери с названието "канартикин" след 30-те години на X в., все пак данните в такъв официален паметник като "За церемониите във византийския дворец" на Константин VII (съставен през 50-те години на същото столетие!) според мен не дават основание за подобно заключение - срв. *Constantinus Porphy. De ceremoniis, 681-682; ГИБИ, 5,*

221-222. За приемствеността между Плиска, Преслав и Охрид вж. и моите бележки: *Павлов, Пл. От Пресиан I, 240-249.*

17. *Божков. Мадридския ръкопис, с. 57, фиг. 25* (мин., л. 80 Ra).

18. За Арон (Аарон) вж. *Андреев-Лазаров-Павлов. ККСБ, 24-25; Божилков. Българите, 241-244* (№ 158). Върху наличието на *обеца* при портретуването на този българин (една ярко индивидуална особеност!) ми обърна внимание колегата н.с. д-р Константин Тотев. Използвам случая да му благодаря както за помощта при анализирането на тези образи, така и за предоставянето на някои труднодостъпни издания.

19. *Leon Diac. Hist., p. 157; ГИБИ, 5, с. 273; Лев Диакон. История, с. 82, 213-214* (бел. 58, където се обръща внимание и на "номадската" прическа на руския княз). Във Византия не е било прието мъжете да носят обеци. Отчасти изключение е имало при моряците, както и понякога при малките момчета - вж. *Koukoles, P. Vie et civilisation byzantines, t. 4. Athenes, 1951, 356-360, 386.*

20. *Стени Евразии в епоху Средновековья* (Под ред. С. А. Плетневой). Москва, 1981, с. 150, рис. 37 (вкл. находки от т.нар. Салтово-Маяцка култура, свързана с прабългарите в Северното Причерноморие); *Кубарев, В. Д. Древнетюркские изваяния Алтая. Новосибирск, 1984, 29-31, рис. 5*, който разглежда и различните типове обеци. Отбелязва се, че обеците "... органично влизат в комплекса от украшения в костюма на древнетюркския воин, което неведнъж е било потвърждавано с веществени археологически находки (пак там, с. 31). С подобна обеца виждаме един кумански вожд в унгарска миниатюра от XIV в., единична обеца е намерена и в кумански гроб, отново в Унгария - вж. *Pálóczi Horváth, A. Petschenegen, Kumanen, Jassen. Budapest, 1989, Приложения: фиг. 51, 66*. С масивна златна обеца на дясното си ухо е и Чингис-хан на една средновековна рисунка, вероятно от средата на XIII в. - Срв. *Stolica Apostolska a świat mongolski w polowie XIII wieku* (Pod red. J. Strzelczyka). Poznań, 1993, s. 26, rys. 4. Както е известно, този обичай се среща и при по-късните руски и украински казашки предводители. Интерес представлява и едно археологическо откритие от нашите земи - срв. *Капелкова, Хр. Накити от средновековния некропол от Симеоновград* (Предварително съобщение). - В: *Археология, 1989, кн. 1, 48-56*. Интересно впечатление със своя инвентар прави един от гробовете, който вероятно е принадлежал на местния управител. Той съдържа една *сребърна обеца*, печатче, наниз на гърдите, кръст и останки от представително облекло, като е определян хронологически към времето от края на X до средата на XII в.

21. *ГИБИ, 5, с. 135; ХИБ, I, с. 168* (Лиутпранд), 169 (Ибрахим ибн Якуб), 243 (Продължителите на Теофан).

22. Вж. *Венедиков. Устройство, с. 32. Вж. и по-горе, гл. III.*

23. Срв. *Scylitzes. Hist., p. 353-353; ВИНН, 3, с. 114, 116* (с по-подробен коментар). За него вж. повече в: *Павлов. Военачалниците, с. 9-11.*

24. Положението на Мелитон през 1018 г. остава неясно. Така напр. *Божилков. Българите, с. 318* (№ 374) приема, че той е преминал на византийска страна още в 1015 г. заедно с брат си Теодор. От съответната добавка на Михаил Деволски

според мен не може да бъде направен такъв категоричен извод (Павлов. Военачалниците, с. 12). Епископ Михаил (Гюзелев. Извори, с. 47, 53; ВИИНУ, 3, с. 116 и бел. 126) просто пояснява: "Θεόδωρος ὁ Καπχάνης ὁ ἀδελφός Δομετιανοῦ καὶ Μελίτωνος" ("Теодор Капхана, братът на Дометиан и Мелитон"). Независимо, че името на Мелитон е дадено в им.п. (това е накарало Б. Прокич да приеме, че "Мелитон" е второ име на Дометиан), то явно се обвързва с генетивната конструкция за кавхан Теодор. Както в текста на Скилица, така и в добавката на епископ Михаил действащото лице е кавхан Теодор, докато за поведението на брат му Мелитон въобще не става дума. В. Гюзелев обаче прави друг превод (или преводна интерпретация), според който текстът трябва да се разбира в следния смисъл: "... кавхан Теодор, брат на Дометиан и на заловения в Мъглен Мелитон..." (вж. пак там, с. 53). Ако приемем този вариант, който също е възможен, излиза, че Мелитон не е преминал на византийска страна с Теодор, а е бил пленен заедно с най-големия брат, а именно кавхан Теодор. Интересен е въпросът за личното име "Мелитон", за което в посочената по-горе статия допуснах възможен ирански произход, характерен за редица други прабългарски антропоними. Разбира се, иранска основа на името не е невъзможна, но в конкретния случай то определено може да се свърже с разпространението на култа към Св.св. Четиредесет (Севастийски) мъченици - култ към прочути военни светци, почитането на които, особено от IX в. нататък, е било силно застъпено във Византия, а след покръстването и в България. Мелитон се е казвал най-младият от мъчениците, единият от двамата (в рамките на тази сакрална група, заедно с водача им Кандид), упоменавани най-често с личните си имена - срв. *Жития на светиите*. С., 1991, 135-137. За култа срв. *Пандурски, В.* Св. Четиредесет мъченици в иконографията. - В: *Църковен вестник*, 1961, бр. 11, 2-4; *Банк, А.* Искусство Византии в собрании Государственного Эрмитажа. Ленинград, 1960, 122-125, 128 (№ 77-80); *Lecaque, P.* L'iconographie des Quarante martyrs de Sebastie dans la peinture murale et les icones en Bulgarie. - In: *Bulgaria Pontica Medii aevi*, IV (1987), Nessebre-Sofia (sous presse), по-специално: 4-7 (ръкопис), който привежда редица примери и литература. Интересен доклад на тази тема бе изнесен и от проф. Е. Бакалова на симпозиума, посветен на бележитата църква "Св.св. Четиредесет мъченици", проведен във В. Търново през 1994 г., като в сходна светлина този въпрос бе разгледан и от мен в същото заседание на симпозиума (материалите от този научен форум също са под печат). На Севастийските мъченици е посветено едно от похвалните слова на Климент Охридски (*СБЛ*, 2. Ораторска проза. С., 1982, 118-121, 323); една църква, най-вероятно от X в., във Водоча, край Струмица, и т.н. Най-яркото свидетелство несъмнено е т.нар. Темнички надпис с имената на част от мъчениците, вкл. "Мелит[он]" - вж. *Стојановић, Л.* Темнишки натпис X-XI в. - В: *Јужнословенски филолог*, 1913, кн. 1-2, 4-20, рис. 2; *Заимов.* Битолският надпис, Приложение № 6 (Снимка на надписа); *Смядовски.* Епиграфика, с. 204 (библиография). Примерите с този култ по време на Второто българско царство, особено при Иван Асен II (1218-1241), са добре познати, като същевременно издват една устойчива традиция. Интересно е, че "историята" на най-младия мъченик,

Мелитон, е разказана от Климент Охридски, но без да се съобщава името му. Както се вижда обаче, то е било добре познато на българите - или от някакъв, недостигнал до нас, превод на гръцко житие, или чрез проповедите (писмени или устни) във връзка с тяхната памет, отбелязвана на 9 март. Примерът с присъствието на антропонима "Мелитон" именно в кавханския род показва, че както във Византия, така и в България култът е бил популярен най-вече в средите на военната аристокрация.

25. *Венедиков.* Устройство, 132-138; *Андреев-Лазаров-Павлов.* ККСБ, 225-226.

26. *Симеонова, Л.* Семиотика, с. 35-36, където са приведени и съответните примери.

27. *Scylitzes.* Hist., 344, 363; *ВИИНУ*, 3, 97-98, бел. 72; 195-198 и посочената литература; *Кекавмен.* Советы, с. 52, 581 и особено 636; *Андреев-Лазаров-Павлов.* ККСБ, 295-296; *Божилков.* Българите, с. 347 (№ 432).

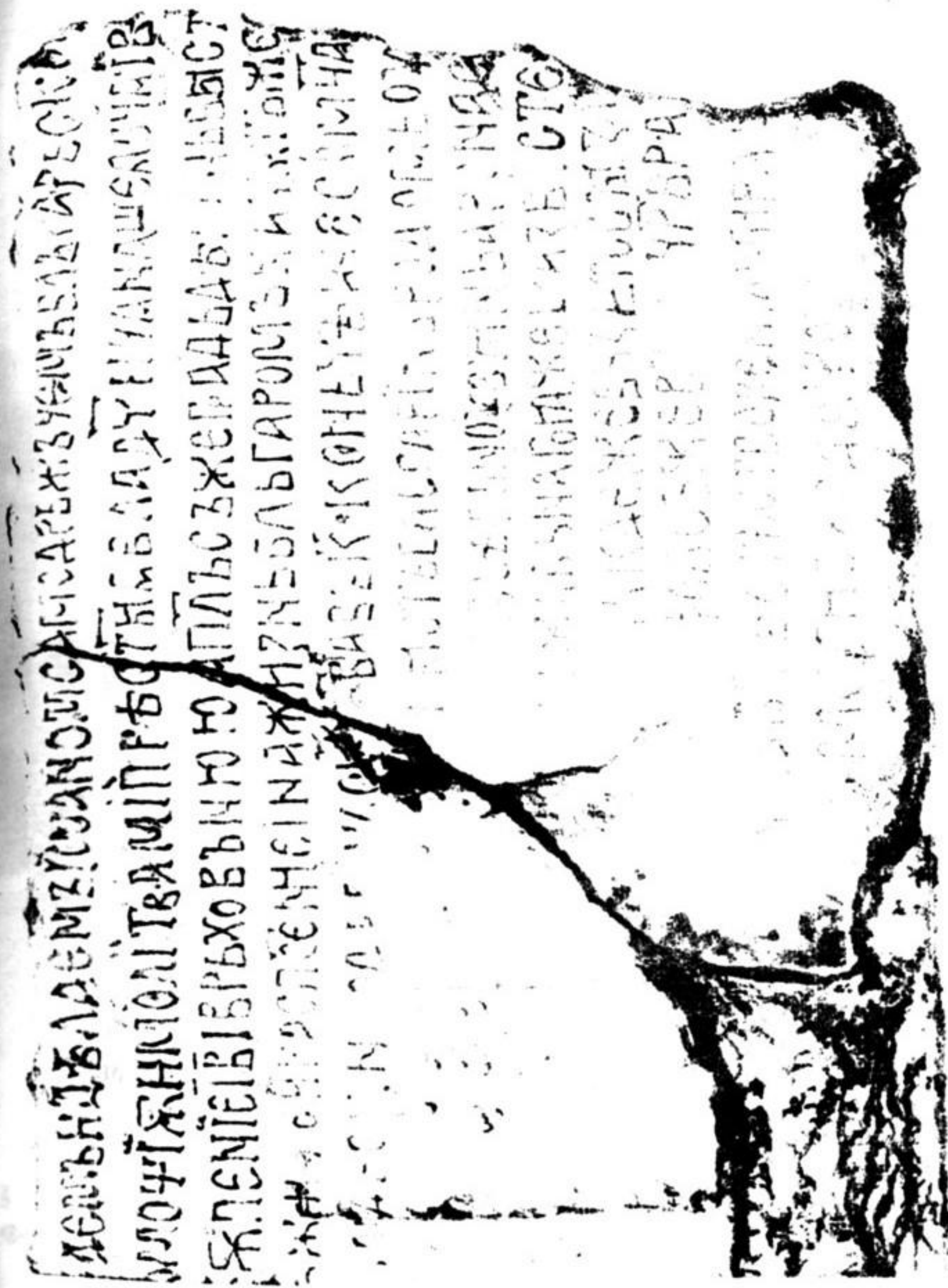
28. *Scylitzes.* Hist., p. 362.

29. Вж. по-горе, гл. III.

30. *Scylitzes.* Hist., p. 358; *ГИБИ*, 6, с. 291 (добавка "гама").

31. Сред видните военачалници по онова време можем да посочим напр. *Димитър "Полемарх"*, дядо по майчина линия на известния византийски писател *Кекавмен*. Той командвал войски, поверени му от цар Самуил за особено отговорни задачи, и най-вероятно е бил сред приближените на царя в столицата. Бидейки в лагера на съгласните с капитулацията, той получил от Василий II титлите "патриций" и "мистик" (*Павлов.* Военачалниците, с. 16-17). В тази връзка трябва да споменем и *Нестонг*, брат на последния защитник на Срем, "Сермон", който е родоначалник на аристократичната фамилия *Нестонги* - вж. *Cheynet.* Nestongoi, 261-270; *Божилков.* Българите, 336-345.

Илюстрации

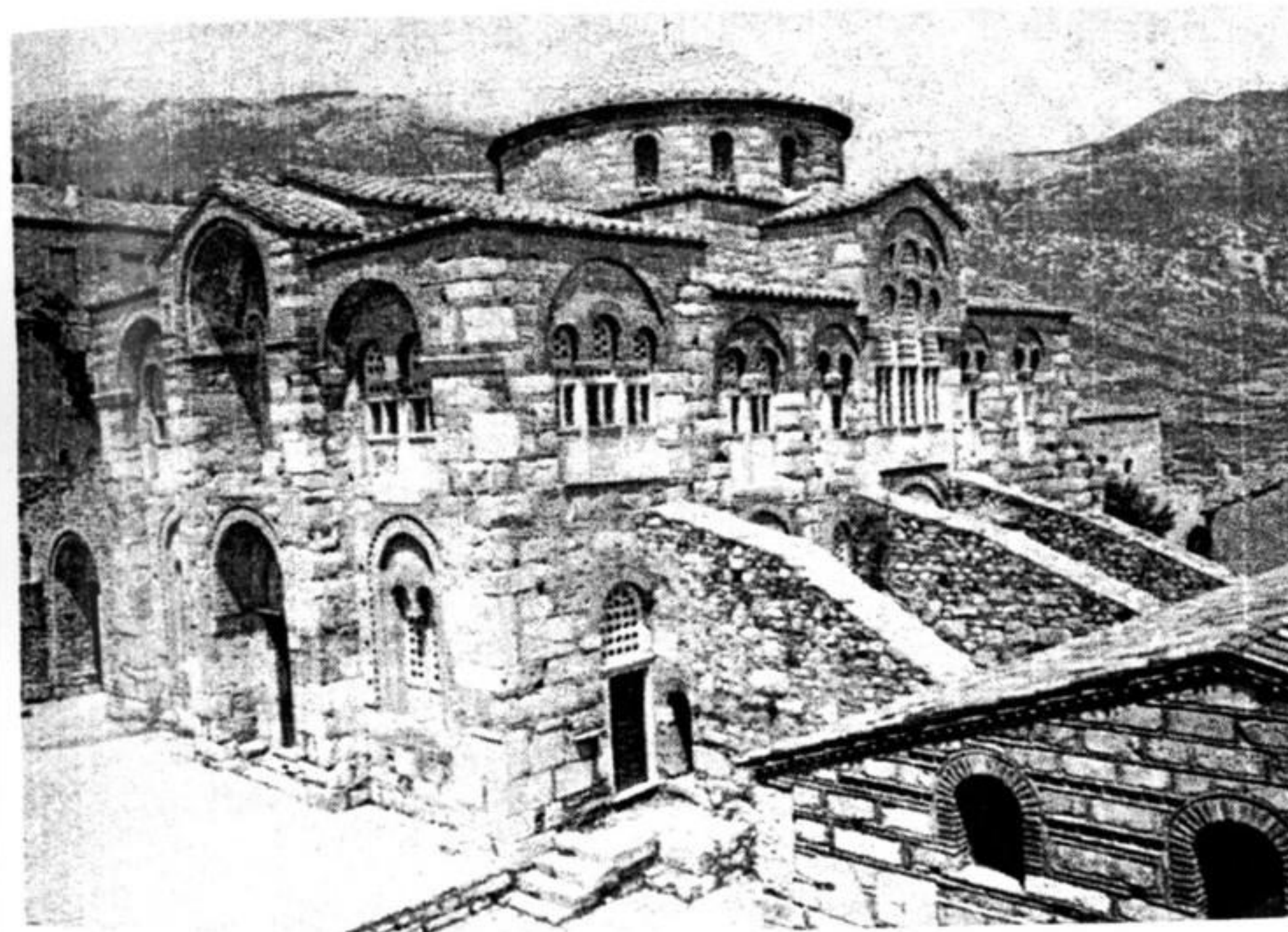

Битолският надпис на Иван Владислав (Заимов, Битолски надпис, Приложение № 2)

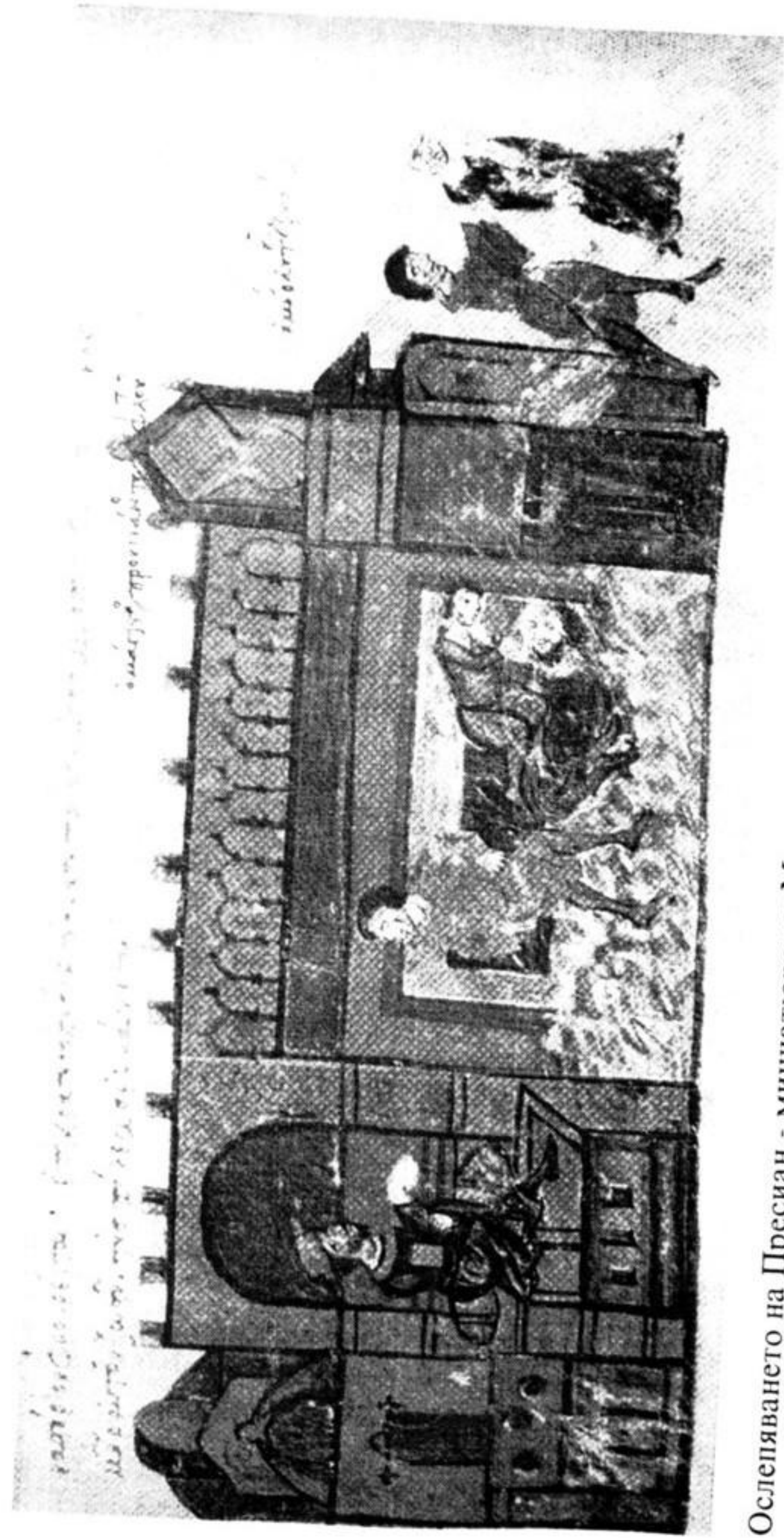

- - - - - → Поход от 1001г. - - - - - → Поход от 1016г.
 - · - · - → Поход от 1014г. ———— → Поход от 1018г.
 ······· → Поход от 1015г.

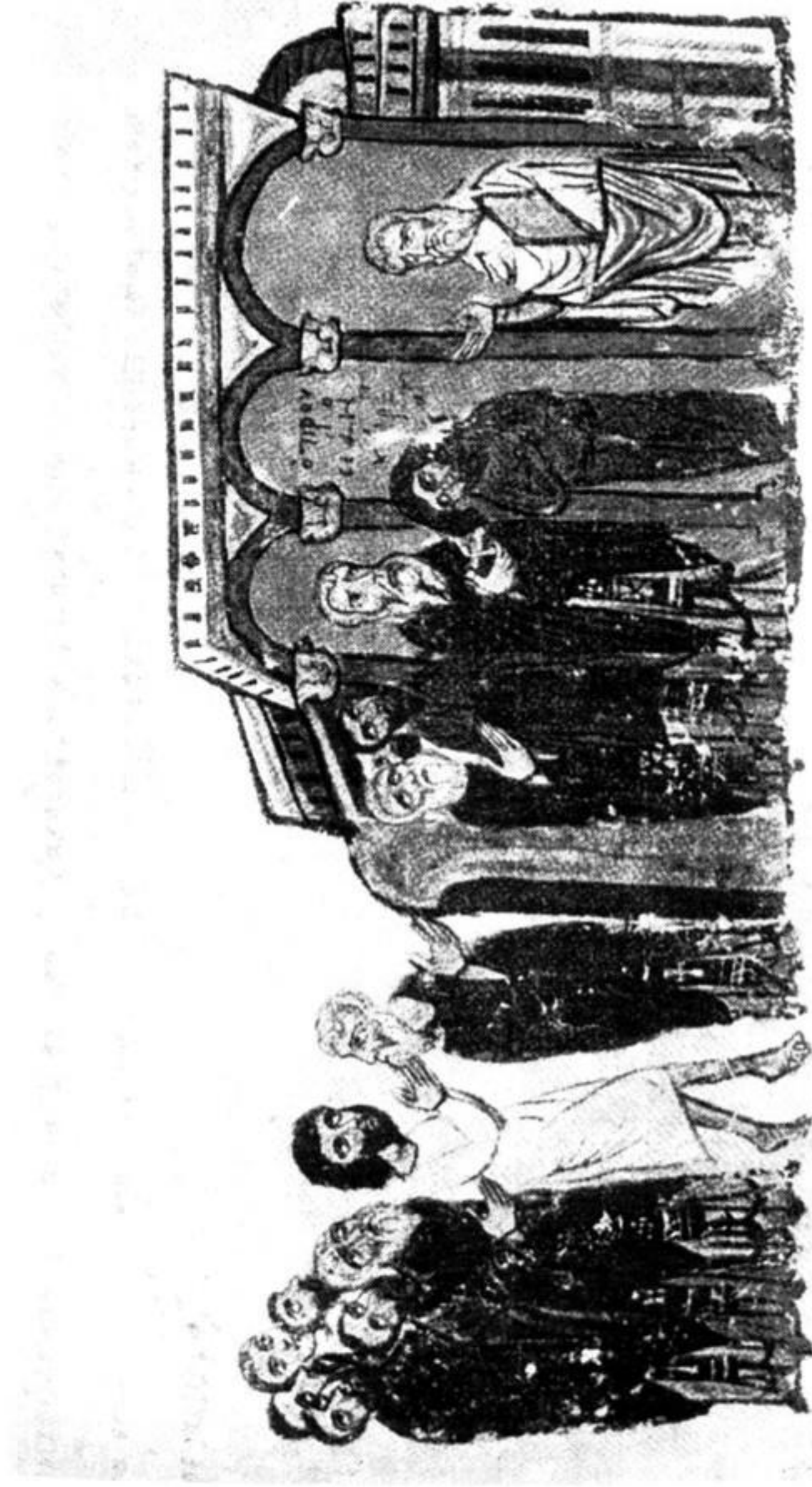
Походите на Василий II в днешна Македония (1001-1018г.)

3. "Преподобният Лука" ("Осиос Лукас") - византийски манастир във Фокида, построен вероятно от Василий II в чест на завладяването на българската държава

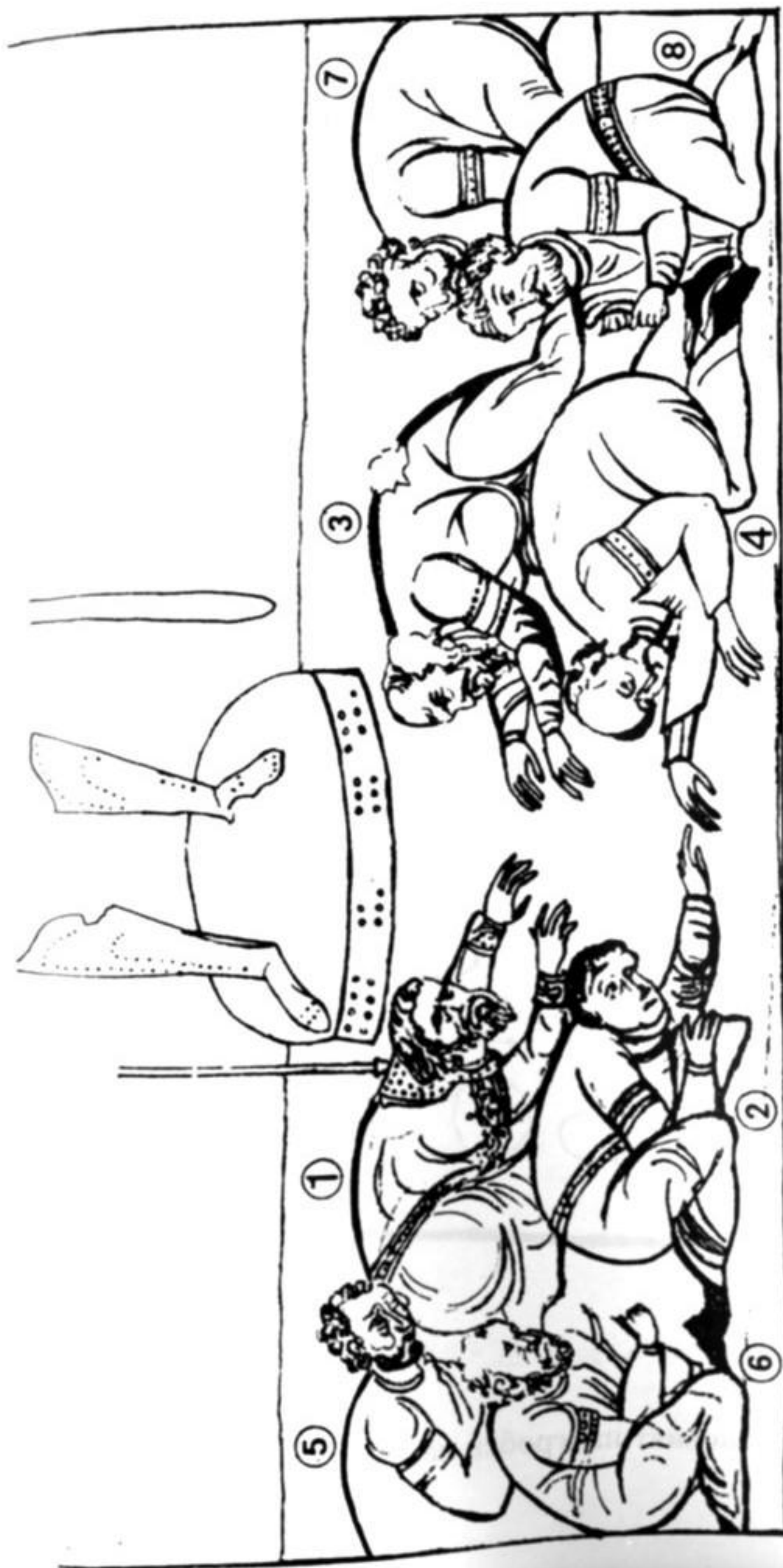
Ослепяването на Пресиан - миниатюра от Мадридския ръкопис на Скилица (Божилков. Мадридски ръкопис, стр. 150, фиг. 83)

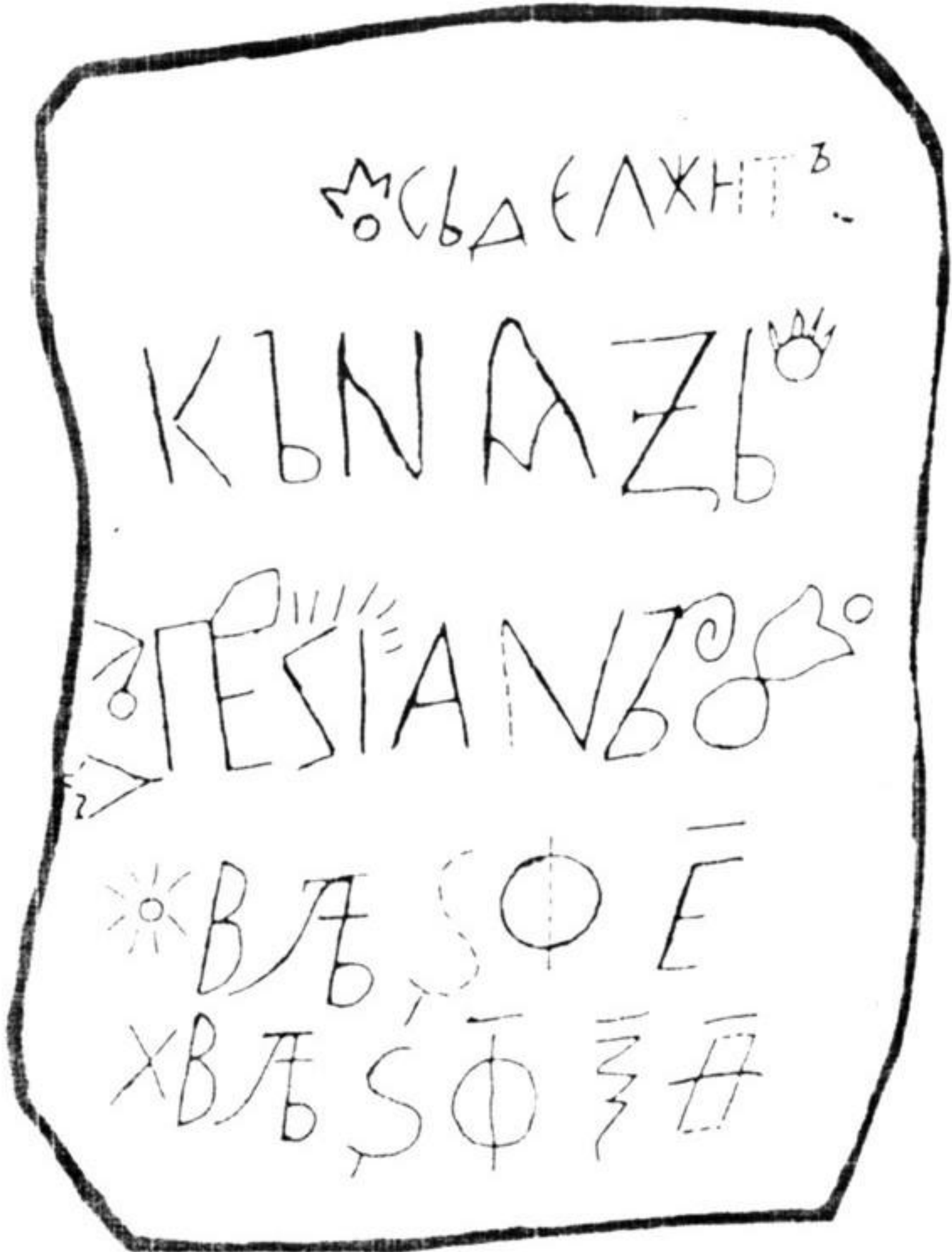
Замонашването на Пресиан (Божилков. Мадридски ръкопис, стр. 151, фиг. 84)

Василий II - победителят над българите (миниатюра от Венецианския Псалтир)

Василий II - победителят над българите (схема - рис. Диана Косева-Тотева)

Пресиановият надгробен надпис (1060/1061г.)

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Управлението и съдбата на Иван Владислав и на неговия син и наследник Пресиан II щрихират едни от най-драматичните и трагични страници от историята на българския народ и неговата средновековна държавност. Както, надявам се, е станало ясно, спецификата на този политически процес, както и на конкретни събития (ред важни битки, превратът против Гаврил Радомир, капитулацията на царството и т.н.), в някои случаи е твърде сложна и нееднозначна. Много от привичните и не винаги точни категории от типа на "предателство", "узурпация" и пр. трябва да бъдат използвани внимателно и след подробен анализ на една или друга ситуация. Не по-различно стои и въпросът с "ромеизацията" на българската царска фамилия след 1018 г., със замислите на Пресиан II за завладяване на империята "отвътре" и освобождение на народа му "отгоре", където приемствеността в българската политическа мисъл бележи своеобразен апогей. Съдбата на Иван Владислав, Пресиан II и най-близките им сподвижници е красноречив пример за силата на българската държавна идея, за истинската роля на определени, водещи сили на българската средновековна аристокрация, за свободололюбието и единството на българския народ от Дунава до "Керавнийските планини" и Солунското поле през средновековната епоха.

ОСНОВНА БИБЛИОГРАФИЯ

ИЗВОРИ

- Anna Comnena. Alexias. - Annae Comnenae Porphyrogenitae Alexias. Rec. A. Reifferscheid, I-II. Lipsiae, 1884.*
 Анна Комнина. Алексиада. - Анна Комнина. Алексиада (вступ. статъа, пер. и комм. Я.Н. Любарского). Москва, 1965 (1995).
- Ann. Pr. - Annales Anonymi Presbyteri de Dioclea. Ed. F. Šišić. Zagreb, 1928.*
 Заимов. Битолският надпис. - Й. Заимов. Битолският надпис на Иван Владислав, самодържец български. С., 1970.
- Мошин. Битолска плоча. - Вл. Мошин. Битолска плоча из 1017 г. - В. Македонски јазик, 17, 1966.*
 Божилов. Битолски надпис. - В: Кирило-Методиевска енциклопедия, т. I (А-З). С., 1985, 196-198 (основно по Божилов, Ив. Битолският надпис на цар Иван Владислав и някои въпроси от средновековната българска история. - ИПр., XXVII, 1971, кн. 1, 84-100).
- Божков. Мадридският ръкопис. - А. Божков. Миниатюри от Мадридския ръкопис на Йоан Скилица. С., 1972.*
 ВИИНЈ - Византијски извори за историју народа Југославије, т. III, Београд, 1966.
- ГИБИ - Гръцки извори за българската история, т. V. С., 1963; VI. С., 1965; VIII. С., 1972; X. С., 1980 (дял от серията Извори за българската история, които са с отделна обща номерация - съотв. т. IX, X, XV и XXII).*
 Гюзелев. Извори. - В. Гюзелев. Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви. С., 1994.
- Zonaras, Hist. - Ioannis Zonarae Epitome historiarum. Bonnae, 1828.*
 Иванов. БСМ. - Й. Иванов. Български старини из Македония. С., 1930 (фототипно изд. - 1970).
- Иванов. Поменици. - Й. Иванов. Поменици на български царе и царици. - В: ИИД, кн. IV, 1915, 219-229 (= Й. Иванов. Избрани трудове, т. I. С., 1982, 144-153. Цитатите тук са по това издание).*
 Кекавмен. Совети. - Литаврин, Г.Г. Совети и рассказы Кекавмена. Москва, 1972.
- Constantinus Porph. De ceremoniis. - Constantini Porphyrogeneti imperatoris de ceremoniis aulae byzantinae libri duo. Bonnae, 1829-1830.*
 Константин Багрянородный. Управление. - Константин Багрянородный. Об управлении империей (Под. ред. Г.Г. Литаврина). Москва, 1989.
- Константин Манаси. Хроника. - Хрониката на Константин Манаси (Зората на българската епика). Превод, предг. и ком. Ив. Буюклиев, истор. бележки*

- Ив. Божилов. С., 1992.
Leon Diac. Hist. - Leonis Diaconi Caloensis Historiae (Rec. C.V. Hasii). Bonnae, 1828.
 Лев Диакон. История. - Лев Диакон. История (Пер. М.М.Копыленко, под ред. М.Я.Сюзюмова и С.А.Иванова). Москва, 1988.
- ЛИБИ. - Латински извори за българската история, т. II, IV. С., 1963, 1981.*
 Мпартикиάν. Πηγάς. - Χρ. Μπαρτικιάν. Το Βυζάντιον εἰς τὰς αρμενικὰς πηγάς. Θεσσαλονίκη, 1981.
- Popkonstantinov-Kronsteiner. Надписи. - К. Popkonstantinov - O. Kronsteiner. Старобългарски надписи (Altbulgarische Inschriften), vol. 1. Salzburg-Wien, 1994 (=Die Slawischen Sprachen, 36).*
Psellos. Chr. - Michaeli Pselli Chronographia. Ed. K. Sathas. London, 1899.
 Пселл. Хронография. - Михаил Пселл. Хронография (Вст. ст., пер. и комм. Я.Н. Любарского). Москва, 1978.
- Петров-Гюзелев. ХИБ. - П. Петров, В. Гюзелев. Христоматия по история на България, т. I. С., 1978.*
Prokič. Zusätze. - В. Prokič. Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes Codex Vindobonensis hist. graec. LXXIV. München, 1906.
 Розен. Болгаробойца. - В. Розен. Император Василий Болгаробойца - извлечения из летописи Яхъя Антиохийского. Санкт Петербург, 1883.
- СБЛ - Стара българска литература, т. 2. Ораторска проза (Съст. и ред. Л. Грашева); 3. Исторически съчинения (Съст. и ред. Ив. Божилов). С., 1983.*
Scylitzes. Hist. - Iohannis Scylitzae Synopsis Historiarum (Rec. I. Thurn). Berolini-Novi Eboraci, 1973.
Stephanos. Geschichte. - Des Stephanos von Taron Armenische Geschichte (Ed. H. Gelzer und A. Burckhardt). Leipzig, 1907.
 Ткадлčík. Nápis. - V. Tkadlčík. Cyrilský nápis v Michalovicích. - In: Slavia, 1983, nr. 2, 113-123.
- Тъпкова-Милтенова. Апокрифи. - В. Тъпкова-Заимова, А. Милтенова. Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. С., 1996.*
 Г. Томовић. Морфологија ћириличких натписа на Балкану, Београд, 1974.

ИЗСЛЕДВАНИЯ

Adontz. Samuel - N. Adontz. Samuel l'Arménien - rois des Bulgares. - In: *Mémoires de l'Académie Royale de Belgique* (Classe des lettres), t. 38, 1938, 1-63.

Анастасијевић. Хипотеза. - Д. Анастасијевић. Хипотеза о западној Бугарској. - В: *Гласник Скопског научног друштва*, III, 1928, 1-12.

Ангелов. Византия. - Д. Ангелов. Византия (Възход и залез на една империя). С., 1991.

Ангелов-Чолпанов. БВИ. - Д. Ангелов, Б. Чолпанов. Българска военна история (От втората четвърт на X до втората половина на XV в.). С., 1989.

Андреев-Лазаров-Павлов. ККСБ. - Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов. Кой кой е в средновековна България. С., 1994; 1998.

Антолјак. Држава. - Ст. Антолјак. Самуиловата држава. Скопје, 1969 (= Ст. Антолјак. Средновековна Македонија, 1. Скопје, 1985, 289-604. Тук е ползвано преизданието от 1985 г.).

Аджиевски. Пелагонија. - К. Аджиевски. Пелагонија во средниот век. Скопје, 1994.

Баласчев. Десетгодишнини. - Г. Баласчев. Българите през последните десетгодишнини на X в., част I. С., 1929; част II. С., 1930.

Бело. Селища. - Д. Бело. Селища със старинни български имена по горното течение на р. Девол, Корчанско. - В: *Преславска книжовна школа*, II (Международна конференция, посв. на 1090 год. от смъртта на св. княз Борис I, 2-3 май 1997 г.), Шумен (под печат).

Бешевлиев. Първобългари. - В. Бешевлиев. Първобългари (История). С., 1984.

Благоева. Произход. - Б. Благоева. За произхода на цар Самуил. - В: *ИПр.*, 1966, кн. 2.

Божилков. Българите. - Ив. Божилков. Българите във Византийската империя. С., 1995.

Бакалов. Владетел. - Г. Бакалов. Средновековният български владетел. С., 1985; 1995.

Балкански. Персиян. - Т. Балкански. Ханското име Пресиам: Персиян. - В: *Български език*, г. XLVI, 1996, кн. 2, 53-58.

Венедиков. Устройство. - Ив. Венедиков. Военното и административното устройство на България през IX и X в. С., 1979.

Vodoff. Titulature. - W. Vodoff. La titulature des princes russes du X-e au début du XII-e siècle et les relations extérieures de la Russie Kéviennne. - In: *Revue des études slaves*, t. 55, 1983, fasc. 1, 139-150.

Георгиев. Българският престолонаследник. - П. Георгиев. Титлата и функциите на българския престолонаследник и въпросът за престолонаследието при цар Симеон. - В: *ИПр.*, 1992, кн. 8-9.

Гюзелев. Ичиргу-боилите. - В. Гюзелев. Ичиргу-боилите на Първа българска държава. - В: *ГСУ-ФИФ*, 65 (1971), кн. 3, 123-181.

Гюзелев. Кавханът. - В. Гюзелев. Функциите и ролята на кавхана в живота на Първата българска държава. - *ГСУ-ФИФ*, 60 (1966), 131-160.

Гюзелев. Столици. - В. Гюзелев. Отново за столиците на средновековна България (Някои нови гледища и хипотези). - В: *Studia protobulgarica et mediaevalis europensia* (В чест на 90-годишнината на чл.-кор. В. Бешевлиев, 12-15. X. 1990). В. Търново, 1992, 3-12.

Гюзелев. Българската епопея. - В. Гюзелев. Българската епопея в двустранна среща с Византийската империя в края на X - първите две десетилетия на XI в. *България (681-1981)*. С., 1981, 107-114.

Димитров. Отношения. - Хр. Димитров. Българо-унгарските отношения (927-1019). - В: *ИПр.*, 1994-1995, кн. 2, 3-22.

Дуйчев. Проучвания. - Ив. Дуйчев. Проучвания върху средновековна българска история и култура. С., 1981.

Дринов. Началото. - М. Дринов. Началото на Самуиловата държава. *Избрани съчинения*, т. I. С., 1971, 389-433.

Дринов. Южные славяне. - М. Дринов. Южные славяне и Византия в X в. Москва, 1876 (= *Избрани съчинения*, т. I, 434-485. Цитатите са по това издание).

Дюканж; III. Византийска история [*Du Cange, S. Historia Byzantina. Luce Parisiogram, 1680*]. Откъси (Ред. Р. Заимова, коментари - В. Тъпкова-Заимова). 1992.

ЕПЛАВІП. - *Eγκυκλοπαιδικό προσωπογραφικό λεξικό Βυζαντινής ιστορίας πολιτισμού* (под ред. на Ал. Саввидис), А', В', Г'. Αθήνα, 1996-1998.

Заимова. Иван Владислав. - В. [Тъпкова] Заимова. Иван Владислав и неговият надпис. - В: *Й. Заимов. Битолският надпис на Иван Владислав, самодържавен български*. С., 1970, 97-111.

Златарски. История. - В. Златарски. История на българската държава в средните векове, т. I, част 2. С., 1918; т. II. С., 1934 (фототипни издания: 1995).

Иванов. Произход. - Й. Иванов. Произход на цар Самуиловия род. *Сборник в чест на В.Н. Златарски*. С., 1925.

Иречек. История. - К. Иречек. История на българите (С поправки и допълнения от самия автор). Под ред. на П. Петров. С., 1978.

ИБ. - *История на България* (Многотомна история на България), т. II. Първа българска държава (VII-XI в.). С., БАН, 1981.

ИВ. - *История Византии* (в трех томах), т. II. Москва, 1967.

Йорданов. Печати. - Ив. Йорданов. Печати на потомците на цар Иван Владислав (1016-1018) във Византия. - В: *Трудове на катедрите по история и богословие* (Шуменски университет "Епископ Константин Преславски"), Шумен, 1997, 75-101.

Каждан. Состав. - А.П. Каждан. Социальный состав господствующего класса Византии XI-XII вв. Москва, 1974.

Коледаров. География. - П. Коледаров. Политическа география на средновековната българска държава, ч. 1. С., 1079; ч. 2. С., 1989.

Kravari. Macédoine. - V. Kravari. Villes et villages de Macédoine occidentale. Paris, 1989.

Кънчов. Избр. произв. - В. Кънчов. Избрани произведения, т. I (Пътуване по долината на Струма, Места и Брегалница. Битолско, Преспа и Охридско); т. II (Скопие. Велес. Македония - етнография и статистика). Под ред. на Хр. Христов. С., 1970.

Лазаров-Павлов-Тютюнджиев. История. - Ив. Лазаров, Пл. Павлов, Ив. Тютюнджиев. История на България, ч. I (VII-XVII в.). В. Търново, 1995 (1998 - в общо книжно тяло с ч. II).

Moravcsik. VT. - G. Moravcsik. Byzantinoturcica, II. Berlin, 1958.

Мутафчиев. История. - П. Мутафчиев. История на българския народ [I-II. С., 1943]. Под ред. на В. Гюзелев. С., 1986.

Николов. Прабългарската традиция. - Г. Николов. Прабългарската традиция в християнския двор на средновековна България (IX-X в.). Владетел и престолонаследие. - В: Бог и цар в българската история. Шумен-Пловдив, 1996.

Острогорски. Историја. - Г. Острогорски. Историја на Византија. Скопје, 1992. Бълг. превод (македонско наречие) по сръбското изд. - Београд, 1959 (1976).

Павлов. Пресиан-канартикин. - Пл. Павлов. Пресиан - български канартикин и претендент за византийския престол. - В: *Studia protobulgarica et mediaevalia europensia* (В чест на 90-годишнината на чл.-кор. В. Бешевлиев, 12-15. X. 1990 г.). В. Търново, 1993, 93-103.

Павлов. Пресиан II. - Пл. Павлов. Княз Пресиан II - последният владетел на Първото българско царство и претендент за византийската корона (996/7 - 1060/61). В. Търново-Ст. Загора, 1993.

Павлов. Военачалниците. - Пл. Павлов. Военачалниците на цар Самуил. - ВИСб., 1993, кн. 6,

Павлов. Борис II. - Пл. Павлов. Борис II (Опит за ново тълкуване на семейно-династичните проблеми в Преславския двор при цар Петър). - В: *Преслав*, т. 5. С., 1993, 46-51.

Павлов. Бележки. - Пл. Павлов. Бележки за прабългарите на Кубер, както и за присъствието на печенежки и кумански групи в днешна Македония (VII-XIII в.). - В: *Архив за поселищни проучвания*, г. III, 1994, кн. 3-4, 95-110.

Павлов. От Пресиан I. - Пл. Павлов. От Пресиан I до Пресиан II. - В: *1100 години Велики Преслав*, т. 1, Шумен, 1995, 240-249.

Панов. Македонија. - Панов. Средновековна Македонија, 3. Скопје, 1985.

Петров. Образуване. - П. Петров. Образуване и укрепване на Западната българска държава. - В: ГСУ-ФИФ, LIII, 1959, кн. 2, 135-190.

Прокић. Постанак. - Б. Прокић. Постанак једне словенске царевине у Македонији у X веку. - В: Глас Српске Академије наука, 76, 1908, 213-307.

Пириватрић. Самуилова држава. - С. Пириватрић. Самуилова држава. Београд, 1997.

Рънсиман. История. - Ст. Рънсиман. История на Първото българско царство (Пр. от *Runciman, St. The History of First Bulgarian Empire*. London, 1930). С., 1993. *Σαββίδης. Μελέτες*. - Α. Σαββίδης. Μελέτες βυζαντινής ιστορίας 11-13 αι. Αθήνα, 1986.

Салюм. Отношения. - С. Салюм. Българо-арабски отношения през средните векове. - В: *ИПр.*, 1987, кн. 2, 19-34.

Симеонова. Семиотика. - Л. Симеонова. Семиотика на унижението: високопоставени чужденци в имперската столица през X в. - В: *Родина*, 1996, кн. 4, 38-39

Смядовски. Епиграфика. - Ст. Смядовски. Българска кирилска епиграфика (IX-XV в.). С., 1993.

Тъпкова-Димитров-Павлов. ХЕС, 6. - Тъпкова-Заимова, В., Д. Димитров, Пл. Павлов. Хронологична енциклопедия на света, т. VI (Византия и византийския свят). В. Търново, "Елпис", 1995.

Cheyne. Pouvoir. - Cheyne, J.-Cl. Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210). Paris, 1990.

Cheyne. Nestongoi. - Cheyne, J.-Cl. Les Nestongoi, un exemple d'assimilation réussie. - В: *1000 години Велики Преслав*, т. 1, 261-270

Schlumberger. Épopée. - G. Schlumberger. L'épopée byzantine à la fin du X-me siècle, t. 2 (Basile II-ème - le Tueur des Bulgares). Paris, 1900; t. 3 (Les Porphyrogénètes Zoé et Theodora: 1025-1057. Paris, 1905.

СЪКРАЩЕНИЯ (Периодични издания)

BSl. - Byzantino-Slavica (Praha).

ВВр. - Византийский временник (Санкт Петербург-Москва).

ВИСб. - Военноисторически сборник (София).

ГСУ-ФИФ - Годишник на Софийския университет "Св. Климент Охридски" (Философско-исторически факултет).

ЗРВИ - Сборник радова Византолошког института (Београд).

ИИБИ; ИИИ - Известия на Института по [българска] история (София).

ИИД; ИБИД. - Известия на [българското] историческо дружество (София).

ИПр. - Исторически преглед (София).

МПр. - Македонски преглед (София).

Доц. д-р Пламен Павлов

ЗАЛЕЗЪТ

НА ПЪРВОТО БЪРГАРСКО ЦАРСТВО

(1015—1018)

Първо издание

Редактори Лусия Попова, Иванка Дянкова

Технически редактор Боряна Калинова

Компютърна обработка Нели Косатева

Диляна Колева

Издателски индекс 680

Формат 70×100/16 Печатни коли 6

Печатница на Академично издателство „Проф. Марин Дринов“

1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5

Поръчка № 100

ISBN 954-9607-09-7 („Е“ ЕООД „Gaberoff“)

ISBN 954-430-630-7 (АИ „Проф. Марин Дринов“)